

• Çizgi: Osman Turhan

EDİTÖR

Kerime CESUR
kerime.cesur@gmail.com

YAYIN EKİBİ

Abdülkerim YAĞGIN
Davut ÖZGÜL
Emine ARSLAN
Kerime CESUR
Mehmet YÜKSEL
Tuba ER SERTEL
Tuğba AYDENİZ
Sümeyra ÖZKAN
Abdullah Rüştü KİŞİ
Şadiye ÇİMEN

TASHİH

Dr. A. Cüneyt KÖKSAL

FOTOĞRAF

Gezgin Kültür Dergisi Arşivi

KAPAK

Ahmet Numan ÜNVER

WEB

www.dinvehayatdergisi.com
Tuba ER SERTEL

BASIM YERİ ve TARİHİ

TDV Yay. Matbaası
Ostim Örnek San. Sit. 1. Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 354 91 31

ISSN: 1308-9595

DAĞITIM

Osman SARIKÖSE
TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1.Şb.
Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu
Fatih/İSTANBUL
Tel:(0212)5184604-Faks:(0212)5188307

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Dünyevileşme kavramına birçok boyutta farklı anlamlar verilebilir ve farklı çerçeveler çizilebilir. Batı dünyasının tecrübesi olarak ortaya çıkan aydınlanma, modernite, sekülerlik, laiklik kavramları nüanslarla bu çerçeve dahilindedir. Modernleşme sürecinin ürünü olan, dünyanın başka toplumlarıyla birlikte Müslüman toplumlarda da farklı anlam ve yönelişlerle yaşanan "Dünyevileşme", onunla bağlantılı kavram ve konular sayının içeriğini oluşturmaktadır.

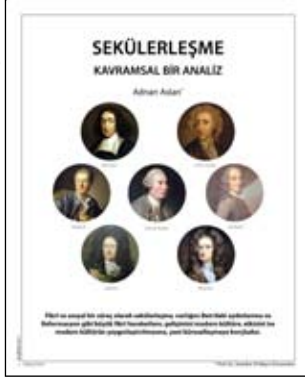
Çok geniş olan konuyu ele alma amacımız, farklı entelektüel çevrelerden olup bu alanda söyleyecekleri bulunanların bilgi ve düşüncelerini okuyucusuyla paylaşmaktır. Bu açıdan bakıldığında bir beyin fırtınası özelliğini taşıyan dosyamız, yayın yönetmenimiz Mustafa Çağrı'nın Din ve Dünyevileşme başlığıyla konunun önemine değinen makalesiyle başlamaktadır. Sekülerleşmenin kavramsal analizini Adnan Aslan yaparken, Tahsin Görgün Dünyevileşme ve Makâsıdı, Halil Zaim konunun ekonomi ile ilişkisini, Ali Erbaş ve Şahak Maşalyan Hıristiyanlığın dünyevileşme yönünü, Faruk Beşer dünya-ahiret dengesini, Saffet Köse "İhtiyaç" kavramını, Ekrem Demirli tasavvufi bakışı, Nazife Şişman sekülerizmin tartışmalı yönlerini yazdı. İsmail Kara "Portre"de Said Halim Paşa'nın hayatını, düşünce dünyasını ve eserlerini tanıttı. Özgür Kavak Reşid Rıza özelinde fikhin dünyevileştirilmesini, Emine Arslan din ve dünya karşısındaki tutumlarımızla yakından ilgili olan azimet ve ruhsatı, Faruk Yazar reklamlarda kutsallığın tüketilmesini ele aldılar. Ayşe Çağrı çağdaş dünyada sağlıklı bir din-devlet ve toplum-devlet ilişkisi kurmanın vazgeçilmez şartı olan "sivil toplum"un, İslâmî öğreti ve tecrübe açısından ne kadar mümkün olduğunu inceledi. Söyleşi ve soruşturma bölümleri bu sayının ayırıcı özelliklerindedir. Hasan Kamil Yılmaz, Ömer Tuğrul İnançer, Hilmi Yavuz, Fatma K. Barbarosoğlu ile ufuk açıcı söyleşiler gerçekleştirdik. Soruşturmada ise Mehmet Altan, Ali Köse, İhsan Kalkavan, Hasan Kaçan, İhsan Eliaçık, Mehmet Bekaroğlu gibi farklı sahalarından isimlere aynı soruları yönelttik. Her sayıda olduğu gibi Arşiv, Sinema ve Kitaplık bölümlerimiz de ilginizi çekecektir.

Emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

Saygılarımla
Kerime Cesur

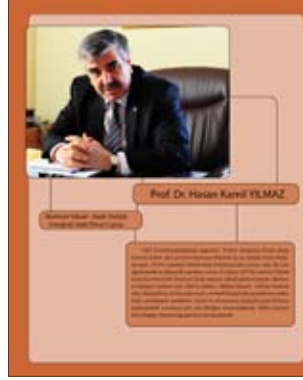
8 SEKÜLERLEŞME: KAVRAMSAL BİR ANALİZ

Prof. Dr. Adnan ASLAN

16 SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

52 TARTIŞILAN YENİ ÇAĞ DİNİ: SEKÜLERLİK

Nazife ŞİŞMAN

62 SÖYLEŞİ

Ömer Tuğrul İNANÇER

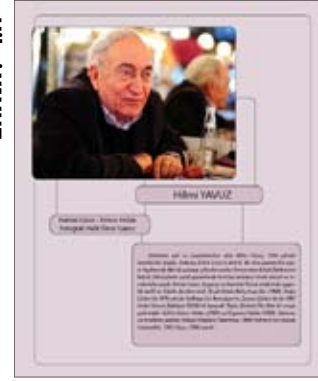
74 MODERN TOPLUMUN İHTİYAÇ STRATEJİSİ

Prof. Dr. Saifet KÖSE

90 SÖYLEŞİ

Hilmi YAVUZ

4 DİN VE DÜNYEVİLEŞME Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

14 DÜNYEVİLEŞME VE MAKASID Prof. Dr. Tahsin GÖRGÜN

22 SORUŞTURMA Prof. Dr. Mehmet ALTAN

27 SORUŞTURMA Prof. Dr. Ali KÖSE

28 DÜNYEVİLEŞMENİN TEZAHÜRLERİ VE DÜNYA-UKBÂ DENGESİ Prof. Dr. Faruk BEŞER

32 DÜNYEVİLEŞMENİN İKTİSADİ TEMELLERİ Doç. Dr. Halil ZAIM

36 HİRİSTİYANLIKTA DÜNYEVİLEŞME YANSIMALARI Şahak MAŞALYAN

40 MANASTIR HAYATINDAN KAPİTALİZME HIRİSTİYAN DÜNYEVİLEŞMESİ Prof. Dr. Ali ERBAŞ

45 SORUŞTURMA Prof. Dr. Mehmet BEKAROĞLU

46 FIKHI "DÜNYEVİLEŞTİRMEK"- REŞİD RIZA'NIN AHKAM TASNİFİ ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME Dr. Özgür KAVAK

56 SÖYLEŞİ Fatma K. BARBAROSOĞLU

58 HİMMET İLE BUĞDAY ARASINDA 'TERK' KAVRAMININ ANLAMI Doç. Dr. Ekrem DEMİRLİ

68 SİVİL TOPLUM VE İSLAM Ayşe ÇAĞRICI

78 SORUŞTURMA İhsan KALKAVAN

80 ALLAH KULUNU DARDA BIRAKMAZ Dr. Emine ARSLAN

84 SORUŞTURMA İhsan ELİAÇIK

86 PORTE: İSTİSNAİ BİR DİMAĞ SAİD HALİM PAŞA Prof. Dr. İsmail KARA

89 SORUŞTURMA Hasan KAÇAN

96 İKİ DERGİ ÜZERİNDEN KADIN VE AİLE HAYATINA YANSIYAN BATILILAŞMA Dr. Tuğba AYDENİZ

100 REKLAM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ İLE KUTSALIN TÜKETİLMESİ Faruk YAZAR

104 SİNEMADA MİSTİK ÖGELER Cecil CİVAN

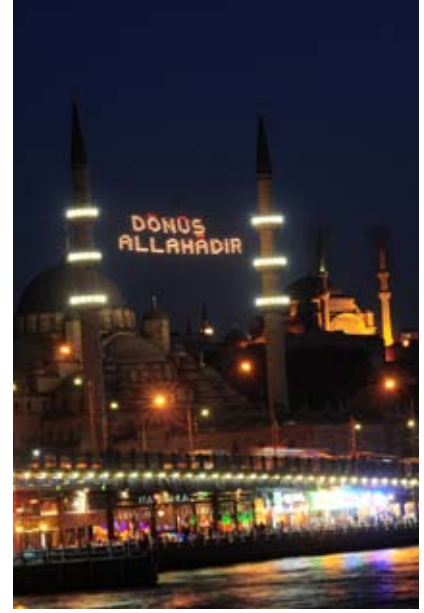
108 KİTAP Kamil BÜYÜKER

DİN ve DÜNYEVİLEŞME

Mustafa Çağrııcı*

DÜNYEVİLEŞME
TARLA SÖZÜ

İslâmî kaynaklar ve kültürel birikim ile bunların ürettiği dünya görüşü açısından baktığımızda, din ve dünya arasında, daha doğrusu müslümanın din ve dünya algısı, dine bakışı ile dünyaya bakışı, dine yüklediği değer ile dünyaya yüklediği değer arasında kesin bir ayrılıktan ziyade sürekli ve dengeli bir ilişkiden, hatta iççelikten söz edilebilir.

□ Din ve Hayat dergisinin her sayısında bir konu işlenmektedir. Seçilen konuların bir yönüyle dini ilgilendirmesine, yazılarla söyleşi ve soruşturmaların dinî ve bilimsel nitelikte olmasına, günümüz insanı için bir anlam ve değer ifade etmesine; insanımızın inanç, bilgi ve yaşama dünyasına katkı sağlayacak değerde olmasına önem verilmektedir.

Son zamanlarda yazılı ve görsel basında, "dindar" diye nitelenen kesimlerin refah seviyeleri arttıkça hayat felsefeleri ve yaşayışlarının da dünyevîleşme yönünde değişikliğe uğradığı iddiası tartışılmaktadır. Aslında modern hayat şartları ve algıları giderek insanların dış dünyalarıyla ilişkilerini yoğunlaştırdıkça, onları kendi ruhî ve mânevî dünyalarıyla ilgilenmekten ve bu dünyanın ihtiyaçlarını görmekten uzaklaştırmakta; dışa dönük taleplerimiz, arayışlarımız ve çoğunlukla maddî ve biyolojik tutkularımız bizi özümüzden uzaklaştırmakta, ruhumuzun ihtiyaçlarını ihmal ettirmekte, birçok insanı derin dindarlıktan uzaklaştırarak yüzeysel ve formal bir dindarlığa doğru itmektedir.

Buradan bakıldığında, dünyevîleşme konusundaki eleştirinin muhatabı gibi görünen kesimlerin bu tartışma karşısında alınganlık göstermek ve tepkisel

davranmak yerine, kendilerini dürüstçe sorgulamaları, bir nefis muhasebesi yapmaları gerekmektedir. Ramazan'a yaklaştığımız şu günlerde "dünyevîleşme" tabiriyle dile getirilen bu insanî durum yada zaaf özel önem taşımakta olup tartışılması yararlı olacaktır. Çünkü müslüman toplumlarda, dinî duygularla ve geleneklerin tesiriyle Ramazan genellikle inanan bireyi iç dünyasına döndürmekte, onun -belki uzun süre ihmal ettiği- iç âleminde bir yolculuğa çıkmasına, kendini görmesine, tanınmasına ve sorgulamasına vesile olmaktadır. Müslümanların algısında Ramazan, müminin ruhunu kemale erdirmesinin yolları olan, İslâm ulemasının "Allah'ın emrine tâzim, Allah'ın yarattıklarına şefkat" diye özetledikleri dinî, ahlâkî ve insanî sorumluluklarını yeniden farketme, kendini bir iç arındırmadan geçirme fırsatıdır. Bu sayede mümin kulluk bilincini tazelemek, hayır duygularını geliştirmek gibi çabalarıyla kemale doğru yürüme iradesi kazanır.

Dünyevîleşme tabirini Batı dillerinde karşılayan en

uygun terim "sekülerleşme"dir. Kelime, Latince'den gelmekte olup, tarihte değişik anlam kaymalarından geçtikten sonra, "dünyevi kurumları kutsaldan arındırma" veya "dünyayı ve dünyevi olanı hayatın yegâne

Ramazan'a yaklaştığımız şu günlerde "dünyevîleşme" tabiriyle dile getirilen bu insanî durum ya da zaaf özel önem taşımakta olup tartışılması yararlı olacaktır.

anlamı ve amacı olarak görme” şeklinde özetleyeceğimiz hayat felsefesini ifade eden bir terim haline gelmiştir. Sekülerizm, XVII. yüzyıldan itibaren Batı’da gelişen aydınlanma ve onun ürünü olan modernizm, pozitivizm, laisizm gibi kavramlarla doğrudan ilişkilidir; dolayısıyla sekülerleşme aslında Batı felsefesi ve dünya görüşünün ürünü olup, bizim kültürümüze de Batılılaşma süreciyle birlikte girmiştir.

İslâmî kaynaklar ve kültürel birikim ile bunların ürettiği dünya görüşü açısından baktığımızda, din ve dünya arasında, daha doğrusu müslümanın din ve dünya algısı, dine bakışı ile dünyaya bakışı, dine yüklediği değer ile dünyaya yüklediği değer arasında kesin bir ayrılıktan ziyade sürekli ve dengeli bir ilişkiden, hatta içiçelikten söz edilebilir. Hıristiyanlık’ta ve genellikle Doğu dinlerinde görüldüğünün aksine, İslâm’da -kestirme bir ifadeyle- dinsiz bir dünyanın da dünyasız bir dinin de eksik ve istenmeyen bir şey olduğu söylenebilir. Kur’ân-ı Kerîm, yalnız dünyayı isteyenlerin sonunun iyi olmayacağına dikkat çeker ve, “Ey Rabbimiz! Bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver” diye dua etmemizi öğütler.¹ Bir âyette “Allah dünyadaki şeylerin hepsini sizin için yarattı” buyrulur.² Bir hadiste, “Erdemli insan için temiz mal ne güzel!” denilmiştir.³ Konuyla ilgili pek çok kaynakta, hadis olarak zikredilen bir sözde Hz. Peygamber’in, “Dünya ahiretin tarlasıdır” buyurduğu ve bununla, dünya işlerimizle uğraşırken de ahiretimizi kazanabileceğimize işaret ettiği, doğru bir hayat felse-

İslâm düşüncesinde dindarlığın en yüksek mertebesi, Allah’a kulluk ve küllî düzende aktif olarak rol almak şeklinde özetlenebileceğimiz dinî, ahlâkî ve ontolojik bir perspektifte görülmüştür.

fesinin de bu olduğu belirtilir.

Buna göre, eski kaynaklarda “hubbu’d-dünyâ” diye ifade edilen eleştirel bağlamdaki kullanımıyla dünyevîleşme, bizim dünya işleriyle ilgilenmemize işaret eden bir kavram değil, dün-

ya, dünya arzularını ve zevklerini ahiret kurtuluşuna önceleyen irade ve niyetlerimizi, emellerimizi anlatan, böylece temel bir ahlâkî sapmayı ima eden bir kavramdır. İslâm kültüründe bu bakış açısının en iyi ifade edildiği eserin Gazzâlî’ye ait İhyâu ulûmî’d-în olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.⁴

Davranışların formu da önemli olmakla birlikte, ahlâkın kurucu unsurunun formel davranışların arkasındaki irade ve niyetimiz olduğunu dikkate alırsak, bir dindarın “dünyevîleşmesi”, temelde ondaki bir ahlâkî sapmadır. Dünyevîleşme bu anlamıyla, insanın özündeki dinî duyarlılığın solması, dinî bağın çözülmesidir. Oysa Kur’an’ı hakkıyla okursak, başından sonuna kadar onda, özümüzdeki bu ruhu hep diri tutmamızı isteyen mutlak bir talebin hâkim olduğunu görürüz. Kur’an’da ibadet ederken, Allah’ı anarken, tövbe ve dua ederken içimizin ihlâs ve huşû ile, ümit ve kaygıyla Allah’a yönelmesi, kalbimizin hep O’nunla olması istendiği gibi; çalışırken, kazanırken, harcarken, velhasıl değişik yönleriyle günlük hayatımızı yaşarken de Allah ile birlikteliğimizin şuurunda olmamız ve bu şuurun verdiği sorumluluğu ruhumuzda diri tutmamız istenmiştir.

Kısaca Kur’an açısından “hubbu’d-dünyâ” veya dünyevîleşme, araç olması gereken dünyayı amaç bilme; dünya malını, dünya

iktidarını ve dünya zevklerini Allah rızasının ve ahiret kaygısının önüne geçirmedi. İslâm düşünürleri bu duruma düşmeyi gerçek bir kölelik sayarlar. İnsan, hakiki özgürlüğünü ancak zevklerin esirliğinden, dünya gailelerinden kurtularak ve bu sonlu şeylerin üstüne çıkarak

kazanabilir.⁵ Endülüs'ün ünlü âlimi İbn Hazm, bin yıl önce okuyucusuna şu öğüdünü veriyordu: "Kendini kendinden daha değerli olan amaçlara ada! Bu da ancak insanları doğruluk ve dürüstlüğe davet etmek, üstün değerleri korumak, Ulu Yaratıcı'nın bizden istemediği değersiz işlerden uzak durmak ve mazluma yardım etmek gibi işler yaparak hayatımızı Yüce Allah'a adamakla olur. Hayatını dünya malı uğruna tüketenler, yakutu verip çakıl taşı alanlara benzer. Ahlâkı olmayanın dini de olmaz. Bütün rezilliklerin aslı dünya tamahkârlığıdır."⁶

Aslında dünyevileşme bakımından sorun, bütün tutumlarımızda Allah ile ilişkilerimizi ve Allah karşısındaki sorumluluk şuurumuzu güçlü tutup tutmamızda toplanıyor. Bu ilişki ve şuurun bulunmadığı her tutum dünyevileşme işaretidir. Onun için İslâm düşüncesinde dindarlığın en yüksek mertebesi, Allah'a kulluk ve küllî düzende aktif olarak rol almak şeklinde özetlenebileceğimiz dinî, ahlâkî ve ontolojik bir perspektifte görülmüştür. Meselâ çok yönlü bir İslâm âlimi olan Râgıb el-İsfahânî (ö. 1108), *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a* başlıklı eserinde insanın nihai yaratılış amacının, sıradan dünyevi hevesleri ve hazları aşarak, hilâfetullah, ibâdetullah ve imâretü'l-arz deyimlerinin ifade ettiği evrensel sorumluluğu yerine getirmek olduğunu belirtir ve bunların her birini âyetlerle temellendirir. Hilâfetullah, yönetimde (es-siyâse) Allah'a iktidâdır. Bu, insanın kendini ve kendisi dışındakileri (yönettiği kullandığı her şeyi) Allah'ın iradesi ve rızasına uygun olarak yönetmesidir. İbâdetullah, emir ve yasaklarında Allah'a imtisal, yani ilâhî iradeye tam uyum ve bağlılıktır. İmâretü'l-arz ise dünyayı kendimiz ve kendi dışımızdakiler için yaşanır hale getirmek, bütün insanlar ve canlılar için

İslâmî öğretinin açısından dünyevileşmeyi kısaca "dünya malına, debdebesine ve zevklerine kendini kaptırmak" diye anlarsak, bunu dindarlıkla bağdaştırmak mümkün değildir.

hayatı rahatlatacak yararlı işler yapmaktır. Bu yüce amaçlar için yapılan her iş Allah'a ibadet ve Allah yolunda cihaddır. İsfahânî, bu şekilde ortaya koyduğu kuşatıcı görevlerin yerine getirilmesi için "nefs tezkiyesi"ni yani ruhsal arınmayı gerekli görür ve "Ruhu kirli olanların sözleri ve işleri

de kirli olur" der. Hayvanî eğilimlerini ve tutkularını aşamayanların gerçek anlamda özgür ve temiz ruhlu olamayacaklarına dikkat çeker. Çünkü ruhları erdemlerle donanmış olanlar görünüşte esir ve köle olsalar bile gerçekte efendidirler; Hz. Peygamber'in de bu yurduğu gibi⁷ "paraya pula kul olanlar" ise görünüşte kral da olsalar hakikatte köledirler. Sonuç olarak ruhsal arınma hilâfetullahın ve kâmil imanın şartıdır.⁸

Bu bilgiler ışığında söylenecek son söz şu olabilir: İslâmî öğretinin açısından dünyevileşmeyi kısaca "dünya malına, debdebesine ve zevklerine kendini kaptırmak" diye anlarsak, bunu dindarlıkla bağdaştırmak mümkün değildir. Gazzâlî'nin yorumuna göre Kur'an'da, "Tâgûtun kulları ve hayvanların en şerlileri"⁹ diye tanımlanan bunlardır. Aynı düşünürün de belirttiği gibi en doğru tutum, hem dünyanın hem ahiretin hakkını verme ilkesine dayalı bir hayat yaşamaktır. Bu, peygamberlerin de dahil olduğu erdemli insanların yolu olup, Râgıb el-İsfahânî gibi Gazzâlî de böyle bir yaşayışı hilâfetullah olarak değerlendirir.¹⁰ ■

D İ P N O T L A R

- 1- Bakara, 2/200-201.
- 2- Bakara, 2/29.
- 3- İbn Hanbel, Müsned, IV, 197.
- 4- Özellikle "Kitâbu zemmi'd-dünya", "Kitâbu zemmi'l-buhl ve zemmu hubbi'l-mâl", "Kitâbu zemmi'l-câh ve'r-riyâ" başlıklı bölümler; Kahire 1332, III, 202-335.
- 5- Gazzâlî, İhyâ, III, 284.
- 6- el-Ahlâk ve's-siyer fi müdâvâtî'n-nüfûs, Beyrut 1985, s. 16, 52.
- 7- Buhârî, "Cihâd", 70; "Rikak", 10.
- 8- Râgıb el-İsfahânî, ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a, Kahire 1985, s. 90-97, 117-118, 144, 165.
- 9- Mâide, 5/60.
- 10- Mustafa Çağrı, Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı, İstanbul 1982, s. 238-239.

SEKÜLERLEŞME

KAVRAMSAL BİR ANALİZ

Adnan ASLAN*

Spinoza

John Locke

Diderot

David Hume

Voltaire

Leibniz

Newton

Fikrî ve sosyal bir süreç olarak sekülerleşme, varlığını Batı'daki aydınlanma ve Reformasyon gibi büyük fikrî hareketlere, gelişimini modern kültüre, etkisini ise modern kültürün yaygınlaştırılmasına, yani küreselleşmeye borçludur.

□ Fikrî ve sosyal bir süreç olarak sekülerleşme, varlığını Batı'daki Aydınlanma ve Reformasyon gibi büyük fikrî hareketlere, gelişimini modern kültüre, etkisini ise modern kültürün yaygınlaştırılmasına, yani küreselleşmeye borçludur. Sekülerleşme ve sekülerizm modern düşünüş ve yaşayışın belirgin vasfı olarak sadece Batılı toplumlarda değil, aynı zamanda Batılı olmayan toplumlarda da etkin olmuş ve etkin olmaya devam etmektedir. Sekülerleşme müphem bir kavramdır. Tespiti ve tasviri ilgilenenin bakış açısına göre değişir.

Sekülerleşmenin kaynağı olan Aydınlanma zihniyeti XVIII. yüzyılda oluştuğu için sekülerleşmenin kökenlerini XIX. yüzyılda değil XVIII. yüzyılda aramak daha doğru olur. Owen Chadwick'in nitelemesiyle, Isaac Newton, Gottfried Wilhelm Leibniz, Benedict Spinoza, John Locke, David Hume, Denis Diderot ve François Marie Arouet de Voltaire'in yaşadığı 1650-1750 arasındaki dönem modern fikir tarihine yeni ufuklar açan ve Ortaçağ'ın bittiğini müjdeleyen "altın yıllar" olarak kabul edilmektedir. Bu dönem sekülerleşmenin oluşmasında fikrî açıdan önemli rol oynamıştır. Modern bilimin ve ilerleme (progress) kavramının oluşması, Kitab-ı Mukaddes'in tarihî tenkitlerinin yapılmaya başlaması ve Hıristiyanlık dışı kültürlere ve dinlere açılma gibi önemli gelişmelerin, sekülerleşme sürecinin oluşmasında büyük katkıları olmuş ve bunlar yine bu dönemde tahakkuk etmiştir. Bu sebeple XVIII. yüzyıl Aydınlanma'nın nüvelerinin oluştuğu bir çağdır.¹ Diğer taraftan David Martin'e göre 1642-1660 yıllarındaki İngiliz iç savaşı, 1776'daki Amerikan Devrimi, 1789'daki Fransız Devrimi, 1917'deki Bolşevik İhtilâli ve Hollanda Devrimi, İskoç ve İsveç reformasyonları ve Luteran ülkelerde devrim olmaması gibi büyük tarihî olayların Batı kültüründe dine karşı oluşturulan tutumda, yani sekülerleşmenin şekillenmesinde önemli etkileri olmuştur.²

"Kilise ve mezhep gibi dinî müesseselerin toplum ve devlet üzerindeki etkisinin azalması ve dinî inançların kabulünün gittikçe zorlaşması" şeklinde tarif edilen sekülerleşme, genel bir sosyal olgu olsa da, etkinliği ve yoğunluğu cemiyetten cemiyete değişmektedir. Martin'in vurguladığı gibi Batı toplumlarında ortaya çıkan din karşıtı fikirler, devlete karşı Kilise'nin tutumu ve Kilise'ye karşı başlatılan mücadele dinin konumunu belirlemektedir. Meselâ Katolikliğin hakim olduğu Fransa ve Portekiz'de dinin konumuyla İngiltere ve Amerika'daki konumu arasında farklılıklar vardır.³

Sosyal bir süreç olan sekülerleşmenin sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması tarzında algılanması yüzeysel ve eksik bir yaklaşımın neticesidir. Batılı, fakat Batıyla sınırlı olmayan ve İslâm dünyasını da etki altına alan sekülerleşmeyi sadece sekülerizm tarzında bir ideoloji olarak değerlendirmek mümkünken, Berger gibi onu sadece ampirik

olarak gözlemlenebilir bir süreç şeklinde ele almak da mümkündür.⁴ Bizce doğru olan sekülerleşmenin hem bir sosyal süreç ve hem de bir ideoloji olarak ele alınmasıdır.

Sekülerleşme ve Sekülerizm

Seküler kelimesi aslında Latince saeculum'dan türetilerek bütün Avrupa lisanlarında kendi yapılarına göre şekillenmiş ve kullanılmıştır. Saeculum kelimesinin, zamanı ve özellikle "şimdi"yi ve mekânı ve özellikle "dünyayı" ve "dünyevî" olanı çağrıştıran iki önemli anlamı vardır. Seküler kelimesi şu zamandaki dünyevî şartları ve çağdaşlığı vurgulamakla bir-

Daha önce gücü ve otoritesi kendiliğinden kabul edilen dinî gelenek şimdi "görücüye çıkma" mecburiyetinde kalmış ve almaya mecbur olmayan "müşteriye" satılma konumuna düşürülmüştür.

likte bu kavramı kabulün arkaplanında, devamlı değişen bir dünya ve her şeyin dünyevî olduğu fikrinin bulunduğu da unutulmamalıdır.⁵ John Keane'in tespitlerine göre, bu kelimenin İngilizce'de sıfat olarak kullanılması XIII. yüzyıla kadar uzanır. O zamanlarda bu kelime, manastır dışında, toplum içinde yaşayan ve çalışan din adamlarını manastırda münzevî yaşayan din adamlarından ayırmak için kullanılırdı. Yine Keane'e göre XIV. yüzyılda Ockhamlı William ve John Wyclif, seküler kelimesi, dünyevî ve geçici meselelerle alâkalı olan sivil müesseseleri dinî olanlardan ayırmak için kullanmışlardır. XVI. yüzyıl Avrupa düşüncesinde seküler kelimesinin dünyevî ve gelip geçici olanı ifade tarzındaki menfi çağrışımları daha da zayıflamış; terim gittikçe, modernleşme sürecinde olduğu gibi, özellikle bir şeyi veya bir kimseyi kiliseden alıp sivil kullanıma verme, dinin etkisini azaltma sürecini ifade etmeye başlamıştır. Keane'in tespitlerine göre 1755 yılında yayımlanan Dr. Johnson'un sözlüğünde sekülerlik, "mevcut hayattaki dünyalık şeylere ilgi", sekülerleşme ise "dinî kullanımdan yaygın kullanıma geçme ve dünyevileştirme" anlamında kullanılmıştır.⁶ Daha ziyade kilise tarihi ile alâkalı olan seküler kelimesi, ta baştan beri daha aşağı bir şeye, sonsuz ve ebedî bir dünyanın karşısına konan gelip geçici dünyaya delâlet eden şeyler için kullanılmaktaydı. Bu sebeple dünyada hizmet eden seküler rahip, manastırda yaşayan rahiple her ne kadar meslek açısından eşit seviyede de olsa, aslında onun dindar ve manastırda yaşayan rahipten manevî bakımdan daha aşağı olduğu düşünülmüştür.⁷

İnsanlık tarihi boyunca bilgi üreten ve uygulayan müesseseler ve bunların direktifiyle oluşturulmuş sosyal yapılar dinin kontrolünde olduğu için ferdî ve toplumsal hayatın

meşrûyetini din belirlemede, dinî müesseseler düşünce ve fiilî düzenleyen aracı fonksiyonunu icra etmekteydiler. O dönemde din sadece toplumun dünyevî gücü ve sosyal kontrolünü temin etmekle kalmayıp, aynı zamanda sağduyuyu sağlayan ve devam ettiren sosyal yapıydı. Bu yapılanma içinde dinin tayin ettiği dünyanın dışına çıkmak; kargaşa, karanlık ve serkeşliğin hatta psikolojik bunalımların içine düşmek anlamına geliyordu. Aynı şekilde Hıristiyanların hakim olduğu bir dünyayı ifade eden "Christendom" kavramı ve bunun sosyal gerçekliği belirlemesi, dinin geleneksel toplumlarda ne kadar merkezî bir konumda olduğunu göstermektedir.⁸

Bugün Batı toplumlarında sekülerleşmenin doğrudan etkisiyle dinin sosyal alandaki kontrolü kırılmış, eskiden olduğu gibi otoritesi sorgulanmadan hemen kabul edilir olmaktan çıkmış ve din tercih konusu haline getirilmiştir. Berger'in de işaret ettiği gibi daha önce gücü ve otoritesi kendiliğinden kabul edilen dinî gelenek şimdi "görücüye çıkma" mecburiyetinde kalmış ve almaya mecbur olmayan "müşteriye" satılma konumuna düşürülmüştür. Şimdi sosyal alan, çoğulculuğun hakim olduğu şartlarda dinî müesseselerin pazarlandığı, dinî geleneklerin ise tüketilen mal haline geldiği pazar yeri durumundadır. Modern toplumlarda dinî faaliyetler pazar ekonomisi mantığı ile yapılmakta, rekabet ortamında "sonuç" elde etme baskısı sosyo-dinî yapının rasyonelleştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun neticesinde bürokratikleşen dinî müesseseler kendi iç bünyelerinde bürokratik yapıyla ve günlük faaliyetlerinde de bürokrasi mantığıyla hareket etme mecburiyetinde kalmışlardır. Dolayısıyla, "halkla ve hükümetle ilişkileri" tayin eden lobi ve yardım toplama faaliyetleri dinî misyonun bir parçası haline gelmekte ve bu faaliyetlerle büyük bir bürokratik kuruma dönüşen din, bürokratik yapının bütün problemlerini de kendi içinde taşımaktadır.⁹ Bu şartlarda Ökümenizm ise dinî marketteki diğer gruplarla dostça ilişkiler geliştirme ve dinî çoğulculuğun gereği olarak bürokratik personel tarafından yapılan faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰

Berger'in haklı tespitlerine

göre, bu pazar mantığı, dinin modern toplumda yerinin belirlenmesinde etkin olmakla kalmamış, aynı zamanda dinin öneminin yararlılıkla ölçülmesine ve gerekliliğinin ise özellikle şahsî (private) alanda tüketici ihtiyacıyla tespit edilmesine sebep olmuştur. Bu aslında dinin özel alanda işe yarayacağı ve bu bakımdan kolayca pazarlanabileceği anlamına gelmekte ve böylelikle dinî müesseseler ferdi, ahlâkî ve terapatik ihtiyaçlara yönelmektedir. Neticede dinin sadece bu özel alanda faaliyet göstermesi münasip görülmemekte ve dinî bakış açısının politik ve ekonomik problemlere uygulanması ise yersiz karşılanmaktadır.¹¹ Sosyoyapısal ve sosyo-psikolojik bir süreç neticesinde, dinin sosyal alana yönelik kontrolünü terketmesi, onun tek

başına bir dünya inşa edip ona meşruiyet sağlayamadığını göstermekte ve dolayısıyla din sadece araçsal bir olgu olarak kalmaktadır.¹² Dinin sosyal alandaki etkisini zayıflatan bir süreç olarak sekülerleşmenin temel mantığını ve işleyiş tarzını Peter Berger'e dayanarak kısaca ifade ettikten sonra, şimdi dine karşı ideolojik bir tavır olarak sekülerizme kısaca değinmek istiyoruz.

Azzam Temimi'nin tespitine göre sekülerizm, bir terim olarak ilk defa Jacob Holyoake (1817-1906) tarafından geliştirilmiş, "Tanrı ve ahireti hesaba katmadan bir hayat sürdürme"yi ifade için kullanılmıştır.¹³ Harvey Cox sekülerleşmeyle sekülerizm arasındaki farka dikkat çekmekte, sekülerleşmeyi toplum ve kültürün dinin ve metafizik ilkelerin vesayetinden kurtaran tarihi bir süreç olarak görmektedir. Ona göre sekülerleşme bir nevi liberalleşmedir. Sekülerizm ise kapalı bir dünya görüşü, bir ideoloji, hatta bir dindir. Sekülerleşme bir sosyal süreç olarak, köklerini Kitab-ı Mukaddes'ten alırken sekülerizmin dinî kökenleri yoktur. Sekülerizm sekülerleşme sürecinin ortaya koyduğu açıklığı ve özgürlüğü tehdit etmekte ve eğer kontrol edilmezse devlet tarafından dayatılan bir ideoloji haline gelmektedir.¹⁴ Bizce Cox'un

sekülerleşmeyi sekülerizmden ayırarak birini müspet diğerini menfi değerlendirme arzusu yerinde görülse bile uygulanabilir değildir. Zira sekülerizm bizzat sekülerleşmenin ürünüdür. Diğer taraftan John Keane sekülerizmin teorik ve pratik

Sekülerleşme İslâm dünyasında da İslâm'ın toplumdaki etkisini azaltmasına rağmen, modernite İslâm toplumlarında dinî dünya görüşünü köklü bir biçimde değiştirememiştir.

anlamda siyasî despotizme meyli sebebiyle çelişkili olduğunu ileri sürmekte ve bu sebeple Müslümanların sekülerizme güvenmemelerini haklı bulmaktadır.¹⁵

Sekülerleşme, John Wilson'a göre, doğaüstüne imanı ve onunla ilgili pratikleri zayıflatıp itibardan düşüren, müesses dinlerin sosyal etkisini azaltan bir süreçtir.¹⁶ Attas'ın vurguladığı gibi, sekülerleşme, devam eden ve önü açık olan değerlerin ve dünya görüşlerinin tarihî tekâmül içinde değiştiği veya değiştirildiği bir sosyal süreç, sekülerizm ise kendine has değerleri, gayesi olan kapalı bir dünya görüşü, bir ideolojidir.¹⁷ Berger'in ifadesiyle, sekülerleşme ve sekülerizm modern toplumda değer hükmü ifade eden, ideolojik çağrışımları bulunan kavramlar olup, özellikle muhafazakâr çevrelerde dinsizleşme ve dinden uzaklaşma olarak algılanmakta, kilise karşıtları ve "ilerlemeci" çevrelerde ise modern insanı dinin vesayetinden kurtarmanın bir aracı olarak görülmektedirler.¹⁸

Sekülerleşme sadece entelektüelleri etkileyen fikrî bir olgu değil, aynı zamanda dinin güvenilirliğini problem haline getirmesi bakımından sıradan insanları da tesir altına alan sosyal bir süreçtir. Berger'in ifade ettiği gibi bu süreç toplumun her kesimini eşit olarak etkilememekte; etkisi bazen kadın-erkek, genç-orta yaşlı ve yaşlı kimselerde cinsiyet ve yaşa; bazen doktor, avukat, sanatçı gibi meslek gruplarına, bazen de Protestan, Katolik, Yahudi ve Müslüman gibi farklı din mensuplarına göre değişmektedir.¹⁹ Sekülerleşme özellikle Batı toplumunda dinin geleneksel algılanış biçimini makul olmaktan çıkararak özellikle onun sosyal gerçekliği tayin edebilme kabiliyetini zayıflatmıştır. Berger'in tespitlerine göre, sekülerleşmenin zihni alandaki etkisi (subjektif sekülerleşme) sebebiyle sokaktaki insanın dinî konularda kafası karışık hale gelmiş, toplum gerçekliği tayin etmeye niyetli dinî ve dinî olmayan birçok failerin mücadelesine sahne olmaya başlamıştır. Bu sosyal vakia fertleri uyum ve birlikteliğe zorlamamakta ve bunun neticesi olarak da çoğulculuk sekülerleşme zihniyetinin sosyal yapılanmaya bir yansımalarıdır.²⁰

Peter Berger'e göre sekülerleş-

me, kültür ve toplum alanlarını dinî sembol ve müesseselerin tahakkümünden çıkaran bir süreçtir. Bu, Batı toplumunda eğitimin kilise otoritesinden kurtarılması ve zihniyetin sekülerleşmesi olarak tahakkuk etmiş; kültür ve semboller alanında sosyal bir yapı olarak sekülerleşme sanat, felsefe, edebiyat ve özellikle bilimde dinî muhtevanın azalması tarzında tezahür etmiştir.²¹ Sekülerleşmeyi "insanın metafizik ve dinî vesayetten kurtulması"²² olarak tarif eden Harvey Cox'a göre, sekülerleşme dünyayı dinî ve dinî görünen bütün anlayışlardan temizleme, kapalı dünya görüşlerini dağıtıp tabiat üstü mitleri ve kutsal sembollerini kırmadır. Keza sekülerleşme, insanın dünya ile başbaşa kaldığını, dünyanın kendi ellerinde

olduğunu ve yaptığı şeylerden feleği veya Tanrıyı suçlayamayacağını keşfetmesi, dikkatini ve hedefini öteki dünyaya değil bu dünyaya çevirmesidir.²³

Cox'a göre sekülerleşme süreci birbiriyle alâkalı üç boyutta vuku bulmaktadır:

1. Tabiatın büyü ve ruhsal güçlerden temizlenmesi (disenchantment);
2. Siyasetin kutsallıktan arındırılması (desacralization);
3. Değerlerin kutsanmaktan kurtarılması (deconsecration).²⁴

Onun Kitâb-ı Mukaddes'teki bazı olaylarla alâka kurarak açıklamaya çalıştığı bu olguları Attas daha genel şekilde ele almaktadır. O birinci safhayı; tabiatın animistik ruhlardan, büyü ve tanrılardan, kısaca dinî yüklemelerden temizlenmesi süreci olarak görür. Bunun neticesinde, Attas'a göre, insan tabiat üzerinde serbestçe faaliyet gösterme imkânı elde etmiş, onu kendi ihtiyaç ve planına göre kullanmaya hak kazanmış ve bu bakış açısının neticesinde tarihî gelişme ve değişmeyi başarmış olmaktadır. Siyasetin kutsallıktan arındırılması, siyasî ve sosyal değişime sebep olacak politik güç ve otoritenin meşruiyetinin dine ve kutsala dayandırılmamasıdır. Değerlerin kutsanmaması ise, din dahil bütün değer sistemlerinin birer kültürel üretim ve dolayısıyla izafi olduğunun kabulüdür. Bu yolla tarih ve gelecek değişime açılmış, insan kendini değişim ve tekâmülün içinde bulmuş olmaktadır.²⁵

Sekülerleşmeyle tabiatın kutsallığı zayıflamış, bunun neticesinde madde insanın tasarrufuna girmiş, bilim tabiatın sırlarını keşfederek ondan teknoloji üretmiştir.

Geleneksel toplumlarda ve İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi büyük dinlerde kutsalla tabiat arasında yakın bir ilişki varsayılmakta ve tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığı kabul edilmektedir. Tabiat sadece Yaratıcının kudreti, hikmeti, bilgisi, ve güzelliğinin tecelli ettiği bir alan değil aynı zamanda Yaratıcıya götüren bir yoldur. Sekülerleşmeyle tabiatın kutsallığı zayıflamış, bunun neticesinde madde insanın tasarrufuna girmiş, bilim tabiatın sırlarını keşfederek ondan teknoloji üretmiştir.

Rönesans, Reform ve Aydınlanma sekülerleşme sürecinin doğrudan, Hıristiyanlık ise dolaylı sebebidir. Hıristiyanlığın doktriner yapısı ve buna bağlı olan tarihi gelişmesi, özellikle teslis, Tanrı'nın İsa'da enkarne olması gibi teolojik kabulleri, bilhassa bu dinde dinî hukukun olmaması sekülerleşmeyi kolaylaştırmıştır. Hıristiyanlık'ta Tanrı'nın İsa olarak tezahür ettiğinin kabulü, insanı tanılaştırmakla kalmamış aynı zamanda, insana tanrısal bir rol vermiş, Grek-Roma hukukunun benimsenmesiyle Hıristiyanlık dünyevî alanı kendi içinde tamamen asimile edememiş ve böylelikle sekülerleşmeye imkân hazırlamıştır.

Müslüman toplumlarda sosyal ilişkileri oluşturan gelenekler hâlâ Kur'an ve Hadis'e dayanmaktadır. Sekülerleşme İslâm dünyasında da İslâm'ın toplumdaki etkisini

azaltmasına rağmen, modernite İslâm toplumlarında dinî dünya görüşünü köklü bir biçimde değiştirememiştir. Buradan hareketle biz Müslümanların dinî ve ahlâkî kavramları anlamlandırılan ve bunları uygulama imkânı veren sosyal bağlamlarını kaybetmediklerini söylememizde bir sakınca yoktur. Müslüman toplumlar elbette sekülerleşmeden etkilendiler ve bunun neticesi olarak yer yer sekülerleştiler. Ancak İslâm'da dinî alan sekülerleşmedi. Bunu Ernest Gellner şöyle ifade etmektedir:

... Sekülerleşme oldukça farklı tarzlarda gerçekleşebilir; ancak genellikle onun bir gerçek olduğunu söylemek makul görünmektedir.

Fakat bütün bunların dramatik, aşıkâr ve oldukça gerçek bir istisnası var: İslâm. Sekülerleşme İslâm içinde etkilidir demek nızalı bir husus değildir. Sadece yanlıştır. İslâm bir asır önce olduğu kadar şimdi de güçlüdür. Bazı açılardan belki daha da güçlüdür.²⁶ ■

D İ P N O T L A R

- 1- Owen Chadwick, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1975, s. 5.
- 2- David Martin, *A General Theory of Secularization*, Hampshire: Gregg Revivals, 1993, s. 4.
- 3- Martin, *A General Theory*, s. 17.
- 4- Peter Berger, *The Social Reality of Religion*, London: Faber and Faber, 1969, s. 106.
- 5- Syed Muhammad Naquib al-Attas, *Islam Secularism and Philosophy of the Future*, London: Mansell Publishing Limited, 1985, s. 14.
- 6- John Keane, "The Limits of Secularism", *Islam and Secularism in the Middle East*, der. Azzam Tamimi, John L. Esposito, London: Hurst and Company, s. 29-30.
- 7- Harvey Cox, *Secular City*, New York: Collier Books, 1990, s.17.
- 8- Berger, *The Social Reality*, s. 134-135.
- 9- Berger, *The Social Reality*, s. 136-140.
- 10- Berger, *The Social Reality*, s. 140-141.
- 11- Berger, *The Social Reality*, s. 146-147.
- 12- Berger, *The Social Reality*, s. 152.
- 13- Azzam Tamimi, "The Origins of Arap Secularism", *Islam and Secularism*, s. 14.
- 14- Cox, *Secular City*, s. 18.
- 15- Keane, "The Limits of Secularism", s.34-37.
- 16- John Wilson, *Religion in American Society: The Effective Presence*, New Jersey: Prentice Hall, 1978, s. 397.
- 17- Attas, *Islam Secularism*, s. 17.
- 18- Berger, *The Social Reality*, s. 106.
- 19- Berger, *The Social Reality*, s. 108.
- 20- Berger, *The Social Reality*, s. 126.
- 21- Berger, *The Social Reality*, s.107
- 22- Cox, *Secular City*, s.15.
- 23- Cox, *Secular City*, s. 1-2.
- 24- Cox, *Secular City*, s. 15.
- 25- Attas, *Islam Secularism*, s. 16.
- 26- Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, London and New York: Routledge, 1992, s. 5.

Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve (ya) Allah'ın mağfiret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaindan başka bir şey değildir.

Yunus, 57/20

DÜNYEVİLEŞME VE MAKÂSİD

Tahsin GÖRGÜN*

Türkiye’de dünyevileşme adı verilen süreç sözkonusu olduğunda, Batı Avrupa’daki herhangi bir tecrübeyi külliyen geçerli kabul etmeden, onun tamamen Dilthey’in ifade ettiği gibi, bir defalık ve oraya özel olduğunu fark ettikten sonra; tayin edici olan soru, bizim kendi hayatımızda bize ait olan ve bizi teşkil eden tecrübemizin değeri noktasında ortaya çıkmaktadır.

□1. Son zamanlarda Müslümanların hayatlarında ortaya çıkan yeni durumlar sebebiyle Müslümanların “dünyevileştiği” söylenerek, bunun kaygı verici bir durum olduğu üzerinde durulmaya başlanmıştır. Bu kaygıda hakiki olan bir cihet bulunmakla birlikte, dikkatlice incelendiğinde meselenin ilk bakışta görüldüğü gibi olmadığı farkedilebilecektir.

Yeni durumlar derken ilk göze çarpan husus, dindar insanların para ve mevki-makamlarla daha fazla hemhal oldukları; bunun neticesinde de daha müreffeh bir görüntü sunmalarıdır. Daha pahalı evlerde oturup, daha lüks arabaların kullanılması yanında, devlet ve şirket kariyer düzeni içinde daha yüksek konumlarda bulunmak, dindar insanların dünyevileştiği gibi bir düşüncüyü ve buna bağlı bir kaygıyı dile getirmek için yeter sebep sayılmaktadır. Aslında ilk bakışta ilâhî kanunun gözettiği amaçlar dikkate alındığında, bunların sırasıyla “dini, nefsi, nesli, malı ve aklı” korumak olduğundan hareketle, Müslümanların hayatlarında ortaya çıkan yeni durum ile ilâhî kanunun amaçları arasında esaslı bir çelişkinin olmadığı; aksine ortada bir uyum olduğu görülebilir. Kısaca belli bir süre dindarların tasarrufu dışına itilmiş olan veya dindarların dışlandıkları alanlarda yeniden etkin olmalarından başka bir anlam ifade etmeyen bir durumla karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Burada dindar insanların bu konumlara gelmeleriyse, maruz kaldıkları söylenen dünyevileşme arasında bir irtibat olduğu açıktır. Dindar insanların hayatta daha etkin olmaları, dünyevileşme olarak nitelenebilir. Bu haliyle dünyevileşmenin, Müslümanların normal dindarlıklarının bir neticesi olduğu, dolayısıyla dünyevileşmeden Müslümanca yaşamının tam ve kâmil bir şekilde gerçekleşmeyeceği söylenebilir.

Ancak Müslümanların dünyevileştiğinden kaygı verici bir şekilde bahsedenler, dünyevileşme ile bundan daha farklı bir şeyi kast ediyorlar. Buradaki sorun dünyevileşme

tabirinin sahip olduğu anlam belirsizliği ile alakalı gözükmektedir. Bu belirsizlik, bu tabiri kullananların konuları ve bu konularına bağlı olarak şekillenen kasıtları ve maksatları arasındaki irtibatın kaybolmasıdır.

Bu anlamlardan birisi dini, dünyadan ayıran ve dolayısı ile dindarların dünya ile, yani maddî servet ve siyasî iktidar ve ilgili mevki ve makamlarla irtibatlarının olmaması gerektiğini savunan bir tavra aittir. Bu tavır son yüzyılda epeyce etkin olarak dindarları bu alanların dışına atan ve etkisizleştiren tavrı ifade eder. Bunlara göre dindar insanların herhangi bir şekilde dindarlıklarını etkin kılarak hayatta gözükmeleri, olmaması gereken bir durumdur. Dinin, en iyi ihtimalle, dinî olarak kabul edilebilecek ve tamamen vicdanî olması gereken bir hissiyat âlemine ait olması ve bu âlem içinde tamamen şahsî bir şekilde tutulması gerekmektedir. Dindarların bu hüviyetleri ile ticaret, sanayi, bürokrasi yanında ilim ve fikir alanlarında etkin olmaları, onların din ile dünya arasındaki sınırı zorlamaları ve dinin dünyayı şekillendirmede etkin bir konuma gelmesi anlamına gelmektedir ki, bu olmaması gereken bir “dünyevileşme”dir.

Diğer anlam ise dindarların mevcut sistem içinde bu sürece iştirakini etkin bir konumda olmadan gerçekleştirdiklerini; dolayısı ile mevcut düzene uyarak, bir tür “konformizm” yoluyla hayata katıldıkları; bunun neticesinde de dinin hayatta etkin olması yerine, hayatın dindarları değiştirdiğini; bu sebeple insanların servet ve mevki-makamla yakınlıklarının, onların dindarlıkları aleyhine işleyen bir süreç teşkil ettiğini savunan tavra aittir. Bu tavır dünyevileşmeyi, dindarların zahirde etkin bir görünüm kazanırken, dinin esasta daha da etkisiz bir hale gelmesi olarak kavrayarak, bunun kaygı verici bir durum olduğunu ifade etmektedirler.

Her iki halde de dindarların yeni durumları “dünyevileşme” adı altında bazı dindarlar kadar din karşıtları tarafından da kaygı verici bir durum olarak kavranmakta; buna bağlı olarak da eleştirilmektedir.

2. Yukarıda işaret edildiği gibi ilâhî kanun, insan özelinde varlığı koruma ve geliştirmeyi, maksad olarak belirlemiştir. Bunu klasik tasnifi dikkate aldığımızda daha kolay görebiliriz: Makasid'in ilk seviyesi "zaruriyyat" olup, bu insanî varlığın devamının olmazsa olmazını ifade eder. İkinci sevi-

ye ise zaruri olanlar tahakkuk ettikten sonra ortaya çıkan, gerekli olmakla birlikte zorunlu olmayan "hâciyyat"ı ifade ederken, insanî varlığın zorunlu ve gerekli olmamakla birlikte, bulunmasının hayatı güzelleştirdiği "tahsîniyyat" kısmı üçüncü seviyeyi teşkil etmektedir. Her bir seviyenin duruma göre tamamlayıcı unsurları da olmaktadır ki, bu unsurlar, zaman zaman değişmekle birlikte, her zaman şu veya bu şekilde dikkate alınmaktadır.

Maverdî'nin insanın "binefsihi âlem" olduğunu söylemesi, insanî varlığın, varlığın amacı ve aynı zamanda, Sadreddin Konevî'nin ifadesi ile, varlığın kilidi olduğunu dikkate aldığımızda, insanın kendisini Müslüman olarak gerçekleştirmesinin hayatın bütün alanları ile alakalı olduğunu; bundan dolayı insanın hayatın muhtelif alanlarından kaçarak "daha iyi" Müslüman olamayacağını; aksine insanın hayatın bütün alanlarında etkin olarak Müslümanlığı hayat olarak gerçekleştirirken, ihya ederken, dünyayı da şekillendirmiş olacağını söyleyebiliriz. İnsan ile irtibatlı olarak ifade edilen maksad, aslında varlığı ve varlığın hayat olarak, insanın hayatında insan eliyle zuhur etmesi anlamına gelen dünya haline gelmesi; ve dünyanın bu haliyle ahiretin mezrası olduğu; bu dünyada, bu dünyayı bütün boyutları ve alanlarıyla yaşayıp şekillendirmeden, yani zarurî, hâcî ve tahsînî olanı, ikmal ederek yaşamadan, ahiret hayatını kazanmanın anlamlı olmadığını söyleyebiliriz. Kısaca dünyayı imar etmeden, tam olarak Müslüman olunmayacağı için, ahireti kazanmak, dünyayı, yani bu dünyadaki hayatı bütün boyutlarıyla yaşamak; ruhban olmamak gerekmektedir.

İşte tam da bu noktada "dünyevîleşme" tabirinin Batı dillerindeki anlamı ile karşılaşırız. Hıristiyanlık bir ruhban dini olduğu için, hakiki bir Hıristiyanın dünyayı imar etmek gibi "dini" bir vazifesi bulunmamaktadır. Din, Hıristiyanların anladığı haliyle, ruhbanlıktır. Bir ruhbanın, bir rahip veya rahibenin kendi başına, kilise adına olmaksızın, ticaretle uğraşması, herhangi bir mevki veya makamı kabul etmesi, dünyevîleşme ve ruhbanlıkla çelişir; bu sebeple dünyevîleşme, Hıristiyanlıkla uyumsuzdur. Dünya sadece "Tanrı Krallığı"; yani kilisenin etki alanını genişletmek için anlamlı ve önemlidir. Kilise ise, bir kurumdur. Kendi hukuku ve hiyerarşisi vardır. Kilisenin yönetmesi, Tanrı krallığıdır ki buna biz Teokrasi diyoruz. Sekülerleşme (secularisation), laiklik (laïcité), dünyevîleşme (Verweltlichung) gibi farklı terimler, İngiliz, Fransız ve Alman gibi farklı milletlerin ha-

Eğer din, İslâm, dünyada ve dünyayı her seviyede ve her alanda şekillendirerek yaşanacaksa, o zaman, dünyevîleşmek insanların iç dünyasında bulunan dindarlığın fiiller, kurallar ve kurumlar olarak görünür hale gelmesidir.

yatındaki Hıristiyanlığın dünya ile olan irtibatındaki gel-gitleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Her birisi bu millete özel bir tecrübeyi dile getirmektedir ve küllî bir anlamı ve geçerliliği yoktur.

Türkiye ve İslâm dünyasındaki sorun, Batı Avrupa'nın bir köşesinde bir milletin yaşadığı bir süreci

"küllî" kabul edip, ona kendisini uyarlamaya kalktığı zaman çıkmaktadır. Türkiye'de dünyevîleşme adı verilen sür-reç sözkonusu olduğunda, Batı Avrupa'daki herhangi bir tecrübeyi külliyen geçerli kabul etmeden, onun tamamen Dilthey'in ifade ettiği gibi, bir defalık ve oraya özel olduğunu fark ettikten sonra; tayin edici olan soru, bizim kendi hayatımızda bize ait olan ve bizi teşkil eden tecrübemizin değeri noktasında ortaya çıkmaktadır. Eğer din, İslâm, dünyada ve dünyayı her seviyede ve her alanda şekillendirerek yaşanacaksa, o zaman, dünyevîleşmek insanların iç dünyasında bulunan dindarlığın fiiller, kurallar ve kurumlar olarak görünür hale gelmesidir. Bunun adına İbn Haldun umran diyordu; biz buna bugün kültür ve medeniyet diyoruz.

3. Yukarıda işaret edilen kaygıda hakiki olan cihet, o zaman, dünyevîleşme adı verilen sürecin kendisi ile alakalı olmayıp, keyfiyeti ile alakalıdır. Dindar insanların zengin olması, mevki ve makam sahibi olması, müreffeh bir hayat sürmelerinin bizatihi kendisi- en azından dindar insanlar tarafından- bir sorun olarak algılanmamaktadır. Sorun elde edilen bu konuların "nasıl" elde edildiği ve bu konuların "nasıl işletildiği" ile alakalıdır. Bu ise meseleyi kendinde bir dünyevîleşme sorunu olmaktan çıkarmakta, bir ahlâk sorunu haline getirmektedir.

Burada biz ahlâkı biraz daha geniş bir anlamda kullanılmak durumundayız. Burada ahlâk artık sadece insanların şahsî bir hali ve tavır olarak değil, toplumsal ve siyasî boyutlarıyla, toplumsal ve siyasal bir varoluş şeklinin keyfiyeti ile doğrudan alakalı anlamı ile ön plana çıkmaktadır. Bu biraz da -sözü kısa tutmak için- Rawls ve Habermas ile Kınalızade'nin, Kınalızade'nin teşkil ettiği çerçevede birlikte düşünülmesi anlamına gelmektedir.

Bu mesele günümüzde Müslümanların karşı karşıya kaldığı en önemli mesele gibi gözükmektedir: Acaba Müslümanlar konularını teşkil ederken aslî varoluş kaygılarını dikkate alabilecekler mi? Konuların elde edilmesinde ve elde ettikleri konuların kullanılmasında ahlâkî ölçülere ne kadar riayet edeceklerdir? Eğer bunda başarı sağlanırsa, bunun anlamı İslâm Medeniyeti'nin üçüncü döneminin teşekkül sürecinde bulunmamız demektir. Bu sadece Müslümanlar için değil, insanlık için önem arz eden yepyeni bir adım anlamına geldiği için, bu derinlik ve şümül içinde değerlendirilmesi gerekmektedir. ■

Prof. Dr. Hasan Kamil YILMAZ

Mehmet Yüksel - Kadir Öztürk
Fotoğraf: Halit Ömer Camcı

1952 İzmit/Karaabdülbaki doğumlu. 1970'te Adapazarı İmam Hatip Lisesi'ni bitirdi. Aynı yıl İzmit Sarımeşe Köyünde üç ay süreyle imam-hatiplik yaptı. 1974'te İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun oldu. Bir süre öğretmenlik ve idarecilik yaptıktan sonra, 01 Şubat 1977'de İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde Tasavvuf Tarihi asistanı olarak göreve başladı. Marmara İlahiyat Fakültesi'nde 1983'te Doktor, 1989'da Doçent, 1996'da Profesör oldu. Neşredilmiş yirmiyi aşkın eseri, muhtelif dergilerde yayınlanmış makaleleri, ansiklopedi maddeleri, ulusal ve uluslararası düzeyde çeşitli bilimsel toplantılarda sunulmuş pek çok tebliği bulunmaktadır. Halen Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı görevini yürütmektedir.

İslâm'da dünya-ahiret düalizminden söz etmek mümkün müdür? Bir şeyin dinî olanı ile olmayanı ayırımı neye göre yapılır?

İslâm'da aslanan tevhid. Yani bu tür bir düalizm bile İslâm'a göre mümkün değildir. Çünkü aslanan "Bir'e yönelmektir, "Bir" olanla buluşmaktır. "Bir" olanda fani olmaktır. O'ndan geldik ve dönüşümüz O'nadır. O "Bir"den başka gördüklerimizin hepsi fani şeylerdir. Bu gerçek üzere baktığımızda dünya ve ahiret diye ayırıp dünyanın hakkını dünyaya, ahiretin hakkını ahirete değil, hepsini ahiret merkezli düşünüp dünyayı onun köprüsü ve oraya giden yol gibi gördüğümüz zaman hepsi tevhid merkezli olmuş olur.

Dünya ve ahireti ayrı ayrı görüp "dünyanın nân u nimetleriyle perverde olarak, onlardan istifade edelim sonra da ahirette kazanalım" dediğimiz zaman ayak kayması başlar. Çünkü Yüce Allah buyuruyor ki; *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi."*¹ Dikkat ederseniz burada dünya nimeti olarak bize müzeyyen görünen, süslü gösterilen cazip gelen ne varsa sayılmıştır. Bugünkü ifadesiyle arabalar, daireler, işyeri, arazi vs. Ama Allah bizim dikkatimizi nereye çekiyor biliyor musunuz? Asıl olanın ahirette olduğuna. Burada idrak ettiğimiz şeylerin varlığının gerçek değil hayal olduğuna. Bunu görmezden gelmek mümkün değil. Algı yanılmasıyla sakın ola ki siz bunları, fani olanları bâki gibi algılamayınız diyor Allah Teâlâ. Oradan size lazım olan kadarıyla istifade edin ve he-definiz Allah'ın rızası ve ebedî saadet olsun diyor.

Âyetlerin heyet-i mecmuasına bir bütünlük içerisinde baktığınız zaman dünya ve ahiret ikilemine, düalizmine pek müsait alan kalmıyor. Çok keskin bir hatla dünya ve ahiret diye ikiye ayırıp ayırdığınız zaman dünya çok sıkı tutuyor insanın ayağından ve elinden... "Benim hedefim ahiret, orada bir ebedî hayat, ebedî cennet var, ben oraya koşuyorum" dediğiniz zaman zaten buradan geçiyorsunuz siz. Yasak olan, dünyanın insanın gönlüne girmesidir, kalbe girmesidir. Yoksa insanın dünya içerisinde olması yasak değildir. İnsan elbette dünya içerisinde yaşayacak, dünya nimetlerinden istifade edecek. Ama dünya nimetlerine kul olması çok tehlikelidir. Çünkü Allah Teâlâ Hazretleri *"Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*² derken aslında insanların fitrat ve mayalarında, fitratlarında kulluk etmenin var olduğunu belirtiyor. İnsan Allah'a kul olmazsa mutlaka başka bir şeye kul olur. Çünkü mayasında kulluk var.

Başka bir âyet-i kerîmede Allah *"Hevâsını Tanrı edineni gördün mü?"*³ buyuruyor. Demek ki insanın hevâsını tanırlaştırarak gibi bir temayülü var. *"Ben, sizin en yüce Rabbinizim!"*⁴ diyen Firavun her zaman var. Bizim içimizde de var.

Bizim nefsimiz zaman zaman tuğyan etmiyor mu? Rabbimiz *"Gerçek şu ki; insan azar, insanoğlu kendini müstağni (yeterli) gördüğü için"*⁵ buyuruyor.

Kâinata varılacak nihai hedef Allah'tır. Böyle baktığınız zaman dünya da ahiret de gözünüzden siliniyor. Tabii esas ahiret tarafına yöneliyorsunuz. "Dünya nedir?" diye soruyor Mevlânâ. Dünya kişiyi Allah'tan gafil bırakan şeydir. Dünya ne kadındır, ne altındır, ne gümüştür, ne paradır, ne şudur, ne budur. Dolayısıyla bunların hiçbirisi doğrudan doğruya dünya değildir. Ama sizi Allah'a kulluktan alıkoyorsa ve sizi ahiret yönünde engelliyorsa, yani siz dünya nimetlerine dalıp da kulluğu, ahireti, Allah'ı unutuyorsanız o dünyadır. Bu bazen namaz bile olabilir. Kendinizi namaz kıldım zannedersiniz. Onda kırk tane hesabınız vardır. Sabah namazına erken gideyim, alış-veriş yapacağım tüccar beni görsün ve çekimi ona göre kabul etsin dersiniz; o namaz dünya olur. Veya hacı efendi beni camide görsün, yarın kızına dünürücü göndereceğim diye düşünürsünüz o namaz dünya olur. O namaz değil riya olmuştur. Dolayısıyla burada çok önemli bir tevhid diriliği var. O tevhid diriliği kalptedir. Kalpte başlayıp kalpte biten, Allah'ın dışındaki diğer varlıkları küçümseme, onları yok sayma diriliğine ihtiyaç var. Bugün problemimiz biraz da buralardan kaynaklanıyor bence. Sezar'ın hakkını Sezar'a verelim derken, "dünyanın işi dünyaya, ahiretin işi ahirete" şeklindeki anlayışlar zaman içerisinde bizi farkında olmadan dünyevileştiriyor.

Peygamber efendimiz *"Kıldığınız her namazı son namazınız gibi kılın."* buyuruyor. Bu ne demek? Biz aslında her an dünyaya arz-ı veda ediyoruz. Vücudumuza bakın, her lahza vücudumuzda binlerce hücre ölüyor, binlerce hücre yeniden yaratılıyor. Çocuklarda çok hızlı, gençlerde hızlı ve yaş ilerledikçe yavaşlıyor hücre yenilenmesi. Zaman algısı bununla ters orantılı. Hücre yenilenmesi ne kadar hızlı ise zaman o kadar yavaş geçiyormuş gibi algılanıyor. Hücre yenilenmesi ne kadar yavaşlarsa zaman algısı o kadar hızlı geçiyor. Dün daha yılbaşı idi ne zaman sene sonu geldi diyorsunuz. Ramazan daha dün gitmedi mi, ne zaman tekrar geldi diyorsunuz. Ama eskiden çocukken üç ay uzun bir zaman dilimiydi. Hayat o kadar ölümlü içiçe ki. Ucuna ateş bağlanan çubuğun hızla döndürüldüğünde daire zannedilmesine benziyor. Halbuki bu bir algı yanılması. Hayat da böyle, o kadar hızlı akıyor ki yaşadığımızı zannediyoruz. Hem yaşıyoruz hem ölüyoruz. Hayata bu gözle bakmak, bu gözle görmek lazım diye düşünüyorum.

İbrahim Ethem hazretlerinin başından hacda bir olay geçer. Tavaf'ta oğlu ile karşılaştığında biri "Baba-cığım", diğeri "Evladım" der ve gaibden "Ey İbrahim! Kalpte iki sevgi olur mu?" diye bir ses gelir. İbrahim

Ethem hazretleri "Birini al ya Rabbi" dediğinde çocuğu ayaklarının dibine yığılıverir. Doğru mudur?

Evet, hatırladım.

Mâsivâya meyiletmek imanı tehlikeye sokar mı?

Mâsivâya meyil hayatın en zor girdaplarından, en zor yanlarından biridir. Mâsivâya meyil insanın zaaflarından. Biraz önce okuduğumuz "Hevâsını Tanrı edineni gördün mü?"⁶ âyetinde anlatılan odur. Onu çok iyi kontrol etmek lazım. Mâsivâyı gaye haline getirmek başka şey, vasıta olarak görmek başka şey. Nisâ Sûresi'nde insanın dünya/madde ile ilişkisini çok iyi çözümleyen bir âyet-i kerime var. "Allah'ın, sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin." Allah o malları ayakta durmaya vesile kılmıştır. Bir vasıta ama, gaye değil. Bu beni çok etkileyen bir âyet-i kerime. Yani bizim dünya malı ile mâsivâ ile ilişkimizin sınırı çizilmiş. Dünya malı bizim kulluğumuza engel, Rabbimizi unutmamıza sebep ise mâsivâdır ve tehlikelidir. Bütün mesele tasarruftur, elinizde bulunan dünya malını yeri geldiğinde verebilmektir, yüreğinizde yer etmemesini sağlamaktır.

İman bugün üzerimizde emanet gibi mi duruyor? Bunun sebepleri nelerdir?

İman kalbe yerleşmişse elbette emanet gibi durmaz ama bizim imanımızın kalbe yerleşmesiyle ilgili problemi-miz olduğu kesin. İmanın artıp eksilmesi gibi bir şey olmaz, inanılacak şeyler bellidir. Ama imanın kalbe hükmetmesi, bizi yönlendirmesiyle ilgili bir artma eksilme elbette söz konusudur. İşte bugün bizim yaşadığımız seküler dünya hakikaten pek çok konuda imanımızın muktezasıyla amel etmemizin önünü kesiyor. Biz tereddüt ediyoruz; "imanımızın muktezasıyla amel ettiğimizde acaba dünyevî makamlarımıza zarar gelir mi, maddî hesaplarımız nasıl olur, komşuluk ilişkilerimize neler olur?" Peygamber Efendimiz ve ashabin yaptığı gibi "Benim imanım bunu gerektiriyor, her ortamda ben bunu yaparım." demiyoruz, diyemiyoruz.

İmanımızın muktezasıyla problemlerimiz olduğu kesin. O da biraz imanımızın zaafıyla, biraz da dünyaya fazla değer vermemizle alâkalı gibi geliyor bana. Çünkü 19.

yüzyıldan sonra bütün dünyada pozitivizm çok ciddi hükümler elde etti. Dinlerin vaat ettiği cennetin dünyada olduğu düşüncesinden yola çıkarak batıda ve doğu bloku ülkelerinde, Amerika'da, her tarafta pozitivizm hakim oldu. Denildi ki "dinlerin vaat ettiği cennet dünyadadır ve dolayısıyla ahiret vb. söylemler boş laflardır, dine falan da çok fazla ihtiyaç yoktur". O yüzden 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında yazılan eserlere bakacak olursanız çoğunda materyalizme, mâddiyyûn mezhebine cevaplar vardır. Risale-i Nur, Mâddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli, Hakikat Nurları gibi eserler bu minvalde kitaplardır. 70'li 80'li yıllara doğru gelindiğinde "kral çıplak" denildi. Materyalist düşüncenin insanların ihtiyaçlarını cevaplamadığı görüldü. Hem Amerika'da hem Avrupa'da insanlar manevî bir açlığa doğru yönelip transandantal meditasyon merkezleri gibi bir takım alanlara gidip oralardan maneviyat transfer etme ihtiyacı hissetmeye başladılar. Çünkü Allah bir fitrat koymuştur insana. Yani insanın ruhunda gönlünde bir inanma ihtiyacı vardır.

Uzun zaman sekülerizm gelişmişlikle eşdeğer kabul edildi. Toplumların gelişmesi için dinden çıkmak şart mıdır?

Sizin gelişmişlikten, başarıdan ne anladığınız önemli. Başarıyı; paraya, güce, iktidara tahvil edilebilir bir şeye hasrediyorsanız o zaman başka bir şey. Yok; insanî duygulara, insanî değerlere sahip olmak ve insanca yaşamaksa o zaman başka bir şey. Merhametle insanlara sahip çıkmak, onların dertlerini dinlemek, onların arasında olmak, onlarla paylaşmak da bir başarı unsuru olarak devreye girdiği zaman sizin başarmanız ve medeniyet kurmanız başka şey, ama sizin teknoloji kurup dünyaya hükmetmeniz, atom bombası icat etmeniz, tek güç sahibi olmanız başka bir şey. Hedef insanca yaşamaksa, insanlığımızı kaybetmeden başkalarının farkında olacağı hazâkat kazanmaksa o zaman dinden çıkmaya gerek yok. Hatta dinin içinde olmaya ihtiyaç var. Dünya ile kalbi hayat arasında bir denge kurmak gerekmektedir. Bütün dinlerin temel hedeflerinden birisi insanların dünya ile ilişkilerini düzenlemektir. Çünkü dünya insanı kuşatan bir şeydir.

İslâm medeniyetinin getirdiği değer ölçülerinde

Allah'a kulluk ve dünya nimetlerine kul olmamak var. Gerçek hürriyet, nefse kulluktan kurtulmaktır. Nefse kul olmaksızın kurtulursanız Allah'a kul olursunuz. Ama nefse kulsanız Allah'a kullukta duramazsınız.

Hocam, Batı toplumlarının en büyük açmazı bu şekilde. Bahsettiğiniz gibi bireyselci, egoist vs. Ama İslâm toplumlarında kolektif mutluluk var.

Evet, paylaşım var. Bir hane sahibi düşünün ki çocuklarının rızasını misafire ikram edecek, o da ancak misafirin karnını doyuracak kadar olduğu için kendilerinin yemedikleri belli olmasın diye ışığı söndürecek ve misafirin yemesini sağlayarak kendileri ve çocukları aç yatacak. Hakkında da bir âyet var biliyorsunuz. Bu muhteşem bir şey. İslâm'ın vakıf medeniyetine baktığımız zaman da bunları görürüz. Canlı cansız bütün varlıklar bundan nasibini almıştır. Hatta cemadât bile. Şimdi Allah'ın Resûlü diyor ki: "Uhud bizi sever, biz de Uhud'u severiz." Uhud'un Peygamberimizin gönlünden çıkan pozitif enerjiyi, muhabbet enerjisini algılayacak özelliği olduğunu anlıyoruz. Peygamberimiz bunu algılıyor, ondan bir enerji alıyor ve böyle söylüyor. Biz bunda bir şeylerin varlığını yeni yeni anlıyoruz. Mesela botanik ilmiyle uğraşanlar, çiçekleri seven bir adamın çiçek bahçesine girdiği zaman çiçeklerin ona pozitif enerji verdiğini ve o kişiye doğru döndüğünü tesbit ettiler. Mesela en basitinden bir adam iki ayrı saksıya aynı çiçeği ekip ikisine de aynı suyu, aynı gübreyi verdiği halde birine biraz daha fazla iltifat göstermesi onun daha çok canlanıp gelişmesini sağlamaktadır. Demek ki onun bir ruhu var. Maddî-manevî hiçbir şey yoktur ki Allah'ı tesbih ediyor olmasın.

Allah'ın bize ikra'oku dediği şey sadece Kur'an-ı Kerim değil ki. Biliyorsunuz ilk âyet-i kerîmede mef'ul yok. Peygamber'e Allah oku diyor, ama neyi oku diyor? İkra' müteaddi/geçişli bir fiildir. Normalde oku, şunu oku denir. Nadiyen söylenmez burada olduğu gibi. Ardından gelen ayette, "Ana rahminde tutunan embriyodan seni yaratan Rabbinin adıyla oku"⁸ denilerek kendini okuması isteniyor. Kendinden başlayarak kâinatı oku diyor. Canlı âlemi, cansız âlemi oku. Bitkileri, kayaları, taşları oku. Hepsinde okunacak şeyler var. Kâinatı, kâinat kitabını iyi okumak gerekiyor. Allah'ın verdiği bu kadar nimetleri sadece nefsimiz merkezli değil, insanlık âlemi için de olduğunu düşünecek bir duyarlılık ve îsâr duygusuna sahip olmak gerekiyor. Bizim medeniyetimizin en büyük farkı bu bence.

Geçmişteki tasavvufî hareket.

Şu denmek isteniyor herhalde: Bizim bildiğimiz zühât hareketi bir tepkisel hareket. Zahitler, bekkâun içerisinde anılan şahsiyetlerin tepkisel hareketler olduğu biliniyor.

O da niye? Emevî halifelerinin devlet hazinesinin çok fazla zenginleşmesinden sonra son derece müreffeh ve lüks bir hayata özentî duymuş olmaları. Hem Asr-ı Saadet'i hem de Hulefâ-i Râşidîn'in mütevazı tavrını bilen ve görenlerin "Bunların hangisi doğru? Herhalde diğeri doğru, bu da nereden çıktı?" gibi nedenlerle bir reaksiyon, tepki şeklinde ortaya çıkmıştı. Hicri 2. asrın zahitleri ona özlem duymuştu. Efendimiz'in ve ashabın yaşadığı zühdi hayata yönelişle ortaya çıkmıştı. Bugün de maddî doyum, insanların hazlara düşkünlüğü, biraz manevî hassasiyeti olan insanlarda böyle bir tepkisellik oluşturuyor ister istemez. Biz de bu maddî hazların, lezzetlerin kurbanı olmayalım, biz de insanca yaşayalım diye bir tepkisellik oluşturuyor. Ama bugün belki geçmişte olduğu kadar zahidâne yaşamak daha zorlaştı. Çünkü hayatın kendine göre bir takım kuralları oluştu. Şehir hayatını bırakacaksınız, bir mağaraya çekileceksiniz veya bir dağ başına gideceksiniz, bu da çok kolay değil. Bu da ayrı bir kaçış. Bu kaçışa da hakkımız yok bizim.

Günümüzde şöyle bir akım oluştu: Dünyevileşmeye karşı tavır geliştiriliyor fakat vermek, dağıtmak yok. Ben daha sade bir hayat yaşayacağım diyor; ama yat villa orada dursun mantığıyla sorgulanmıyor. Doyuma ulaşmış, kendisini artık rahatsız ediyor, ondan kaçmaya çalışıyor, mesela bir dağ evine gidiyor.

O bir manevî haz vermez insana. Mustafa Merter isminde bir psikolog var. Ne yaptıklarını şöyle anlatıyor: "Psikolojik-psikiyatrik rahatsızlıklarla gelenlerin durumlarına bakıyorum. Manevî hazlar, teknoloji, refah düzeyi ile alakalı ise öncelikle onlara yetimlerin, fakirlerin, yoksulların, yaşlıların, âcizlerin, çaresiz insanların çektiği sıkıntıları anlatan film seyrettiriyorum. Soruyorum onlara; 'Kendinizi bu insanların yerine koyduğunuzda ne hissediyorsunuz?' Sonra onları sahaya, seyrettikleri kimselerin yaşadıkları evlere götürüyorum. Karşılaştıkları manzaradan sonra sahip olduklarına bakıp; "Biz neden şikâyet ediyoruz?" demeye başlıyorlar. Sonra onları konuşturuyorum, çapraz sorular soruyorum. Yardım ettikçe bu iş daha çok hoşlarına gidiyor. İşte mutluluk hormonu meselesi. Bunu ben kendi kızımda da yaşadım. Üniversitede okuyan ve sahip olduklarının farkında olmayan kızımı Afrika'ya götürdüm. Belli doktorlarla birlikte ameliyata gidiyoruz. Kızım da ameliyat esnasında bize yardımcı oldu, hemşirelik yaptı tabir caizse. Gördüklerinden etkilenen kızım geldiğinde haberim yokken arabasını satmış ve parayı oraya göndermiş. Çok hoşuma gitti."

Acı çekenlerin ihtiyaçlarını gidermek yanında bu acıyı gidermekle bizim elde edeceklerimizi de hesap etmek lazım. Biz iyilik yapmayı sadece başkalarına sunulan bir imkân gibi görüyoruz. Halbuki biz ondan ayrı bir haz elde ediyoruz

ama onu görmüyoruz. O yetime, yoksula yardım ederken bizim bir kazancımız oluyor. İnsanlar bunun farkında değil. Bunu tattırmak lazım.

Efendimiz ne buyuruyor: "Siz dünya işlerinde kendinizden aşağıda olana bakın. Ahiret işlerinde yukarıdakilere bakın." Ebu Zerr'e söylüyor. Biz de tam tersini yaparız. Bir adam Cuma kılıyorsa "Neden benim üzerime geliyorsunuz? Bu adam hiç kılmıyor, bayram da kılmıyor." diye savunur kendisini. Bayram kılan "Ben bayram namazı kılıyorum, hiç kılmayanlar var." der ama dünya için "Benim bir arabam bile yok, yazlığım yok", yazlığı varsa "şurada-burada yazlığım yok." der. Dünya malına sahip olmanın sonu yok. Ama asgari sınırdan azmedip, sabredip başkalarıyla bunu paylaşabilmek... Havaic-i asliye dediğimiz şey hesabı sorulmayacak şeyler. Bunun dışındaki her şeyin hesabı sorulacak.

Ümmid cihandan da büyük, zevk ise mahdûd

Her sâniyesi ömrün emel-efza elem-efzûd

Yani insanın arzu ettikleri dünyadan da büyük. Emeller sürekli, elemeler ise onlardan daha fazla. Ne kadar çok emeliniz var, o kadar çok elemeniz var demektir. Emel ile elem aynı harflerden oluşuyor, arada bir benzerlik var. Elemlerden emin olmak istiyorsanız emellerinizi azaltın. O yüzden emelleri ihmal edin amellere sarılın demiş tasavvuf erbabı. Biz ise tam tersini yapıyoruz. Amelleri ihmal edip emellere sarılıyoruz.

Müslümanların dünyaya karşı ideal tavrı ne olmalıdır?

Müslümanların dünyaya karşı ideal tavrı öncelikle dünya ayrı, ahiret ayrı şeklinde olmamalıdır. Bu ayırmadan kurtulmak gerek. Dünyayı biz ahiretin olmazsa olmazı ve içinden geçilecek zaruri bir yolu gibi görmeliyiz. Bu geçiş sırasında ayağımıza ne kadar dünyaya ait az kir bulaşursa o kâr sayılmalıdır, onu kâr saymalıyız. Bu mânada dünyayı vesile görmeliyiz, hedef görmemeliyiz. Dünya gaye haline gelirse problem olur. Dünya gaye değil vasitadır. Kısaca dünya amaç değildir araçtır. Çoğu zaman bunu kaçırıyor, dünyayı hedef gibi görüyor.

Dünya ismiyle müsemma mıdır? Dünya kavramı taşıdığı olumsuz anlamlardan dolayı mı zemmedilmekte yoksa?

Kur'an-ı Kerim'de "el-hayatü'd-dünya" diye hep sıfat olarak geçmiştir. Hayatü'd-dünya yok. Denî, aşağı yani aşağı hayat. Tefsirlerde dünyanın cennete göre aşağı mekânda olmasından dolayı alt ve aşağıyı ifade ettiği söylendiği gibi, buradaki bedene, nefse ait hazlarla ilgili olarak da aşağıyı ifade ettiğini söyleyenler de vardır. Biliyorsunuz insan alâ-yı illiyyin ile esfel-i sâfilin arasında gidip geliyor. Bu gidip gelen

ler daha çok nefse ait olan denî şeylerdir. Ruha ait olan şeyler de daha çok ulvî âleme ait olan şeylerdir. Dikkat edilecek olursa, dünya hayatında bizim haz olarak gördüğümüz şeylerin hepsi nefsanî şeylerdir. O yüzden de el-hayatü'd-dünya sanki manevî anlamı da içerisinde olan bir kavramdır. Ama bu denî hayatı bizim ona katacağımız pozitif enerji ile iman ile aşk ile yoğurarak ulvî tarafa doğru taşıyabiliriz.

Hocam Yunus Emre'nin bir sözü var şiirin sonunda. Ben dervişim diyenler/Haramı yemeyenler/Haramın yenmediği/Ele geçince imiş. Bugün Müslümanlar para ile iyi bir imtihan vermiyorlar. Dünya malını kalbi yerine cebine koymada Müslümanlar çok başarılı değiller. Bu meyanda bugün için bir takva tanımı yapılabilir mi?

Takva kelimesinin lügat manasından yola çıkarak tarif edilebilir. Takva kelimesi biliyorsunuz "vikaye" kökünden geliyor. Vikaye, korunmak ve sakinmek demektir. Takva da tef'il babından bir başka mastar. Dolayısı ile takvada insanın kendisini ve kalbini koruması söz konusudur. Yani kalbin dünyaya ve mâsivâyâ açık olan tarafından gelebilecek olan saldırılara karşı korunmasıdır. Takva, dikenli bir yolda ayağımıza diken batmaması için nasıl parmağımızın ucuna basarak, paçalarımızı çemreleyerek yürüyorsa bu dünya yolunda yürürken de harama şüpheliye bulaşmamak için insanın duyarlılıkla yürümesi ve kalbini dış etkilerden koruyarak sahibine tam bir samimiyetle bağlanmasıdır. Çünkü hakikaten hayatta yürüdüğümüz yollarda bir sürü pislikler akıyor, lağım akıyor faizinden haramına kadar. Bunların bize sıçramaması için çok dikkatli olmamız, sakinmamız gerekiyor. Çünkü en çok etkilendiğimiz iki şey var: Birisi ağızımızdan çıkan sözlerimiz, diğeri ağızımıza giren lokmalarımız. Takvanın bir altı olan vera, ağızımızdan çıkan lafa ve ağızımızdan giren lokmaya dikkat etmektir. Veranın tarifi budur. Lokmalar dikkatli yutulursa, laflar ölçülü kullanılırsa vera. Veradan sonra biraz daha yukarıya çıktığınız zaman takvaya doğru kanat açılır. Kalbi korumanın yollarından birisi de salih, sadık insanlarla yoldaş ve arkadaş olmaktır. O güzelliği, o güzel duyguyu paylaşmaktır. İnanıcı ve sevdayı, onu yaşayan insanlarla paylaşmaktır. Onu paylaştığınız zaman takva duygusu, ihlas büyüyor ve size yüksek bir özgüven veriyor. Ve siz o zaman diyorsunuz ki "Ben alemlerin Rabbine teslim oldum."⁹

İmanın veya takvanın insanda görünür hale gelmesi ile ilgili neler söylenebilir?

İmanın amele, aksiyona dönüşmesi gerekir. Amel-i salih aslında dönüştüren amel demektir. İman, arkasından bir amel işleyeceğiz ki o amel bizi imanda takvaya dönüştürecek. Salih, salah veya es-sallah. es-Sallah tamirci demektir. Salih de aynı kökten insanı tamir eden tashih eden amel için

kullanılır. Yani siz imanı amelle beslerseniz o sizin imanınızı da kişiliğinizi de besler, tamir eder. Size pırlanta gibi bir kimlik kazandırır. Dolayısıyla imanın ve takvanın görünür hale gelmesi aksiyonla, amelle olacak bir iştir. Aksiyon ve amel aynı mânadadır. Bunlar olmadan takvanın ölçülebilirliği yoktur. Ölçülebilir olması ancak amel-i salih ile mümkündür. Hakikaten davranışlarında beşerî münasebetlerinde, insanî ilişkilerinde bir adamın siz kaç dirhem olduğunu tartarsınız. Ne kadarlık bir ramazan simidi olduğunun farkına varırsınız. Ölçü muameledir.

Ne diyor Ziya Paşa:

Âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz

Görünür şahsın rütbe-i aklı eserinde

Yani bir eser ortaya koymalı ki onun akli, aklının selameti, imanının selameti ortaya çıksın. O da ancak amelle ortaya çıkar. O yüzden Asr Suresi'nin o dörtlü tasnifi müthiş. Bir insanın hüsrandan kurtulması için, gerçek Müslüman olması için ölçüleri veriyor. İmanı varsa, amel-i salih varsa, hakta sebat ediyor ve sabırda direnç gösteriyorsa o kişi takvayı da imanı da realize etmiş demektir.

Hocam, sohbetimizi yaptığımız bu mekânla manevî huzurunda olduğumuz Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri ile bitirelim.

Ehl-i dünya dünyada

Ehl-i ukba ukbada

Her biri bir sevdada

Bana Allah'ım gerek

Her şeyi anlatmış. Başka söze de gerek yok. Dünyayı seven dünyaya kul olan insanlar var. Dünya işleriyle meşgul-ler. Hayırlı olsun kendilerine. Bunun yanında ukba derinde olanlar var. Her biri bir sevdada. Her birinin bir sevdası var.

Bana Allah'ım gerek.

Yunus'un;

Cennet cennet dedikleri

Bir köşk ile birkaç huri

İsteyene ver onları

Bana Seni gerek Seni

Sözlerinin bir başka versiyonu. Hakikaten kuşatıcı bir ifadesi var. Ne diyor?

Zahitlere cennet gerek

Sûfilere sohbet gerek

Ahîlere ahret gerek

Bana Allah'ım gerek.

Vekil olarak Allah yeter. Görevimiz de budur. Ona teslim olacağız. Gazali'nin bir sözü var. Diyor ki; bizler her gün "İyyâke na'büdü ve iyyâke nesteîn-Yalnız sana kulluk eder yalnız senden yardım dileriz" deriz ve günde kırk tane tanrı ediniriz kendimize. Kırk kişiden yardım isteriz. Bu ne densizliktir. Allah'ın kendilerine yetmediği kişilerin; padişahların, devlet adamlarının kapılarını dolaşırız. Allah bize kâfi ise, vekil ise buna hacet yok.

Değerli vakitlerinizi bize ayırdığınız için çok teşekkür ederiz hocam.

D İ P N O T L A R

1- Âli İmrân, 3/14.

2- Zâriyât, 51/56.

3- Casiye, 45/23.

4- Nâziât, 79/24.

5- Alak, 96/6-7.

6- Casiye, 45/23.

7- Nisâ, 4/5.

8- Alak, 96/1-2.

9- Bakara, 2/131.

MEHMET ALTAN*

□ Dünyevileşmeden ne anlıyorsunuz?

İnsanın ömrü sınırlı, yaşadığı bu gezegende bilmedikleri bildiklerinden daha fazla. Ömrünün sınırlı olması ölüm korkusunu da beraberinde getiriyor. Dünyevileşmeyi bu bilinenle bilinmeyen, yaşamla ölüm arasındaki bir denge olarak anlıyorum. Aralarındaki oran insanın kendi kültürü, yaşadığı sosyal çevre anlayışına göre şekillenir. Aynı zamanda eğitimi, geliri, sosyal statüsü, hayatına şekil vermede çok önemli rol oynar.

Sizce zengin olmak kötü bir şey midir?

Sorular gayet güzel. Zengin olma meselesi bizim geleneksel kültürümüzde olumlu bir şey değil. İktisat hocası olduğum için zenginleşme dediğimiz vakit bunun müspet anlaşılmadığını biliyorum. Protestan ahlâk, Max Weber ve Kapitalizmdeki katma değer üretme, değer üreterek sahip olduklarını arttırma bilinci Müslüman âleminde yerleşik bir hale gelmemiştir. Bizde 'bir lokma bir hırka' anlayışı daha yaygın. Bunun da çeşitli nedenleri var. 57 Müslüman ülke dünya nüfusunun ¼'ünü oluş-

turuyor ama bu 57 Müslüman ülkenin üretimi dünya üretiminin % 10'u kadar. Bunun büyük bir kısmı da petrol. Aynı zamanda eğitim eksiklikleri, beceri eksiklikleri, donanım eksiklikleri; yani benim "kent dindarlığı" dediğim sanayileşmenin, katma değer üretmenin, hayata bir armağan vermenin, aynı zamanda bu armağanı kendine de vermenin Müslüman âlemde çok yaygın, etkin ve geniş olmadığını görüyoruz. Onun için oralarda itiş, kakis, kavga, fukaralık ve büyük bir yoksulluk kol geziyor. Gerçek dindarlık anlayışını yaralayan meselelerden biri de katma değer üretmeden iyi bir yaşama arayışının, fakirlikten muzdarip olmanın kestirme yollarını aramak, bunu da siyasal İslâm çerçevesi veyahut da şemsiyesi altında aramak gibi gerçek dindarlıkla, Müslümanlıkla bağdaşmayan örneklerle de bu yüzden rastlıyoruz. Zenginleşme gerçekten bir üretimin karşılığı ise bunda hiçbir beis yoktur.

Sizin tasavvurunuzda Müslüman zengin profili nasıldır?

Ben Müslümanı zengin veya fakir diye ayırmıyorum. Uhrevîleşme ve dünyevîleşmenin devamı olacak şekilde Müslümanı kendi varlığına anlam katan, varlığının anlamını soran, sorgulayan bir iç yolculuk, derinlik, bir felsefi güzel sanatlar boyutunda varlığına anlam vermeye çalışan birey olarak anlıyorum. Bunun bir şekilde öbür dünyada karşılığı var. Fakirliğin bir hacet kapısı olarak anlaşılmasının doğru olmadığını düşünüyorum. Yani herkes bu dünyada en iyisini yaşayacak ama fakirler öbür dünyada yaşayacak mantığı bir din anlayışı olamaz. Hayatın içindeki eşitsizlikler, kent-kır arasındaki fark, sosyal sınıflar arasındaki eksiklik, bunların hiçbirisi cevabını dinde bulamaz. Yani bulmamalı. Din nihayetinde 'Bütün inançlılar fakirdir, bütün fakirler inançlıdır'ın ötesindedir. Bütün Müslümanların fakir olduğu algısını doğru bulmuyorum.

Kitabınızda kent dindarlığı için öngördüğünüz; katma değer üretme, çalışkan, iyi Müslüman olma, vb. tespitleriniz bizim dünyevîleşme dediğimiz kaygıyı, dünyevîleşmeyi de beraberinde getiriyor mu?

Hayır. Mesela Kayserililer dindar insanlar olmakla beraber dünya içerisinde muazzam ekonomik faaliyetler içindedirler. Oraya gittiğiniz vakit insanların hayatlarını hem dünyevî hem uhrevî bir dengede tuttuklarını görüyorsunuz. Kendi inançlarından taviz vermeden dünyevîleştiklerini, dünyaya mal sattıklarını, uluslararası rekabette yer aldıklarını, ama kendi iç dünyalarında, inanç dünyalarında tutarlı ve muhafazakâr davrandıklarını görüyoruz.

Kent dindarlığında tekke ve zaviyelerin öneminden bahsediyorsunuz. Tekkenin eğittiği insan bir otokontrol içinde. Yunus Emre; "Ben dervişim diyenler haramı yemeyenler/Haramın yenmediği ele girince imiş" diyor. Bunu nasıl yorumlarsınız?

Tekke ve zaviyeler buna bir derinlik veriyor. Felsefe olmadan, güzel sanatlar olmadan dini konuşmak! Müslümanlık bir iç yolculuğu, bir arınma, bir hakikat

Bana göre ahlâk; hak etmediğine el uzatmaktır. Türkiye'de Müslümanım diyenler hak etmediklerine el uzatmasa Türkiye'nin resmi nasıl olur bugün?

arayışıdır. Böyle bir Müslümanlığın birinci derecede çok etkin olduğunu söyleyemem. Gençliğimde bu böyleydi.

Şehir, insan zihninin ürettiği bir mekân. Çoğu kere ahlâkî olmayan ilkeleri de şehir(li) üretiyor.

Ahlâkî ilkeler deyince bunları netleştirmek lazım. Ahlâk deyince kadın erkek ilişkilerinin ötesine geçemiyoruz. Bir öğrencim anlatmıştı. Çok dindar gibi görünen, namazında niyazında, ezan okununca radyosunu kapatan bir adam şakır şakır rüşvet alabiliyor. Ahlâkın tanımını yapmak lazım. Ahlâk, kadın erkek ilişkisi üzerinden mi belirlenecek, yoksa başkasını sömürmeme üzerinden mi? Benim ahlâk anlayışım, başkasını sömürmemek üzerindedir.

Olaya bu şekilde yaklaşmanız biraz da iktisatçı olmanızdan kaynaklanıyor mu?

Hayır değil. İktisatçı olmayan başka bir bakış açısıyla da söyleyebilirim. Bana göre ahlâk; hak etmediğine el uzatmamaktır. Türkiye'de Müslümanım diyenler hak etmediklerine el uzatmasa Türkiye'nin resmi nasıl olur bugün? Dürüst olmak, saydam olmak, belki de en büyük ahlâk saydam olmaktır.

Saydamlıktan kastınız nedir hocam?

İçinden geçeni dışında söylemektir. Kimin gücü yeter aklından geçene, yok o öyle değil diye? Demin de ifade ettim 57 Müslüman ülke dünya nüfusunun dörtte birini oluşturuyor ama ürettikleri onda bir. Bu sorunun cevabını vermeden uhrevîleşme ile dünyevîleşme sorusunun karşılığını bulamayız. Bunun iktisatla falan alakası yok. Üretemeyen bir insanın ahlâkı nedir ya?! Yani fiilî yaşam içinde hayattaki varlığını anlamlandıramıyor. Bundan müthiş bir sapma çıkar, zorluk çıkar. Zaten çıkıyor da.

Müslüman dünya ülkeleri genelde bu durumu emperyalizm ve sömürgeci güçlere bağlarlar?

Peki, Müslümanlar buna neden karşı çıkmamışlar? Özeleştirilmediği için genelde hep düşman ararlar.

Peki, sen neden gidip aynısını yapmadın? Müslümanlık en yeni, en ileri, en aydınlık bir din ise nasıl oluyor da başka birileri dizayn ediyor seni? Ben bundan dolayı geri kaldım değil de, geri bıraktırdılar. Kimler? Hıristiyanlar! Bu da bir dinî

bakış. Ama düşmanca, özeleştiriyi yok sayarak! Bütün dinlerin ortak noktası üzerinden de bakabilirsin hayata. Biraz da Türkiye'nin şartlarına bakmak lazım. Türkiye, insanlığın bir parçası olarak dini yorumlamıyor. İçtiyat kapısının kapanmış olması, imam-hatip okulları ve ilahiyat fakültelerindeki eğitimin yeryüzü düzeyinde bulunmaması, yoksul aile çocuklarının en çabuk bir biçimde devlet kapısında görev alabilmek için imamlığı tercih etmesi... Mesela ben zengin aile çocuklarından imam olan görmedim. Bunların dinle falan alakası yok. Türkiye'de bir sınıf kavgası var. Tutunanlarla tutunamayanlar. Bu Cumhuriyetin yok saydığı, dışladığı, Anadolu'da eğitimsiz bıraktığı insanları, dindarlık anlamına değil, derinlik anlamına değil bir sığınma, hayata tutunmak anlamına, cami istikametinde görüyorlar. Onları yok sayan yoksul bırakanlar da kışlanın arkasında duruyorlar. Sosyolojik olarak eğer gerçekten sany formatında batılı gibi emek ve sermayesi olsaydı, emek-proletarya ayrımının olması gereken bir anlayış bizde kır-kent, cami-kışla ayrımına dönüşmüştür. Onun sosyal eksikliklerinin giderilmesinin aracı din olamaz. Din daha başka, çok daha derin bir şey. Güzel sanatlardan felsefeye bir büyük çember çizen bir şey. Ya 'Ben fakirim, kıyıda köşede kaldım işte, Müslümanım!' bizim eski solcular gibi. Onlar da solculuk üstünden yaparlardı bunu. Eğer Anadolu'dan gelen biri kıyafetinin rengini tutturamıyorsa, kızlarla dans edemiyorsa, birine iltifatta bulunamıyorsa, vay seni satılmış, revizyonist vs. Yani kentte var olanı elde edemeyenin bunun acısını sağcılık, solculuk, milliyetçilik, dindarlık üstünden çıkaracağı bir iş değil bu. Bu bir ortak kültür, bir hayata bakış, varlığı mânalandırma. Dindarlık bunlardan koptu. Eski milliyetçilik, solculuk, hayata tutunamayanların hacet kapısı olduğu için çok fazla konuşuldu. Dindarlık çok da fazla konuşulan bir şey değildir. Bir iç yolculuk

Osmanlı ve Cumhuriyet'in Batıyı analiz etmede yanlışları ortaktır. Hâlbuki Batının bizi geçme nedeni teknolojik buluşlarının, katma değer üretme kabiliyetlerinin bizi geçmiş olmasındadır.

olarak dindarlık dillendirilmez zaten. Adamı anlayamazsın da. Onun için camilerde o farkı görüyoruz. Allah'ın evi olan caminin gösterişinden ziyade, onun huşûu, o algıyı kapsayan bir estetik içinde olması gerekirken bakıyorsunuz başka bir şey,

ezikliği pansuman etmesi gereken bir metot, fakirliği giderecek bir zenginlik yolu olarak görüyor. Bu doğru değil. Din bir başka iç bütünlüğü, bir başka inanç, bir başka huzur, bir başka bütünlüktür. Bir sosyal eksikliğin aracı değil. Bizde o hale geldi. Şimdi bakıyorsunuz muhafazakâr bir iktidar geldiğinde toplumun %15-20'si civarında bir adam namaza gidiyor, oruç tutuyor filan, iktidar değişirse bu sefer aynı oran meyhaneye gidiyor! Gerçek dindarlık bunu tasfiye etmeli. Şu anda Türkiye'de en fazla mağdur olanlar gerçek dindarlardır.

İnsanın dünyanın büyümesine kapılması nasıl olur?

Bu dünyada iyi yaşarsam öbür dünyada cezalandırılırım, bu dünyada iyi yaşamazsam öbür dünyada mükâfatlandırılırım mantığını koparmak lazım. Bu yanlış bir algı. Müslümanlar hem yaşarken hem de öbür dünyada en iyisine layıktır. Aslında bu soruların döne döne Türkiye'de bu şekilde sorulmasının nedeni şudur: Tarihsel olarak Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti yaşama üretim üzerinden bakmamıştır. Burada mesele hep tüketim üzerinden, batıyı yakalamak şeklindedir. Batıyı derken burada yanlış anlaşılmasın, Osmanlı 1699 yılında Karlofça antlaşmasından bu yana hep toprak kaybetmiş hemen hiç savaş kazanamamıştır. 1699'dan sonra 'Niye ben savaş kazanamadım?' diye kendi kendine soruyor. Savaş kazanamayışının nedenlerini anlayamıyor. Savaş kaybetmesinin nedeni Batının değer üretmesi; makineler, atölyeler, buluşlar, teknoloji... Kendisinin, Osmanlı toprak düzeninin böyle bir değişimi ateşleyecek yapısı yok. Padişah halkın ürettiğine el koyup keyfediyor. İleriye dönük kıpırdanmayı da tehlikeye sayıyor. 1699'dan sonra yenilginin sebebinin araştırıyorlar, ama üretim üzerinden değil, tüketim üzerinden okuyorlar. İşte 28 Mehmet gidiyor; 'Kefereler diyarında

bir Osmanlı, Batı ile Osmanlı arasındaki farkı araştırıyor. Fakat onlar gibi tüketirsek ancak değişiriz savaşları kazanırız, ilerleriz diye varsayıyorlar. Cumhuriyet'in de bütün devrimleri tüketim devrimleridir. Şapka giymek, balolara gitmek falan. Onlar da Batının ya-

şam biçimini taklit edersek ileriye gidebiliriz yanlışına düşmüşlerdir. Osmanlı ve Cumhuriyet'in Batıyı analiz etmede yanlışları ortaktır. Halbuki Batının bizi geçme nedeni teknolojik buluşlarının, katma değer üretme kabiliyetlerinin bizi geçmiş olmasındadır. Osmanlı'da Lale Devri'nde, Cumhuriyet'te de kılık kıyafet devriminde yapılanlar, Batı gibi tüketirsek iyiye gideriz algısıyla yapılan reformlarla durumlar daha da kötüye gitmiştir. İnsanımız tüketerek batılılaşma biçiminden giderek nefret etmiştir. Onun için dünyanın hiçbir yerinde olmayan sağcı-solcu, ilerici-gerici, muhafazakâr-devrimci ayrımı da üretim üzerinden değil tüketim üzerinden belirlenmiştir. Burada Batılı gibi tüketene ilerici, devrimci, solcu; Batılı gibi tüketime karşı çıkana şeriatçı, gerici, muhafazakâr denilmiştir. Bu sorular bu sürecin getirdiği sorular. Yoksa insan için dünyevî yaşamın ne mahzuru var? Bizim için çok sınırlı olan bu yaşamı eğer bedelini ödüyorsan, hak ediyorsan bu Müslümanlıkla çelişen bir durum değildir. Bu günahmış gibi bir algı var. Bunun dinde de yeri yok. Kurallara uygun yaşıyorsan bunu ne mahzuru var? İnsan buna layık değil mi? Dış gelişmeyi, dönüşmeyi yanlış değerlendiren bir sosyal zihni anlayış, Osmanlı'dan beri gelen bir yanlış anlayıştır. Dolayısıyla bu dünyada ve öbür dünyada hak etmediklerine el uzatmamaları kaydıyla Müslümanlar en iyisine layıktır.

Tabii israf olmadığı müddetçe...

Bütün bunları yeniden tanımlamak lazım. İsfraf, nedir israf? Bunların tanımı olmayınca olmuyor. Mesela sabun yerine şampuan kullanmak israf mı? Bir şekilde herkes kendine göre yorumluyor. Bir dilim yerine yediğini iki dilime çıkarırsan israf mı? İsfraf dediğin şey belki de insanın kazancıyla, bu dünyaya kattığıyla değer-

57 Müslüman ülke dünya nüfusunun dörtte birini oluşturuyor ama ürettikleri onda bir. Bu sorunun cevabını vermeden uhrevileşme ile dünyevileşme sorusunun karşılığını bulamayız. Bunun iktisatla falan alakası yok. Üretmeyen bir insanın ahlâkı nedir ya?!

lendirilmelidir. Senin değer, dünyaya kattığın, hakkın olan bir şey niye israf olsun ki?!

Hocam o hoca olma meselesinde köydeki amca, köyde en gelişmiş olarak imamı görüyor, bu yüzden çocuğunun hoca olmasını is-

tiyor. Hem de bir geliri olsun istiyor.

Evet hoca köyde yerel liderdir. Mesela ben kent dindarlığında anlatırım; rahip olmak çok zor bir şey. Diyelim ki makine mühendisinin ve rahip olmak istiyorsun, seni üç sene bekletiyorlar. Sonra ilahiyat fakültesine gönderiyorlar. Sonra İbranice ve Latinceyi ana dilin gibi bilmeyi şart koşuyorlar. Sonra bütün bunları geçebilersen rahip olabiliyorsun. Bizde uyduruk bir imam-hatip lisesi diploması al, git devlete imam ol. Üstelik de önderlik yapıyorsun. Ben onun için bütün imamların bir 'inanç entellektüeli' olmasını söylüyorum. Onun için bir eziklik var. Bu israf, ahlâk, kanaat vb. şeylerde sen kimsen o senin algın, senin kanaatin. Böyle şey olur mu? En lüks içinde, en iyi eğitim görmüş olanın değil, en eziğinin dine ayar vermesi! Onun için işin içinden çıkamıyor. Onun için bu kavramlar noktasında ortak bir tanıma ihtiyaç var. Tanım olmayınca hiçbir şey olmaz.

Tanım yok diyorsunuz, demin ahlâk için de aynı şeyi söylediniz. Tanım yok derken dini yorumlayanların farklı yorum yapmalarından dolayı mı böyle diyorsunuz, yoksa kaynakların ortaya koyduğu tanımlar için de aynısını mı düşünüyorsunuz? İslâmî kaynaklarda israfın tanımı bellidir. Mesela ahlâk konusunda bir klasik olarak Kınalızade'nin tanımı bellidir.

Burada ortak bir terminoloji olması lazım. Dindarım diyenler, soranlar bu iş için ahkâm kesenler, bu iş üstünden fatura biçenlerin hep birlikte ortak bir şey söylemesi gerekir. Mesela bu çay bardağı derken başka bir şey anlıyor muyuz?

Çay bardağı meselesi çok somut bir şey!

Hah! İşte o da çok somut olmalı. En azından or-

tak bir tanımı olmalı. Ortaktan sapma olabilir. Ahlâk deyince cevabını hemen hapşırır gibi veren kimseye rastlamadım. Ahlâk deyince kadın erkek ilişkisinden öteye de gidilmiyor.

“Müslümanların

algısı böyledir” diye Müslüman kesimi çok rahat eleştirebiliyoruz. Bu algının oluşmasında dinin temel kaynaklarının müessir olduğunu düşünüyor musunuz?

Hayır, öyle olduğunu düşünmüyorum. Sadece insanların kendi eksikliklerini dine fatura ettiklerini düşünüyorum. Kendine güvenmeyen adam kadına da güvenmiyor.

Tüm bu düşüncelerin ışığında acaba ahiret inancına platonik mi yaklaşıyoruz, sanki olmayacakmış gibi? Öleceğiz ve hesap vereceğiz bilicinin dünyada etkisi var mı üzerimizde? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

Tabii ki öleceğiz. Hayat çok zor. Bu dünyamız bizi etkilediği için öleceğiz ve hesap vereceğiz noktasına geliyoruz. “Ben hayattan korkmam hayat benden korksun” diyen adam sayısı da çok az. Yukarıdaki rahip misalinde anlattığım şekliyle, yani ne kadar donanımlıysan hayattan o kadar az korkarsın. Türkiye Cumhuriyeti’ndeki rejimin eksik bıraktığı insanların hayat karşısındaki korkuları daha da fazla. Sonunda ben hayattan korkmuyorum ama Müslümanım, hayattan korkmuyorum ama dindarım demek başka bir şey. Bir de toplumsal çaresizliğimize, yetersizliğimize karşı Tanrı’nın bize çare bulmasını istiyoruz. Sınava çalışmadan giden çocuğumuz için ‘Allah’ım zihin açıklığı ver’ demek gibi. Çalışmadı ki! Her şeyi Allah’a bırakma anlayışı. Yine başa geliyorum Kent Dindarlığı kitabımda da alıntılar yaptım. İnsanların gelir düzeyleri, sosyo-ekonomik yapıları din yorumlarını çok belirliyor. Onun için bunun bir tek yorumu yok. İlkokul mezunuyusan, yoksulsan vs. yorumun da ona göre oluyor.

Protestan ahlak, Max Weber ve Kapitalizmdeki katma değer üretme, değer üreterek sahip olduklarını arttırma bilinci Müslüman aleminde yerleşik bir hale gelmemiştir. Bizde ‘bir lokma bir hırka’ anlayışı daha yaygın.

O zaman şunu söyleyebilir miyiz: İnsanın ahireti dünyası kadardır?

Doğru söylüyorsunuz, güzel. Bir boşluktan gelip bir boşluğa gidiyorsun. Bu dünyada yapamadıklarını, üstesinden gelemediğin, yahut içinde ka-

lan bütün şeylerin rovanşını öbür dünyada alacağım diye rahatlıyorsun. Yani insan sonsuzdan gelip sonsuza gidiyor. Diğer dünyadan bize haber veren kimse yok. Ama şu an yaşadığın dünyada, birbirimize çimdik atsak, bu çok net. Bunun değerlendirmesini kendisinden haber alamadığımız bir boşluğa bırakmak, somut, reel olan yaşamımızı hiç bilinmeyene fatura etmemiz ve bunu orada rahatlatmamız psikolojik bir şey olur, bir inanç olmaz.

Mehmet Altan şehirde yaşıyor, üniversite ortamında farklı sosyal ilişkileri var, ama Mehmet Altan köye kıra gittiğinde köydeki teyzenin safiyetini, doğallığını daha çok seviyor. Belki ters bir önerme olacak ama gelir seviyesi, eğitimi daha düşük olan o insanlar bize daha sahici geliyor. Şehirli olmak, kentli olmak ve diğer durum, bu nasıl bir şey?

Sanayileşme ile kentler meydana geldi. Bu bir süreç. Din insanlıktan kopuk bir şey değil. Dünyada yedi milyar insan var ve bunların yaşadığı süreçler var. Kırkent ayrımını yapma, şu andaki halinle on yedi yaşındaki halinin fotoğrafını bul bak bakalım aynı mı? Kentleşirsek bozulur muyuz? Belki de hayatın, toplumun değişimini yaşarken, değişime uyum sağlayıp iç tutarlılığını bozmayan adama dindar adam demek lazım. Yani o zaman bütün dindarlar köyde otursun. Kente giderlerse bozulurlar dediğin an negatif bir yaftalama yapmış olursun. Bir negatif yaftalamanın hedefi olmaz sosyal değişim. Sosyal değişimin içinde dindarlık nedir diye bakmak lazım. Sosyal değişime uğradığımızda dindarlığımıza hanel gelir dediğin an sen kendi dindarlığından şüphe etmeye başlıyorsun. Her halükarda her şartta hayata bakışla, inançla ilgili bir iş bu. ■

ALI KÖSE*

Sosyolojik ve dinî temeli olmayan popülcülük oyunu üzerine kurgulanmış bir söylem. “Zenginlik dinden uzaklaştırır” söyleminin bilimsel karşılığı yok. Amerikan toplumu dünyanın en dindar ülkelerinden birisi.

Yayın ve söylemlerde son zamanlarda dünyevileşme konusu üzerinde durulmasının sebebi nedir?

Çünkü dünya dindarlığını hâlâ koruyor. Felsefe, sosyoloji iki yüzyıldır dinin ne zaman yok olacağını konuştu. Ama din yok olmak yerine kendisini her yerde göstermeye devam ediyor. Bugün tüm dünyada bir anket yapsak ve “Uluslararası politikada en önemli rolü aşağıdakilerden hangisi oynamaktadır?” sorusunu sorsak herhalde en fazla “din” seçeneği işaretlenir.

“Ben dervişim diyenler haramı yemeyenler / Haramın yenmediği ele girince imiş” bu mısralardan ne anlamalıyız?

Dünyanın bir imtihan mekânı olduğunu ve herkesin hata yapabileceğini anlıyorum. ■

□ Dünyevileşmeden müspet-menfi ne anlıyorsunuz?

Dünyevileşmeyi iki türlü anlamak da mümkün. Tabii ilk akla gelen insanoğlunun kutsalla ilişkisinin kesilmesi. Mutlak sekülerleşme dediğimiz şey de bu zaten. Ama dünyevileşme kelimesi ile ruhbanlıktan uzaklaşmış, Ortaçağ anlayışından çıkmış Hıristiyanlığı da anlayabiliriz.

“Dünyada uhrevileşme”den ne anlıyorsunuz?

Dünyanın sonlu bir mekân olduğunu unutmamak gerektiğini anlıyorum.

Zengin olmak kötü müdür?

Hayır kötü değildir. Neden kötü olsun ki... Cipe binen türbanlı üzerinden yürütülen, güya suret-i haktan görünen argümanları da absürt buluyorum.

DÜNYEVİLEŞMENİN TEZAHÜRLERİ VE DÜNYA-UKBÂ DENGESİ

Faruk BEŞER*

□ Dünyevileşme Nedir?

Dünyevileşme nedir? Bakış açınıza göre bunun pek çok tanımını yapabilirsiniz. Kelime, isim olarak dünyaya ait olma demek. *Dünyevileşmek* dersanız, bu aidiyeti fiilen yaşıyor olmayı anlatmış olursunuz. Zıddıyla düşündüğünüzde ise dünyevileşme tabii olarak öbür âleme, yani ukbâya ait olmama, orayla alakalı bulunmama demek olur. O zaman akla şöyle bir soru gelir: Dünyaya ya da ukbâya ait olma nasıl gerçekleşir? Bunun ölçüsü nedir? İnsan ne yaparsa dünyaya ya da ukbâya ait olmuş olur?

Sorunun cevabını vermek sanıldığı kadar kolay değildir. Çünkü bu aidiyetlerden hiçbirinin belli bir sınırı yoktur. Her insan bir ölçüde dünyaya aittir. Gerçi dünyaya ait olma ile dünyevileşmeyi de farklı şeyler olarak görebilirsiniz.

O halde diyebiliriz ki, dünya için yaşama, ya da dünyayı önceleme dünyevileşmedir. Bu noktadan hareketle

pek çok dünyevileşme çeşidinden, ya da dünyevileşmenin farklı kademelerinden söz edebiliriz. Mesela:

1. Öbür âlemi bütünüyle inkâr edip, hayatın bu dünyadan ibaret olduğunu söylemek ya da böyle inanmak tam anlamıyla dünyevileşmektir. Böyle bir insanın mümin olamayacağı açıktır. Bir mümin bu insanı mühlid, kâfir, inkârcı, ateist ya da benzeri bir kelime ile anlatmak zorundadır. Böyle bir inanç tamamen sekülerdir, profandır. Çünkü hiçbir şeyde manevî bir boyut tanımaz.

2. Bir tanrıya inandığı ve ikinci bir âlemin olabileceğini söylediği halde bundan çok emin olamamak ve orası için hazırlık yapmanın gereğine inanmamak da bir tür dünyevileşmedir. Deistleri bu grupta düşünebiliriz. Agnostikler de buna benzer bir inanca sahiptirler. İslâm inancına göre böyle olan birisinin de mümin sayılması mümkün değildir.

3. Öbür âleme, oradaki hesaba kitaba ve bunun için

İslâm'ın tam olarak oluşmasının şartlarından birisi zekât, birisi de hacdır. Her ikisi de maddî imkâna, yani dünyalığa dayanır.

bir şeyler yapmanın gereğine inandığı halde o dünyaya hazırlanmak için hiçbir şey yapmazken, bu dünyayı canının arzuladığı gibi yaşamak da bir dünyevileşmedir. İslâm inancına, en azından bazı mezheplere göre bu insan bütün iman esaslarına inanıyorsa mümindir. Ancak emirlere ve yasaklara riayet etmemesi sebebiyle gaflettedir, günahkârdır, öbür âlemdeki durumu kritiktir, ancak Allah'ın bir sebeple bağışlaması halinde kurtuluşa erebilir.

4. İmanı tam, asgari düzeyde farzları yapan, büyük günahlardan sakınan, bununla birlikte en büyük derdi, asıl çabası dünya olan, onun için sevinen, onun için üzülen insan da bir nevi dünyevileşme yaşamaktadır. Çünkü ne kadar ibadet ediyor olursa olsun, onun terazisinde dünya ukbâya ağır basmaktadır. Ama bu insanın kurtuluş ümidi vardır.

5. Sekülerizmin yönetimdeki yansıması olan ve siyasete, hukuka ve yönetime dinin, yani Allah'ın karışmaması gerektiğini söyleyen insanın hali de bir tür dünyevileşmedir. Belki felsefi anlamda dünyevileşme de zaten budur. Bu inanç; Allah'ın bazı şeyleri bildiği, ama dünya işlerinden anlamadığı düşüncesini içinde barındırdığı, dolayısıyla Allah'ı eksik ve âciz bir varlık olarak tasavvur ettiği için müslümanda bulunması mümkün olmayan bir inançtır. En temel özelliği, dinin yönetimde referans alınmamasıdır. Yumuşatılmış hali ise, devletin bütün dinlere eşit mesafede bulunmasıdır.

6. Şöyle bir dünyevileşmeden daha söz etmek de mümkündür: Modern zamanların bazı fikren mağlup müslümanları, ahirete inandıklarını söylemek ve bunu şiddetle savunmakla beraber, pozitivizmin ve rasyonalizmin etkisiyle dinin her öğretisini deney ve akılla izah etmeye kalkışmakta ve farkında olmadan dünya merkezli bir âlem düşüncesi taşımaktadırlar. Bu tutumun sonucu, ahiret hayatının ve düşüncesinin zayıflayıp belirsizleşmesi, cennetin de cehennemden de dünyaya taşınmasıdır.

7. Belki bütün bunların zıddı bir durumdan da söz edebiliriz: Dünyadan tamamen elini ayağını çekme, onu başkalarına bırakma, yemeyi içmeyi bile normalin altına indirme, bir nevi ruhbanlık ya da riyazet yaşama... Buna da bir isim bulmak gerekirse belki "uhrevileşme" demek gerekir. Ama böyle bir inanç, büyük bir ihtimalle ahireti de kaybettireceğinden bunun da İslâm'da yeri yoktur.

Din Dünyevileşmeye Nasıl Bakar?

Bu dünya anlık olarak, şimdi yaşadığımız ve bize en

yakın olan dünyadır: "el-hayatü'd-dünya". Bu ifade Kur'ân-ı Kerim'de altmış kez geçer. "Dünya" olarak da yüzden fazla yerde zikredilir. Aslında bu bile dünyanın çok da önemsiz olmadığını anlatır. Ama bu dün-

yanın ömrü, ahirete göre göz açıp kapatacak kadar kısa bir süredir. Öbür âlem ise *Son Yurt*'tur: "ed-Dâru'l-Âhire". Ve sonsuz olan odur. O halde adaletli olmak gerekir. Adalet her şeyi yerli yerine koymak, her şeye hak ettiği kadar değer vermek demektir. "Allah'ın verdiği imkânlarla ahiret yurdunu arayın, dünyadan da nasibinizi unutmayın." ¹ Yani dünya ne kadarsa ona o kadar değer verin. Ne var ki, değer vermekle onu başkalarına bırakmak ayrı ayrı şeylerdir.

"Bilesiniz ki, dünya hayatı bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür ve birbirlerinizle övünmeniz, servet ve çoluk çocuk yarışı yapmanızdan ibarettir. Tıpkı sağanak bir yağmur gibi. Onun ekinleri çıkarması çiftçiye sevindirir. Sonra bakarsınız ekinler sararmış ve ardından çer-çöp oluvermişler. Ahirette ise ya şiddetli bir azap ya da Allah'ın bağışlaması ve rızası vardır. Dünya hayatı aldanmışların servetidir." ²

"Bizimle karşılaşmayı ummayan ve dünya hayatına razı olup onunla tatmin olmaya çalışanlar, bizim âyetlerimizden gafil olanlardır." ³

Dünya hayatını tercih edenler aldanmışlardır, çünkü o bir menzil-i maksuda doğru giden yolcunun bir ağacın altında oturup dinlenmesi kadar bir şeydir. Süresi, öbür âleme göre çok kısadır. Ne var ki, insan hemen ve peşin olanı sever. Oysa "Ahiret daha hayırlı ve daha kalıcıdır." ⁴ O halde insan duygularıyla değil akılla hareket etmelidir.

Bu tür haberlere bakanlar bunlardan dünyanın tamamen terkedilmesi gereken bir şey olduğunu da zannedebilirler. Nitekim kahir ekseriyetiyle sufi bakışın temelinde bu vardır. Bir lokma bir hırka anlayışı buradan çıkmıştır. Ama bu bakış müslümanları zayıflatmış ve dünyayı ellerinden kaçırmalarına sebebiyet vermiştir. Dünya ellerinden çıkınca da hâkimiyetlerini ve müslümanca yaşama imkânlarını kaybetmişler, böylece dinlerini de tehlikeye sokmuşlardır. Oysa ilk müslümanlar dünyaya sahip olmuş, dini onunla hâkim kılmışlardı. O halde ortada bir yanlışlığın olduğu kesindir. Ya o ilk müslümanlar, ya da zahitliği dünyalıktan soyutlanma olarak anlayanlar hata yapmışlardır.

İslâm'ın zühdü ve takvayı emrettiği doğrudur, ama konumuz açısından zühdün ve takvanın nasıl anlaşılması gerektiği de önemlidir. Acaba dünyayı başkalarına bırakmadan onunla ahireti arayan ilk müslümanlar mı daha zâhid ve daha takvalı idiler, yoksa "dünya da gitti din de gitti elimizden" dedirten anlayışa sahip olanlar mı? Kaldı

ki, zâhitlik sahip olmadığı bir şeye değer vermemek olmaz. Çünkü bunun bir anlamı yoktur. Aksine o, sahip olduğu halde dünyaya değer vermemektir. O halde dünya ahiret kıyaslamasında dünyanın önemsiz olduğunu söylemek, onu bütünüyle terketmek ve başkalarına bırakmak anlamına gelmemelidir. Aksine her birine gereği kadar değer vermek demektir.

"Ya Rab! Musibetimizi dinimiz konusunda verme, dünyayı en büyük derdimiz ve bilgimizin yegâne konusu haline getirme. Bize merhameti olmayanları üzerimize musallat eyleme!"

Ahiretle kıyaslandığı zaman dünyanın değerinin hesaba katılmayacak kadar küçük olduğunu anlatan yukarıdaki haberlerin yanında, dünyayı başkalarına bırakmamayı emreden âyetler ve hadisler de vardır: *"Allah'ın sizin için bir kıyam olarak yarattığı mallarınızı sefihlere vermeyin"*.⁵ Kıyam, "ayakta değilse ayağa kalkmak, ayakta ise ayakta durmak" anlamına gelir. Demek ki, mal ve servet, kısaca dünya sizin ayakta kalmanız, ya da ayağa kalkabilmeniz için yaratılmıştır. Bu sebeple onu doğru yerde harcamasını bilmeyenlere bırakmamanız gerekir. Buna, "servetiniz olmadan kıyamınız da olmaz" da diyebiliriz.

Size karşı olanlar için bütün gücünüzle hazır olmalısınız ki, bununla hem Allah'a düşman olanları hem de hesaba katmadığınız diğer düşmanlarınızı caydırmış olasınız.⁶

İslâm'ın tam olarak oluşmasının şartlarından birisi zekât, birisi de hacdır. Her ikisi de maddî imkâna, yani dünyalığa dayanır. Kurtuluşa erecek müslümanların özelliklerinden birisi zekât için çalışmalarıdır.⁷ Zekât için çalışmak,

"servetim olsun da zekât vereyim" diye çalışmaktır. Cihad da ayrı ve önemli bir farzdır ve o da maddî imkânlar olmadan asla yapılamaz. İslâm'ın infak, tasadduk, ihsan gibi pek çok emri hep dünyalığın bulunmasına bağlıdır. Alma değil, verme asıldır ve önemlidir. Veren el, alan elden hayırlıdır ve veren el üstteki eldir, üstün eldir.

Allah (c.c.), *"Dünyaya bizim sâlih kullarımız mirasçı olacaklardır"* der.⁸ Sâlih kullar, yapılması gerekenleri yapanlardır.

Çalışma bir görevdir. İnsan için sadece çalıştığı vardır.⁹ Her insan Rabbine kavuşuncaya kadar çalışıp didinmek üzere yaratılmıştır.¹⁰

Bütün bunlar mümin insanın dünyaya sahip olması içindir. Ama dünya ona sahip olursa bu dünyevileşmiş olur. Hz. Süleyman'ın 1000 tane cins atı vardı. Ama onların resmi geçidini seyretmek onu bir namazdan alıkoyduğu için hepsini kesiverdi.¹¹

Dengeyi Sağlayabilmek

O halde dünyevileşmek dünyayı elde etmek değildir, dünya için yaşamaktır, dünyayı ve dünya hayatını öncelemek, asıl olarak dünyayı bilmektir. Ahirete inansa dahi, Allah'ın verdiği bütün imkânları dünyası için harcamaktır. Onun için sevinmek, onun için üzülme. Kısaca dünyevileşme bir zihniyet meselesidir, dünyanın ne olduğuna bakışla alakalıdır. Daha sonra göreceğimiz gibi, insan ibadetini bile dünyevileştirebilir. Tıpkı kapitalizm gibi. Kapitalizm tipik bir dünyevileşmedir. Ama o kapitale ya da paraya, dünyalığa sahip olma değil, onun için yaşama, onu hedeflemez. Yani insanı kapitalist yapan ya da öyle olmaktan kurtaran şey para değil zihniyettir.

Dünyevileşmek, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışmaktır Allah Hûd (a.s.) kavmini *Ne oluyor da, hiç ölmeyecekmiş gibi kâşaneler yapıyorsunuz!* diye uyarıyordu.¹²

Dünya ahiret dengesini kuranlar, *Rabbimiz*, "bize dünyada da güzellik ver, ahirette de güzellik ver ve bizi cehennem azabından koru", diyebilenlerdir. Hz. Osman (r.a.) gibi, sıfır sermaye ile Medine'ye hicret edip dokuz sene sonraki Tebük Seferi'nde 300 deve ve 1000 dinarı ordunun teçhizine¹³ harçayabilenlerdir.¹⁴ Müminin görevi kazanmak ama niçin kazandığını bilmek, doğru ve yerinde harcamaktır.

Sosyal İlişkilerde Dünyevileşme

Müminler, farkına varmadan dünyevileşmiş, yani öbür âlem endişesini yitirmiş olabilirler. Efendimiz buyururlar ki, *"Aç insanların çanaklara üşüşmeleri gibi, diğer*

milletlerin sizin üzerinize üşüşmelerinden korkuyorum. Birisi sordu: "O gün bizim sayımız az olduğu için mi böyle olacak?" "Hayır, dedi, aksine siz o gün çok olacaksınız, ama selin sürüklediği çer çöp haline geleceksiniz ve heybetiniz düşmanlarınızın kalbinden silinmiş olacak. Allah kalplerinize **vehem** koyacak." "**Vehem** nedir, ey Allah'ın Rasülü?" diye sordular. "Dünya sevgisi ve ölümü sevmemek" buyurdu. (Bir başka rivayete göre; cihadi sevmemek, dedi).¹⁵

Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.) Uhut şehitlerini ziyaretten dönmüş ve bu duygu ile insanları toplayıp onlara şöyle hitap etmişti:

"Ben içinde bulunduğum sürece sizin öncünüzüm. Şu anda cennetteki havzıma bakıyorum. Yeryüzünün anahtarları bana verilmiş durumda. Artık benden sonra sizin müşrik olmanızdan korkmuyorum. Korktuğum şey, sizin bu dünya için yarıyorsunuz olmanızdır".¹⁶

Müslümanlar da bu girdaba kapılabilmektedir. Körfez ülkelerindeki İslâmî bir bankanın reklamlardan biri şöyle imiş; "Niçin siz de düğününüzü Bahama Adalarında yapmaysınız?".¹⁷

Son yıllarda muhafazakârlar arasında yaygınlaşan beş yıldızlı, 50-60 çeşit açık büfe yiyecekli tatilleri de dünyevîleşmeden saymak mümkündür. Yemek yemenin bir adabı vardır. Ayrıca günümüzün varlıklı kesimlerinde hayatın gayesi haline getirilmiş olan yeme-içme, giyim-kuşam tutkusu bitkilerin ve canlıların hukukunu ihlale sebebiyet vermektedir. Daha çok verim almak için canlıların genleri ile oynamak sorunun diğer bir boyutudur. Oysa Kur'an-ı Kerim varlıkların yaradılışları/fitratları ile oynamayı şeytanın işvâsı olarak anlatır.¹⁸

Oysa yemek bir amaç değil, hayatı anlamlı kılmak maksadıyla yaşamak için bir araçtır. "Yiyiniz, içiniz ama israf etmeyiniz".¹⁹ Yeme-içmenin amaca dönüşmesi bir dünyevîleşme tezahürüdür. Kur'anı Kerim bunu bir kâfir özelliği olarak zikreder: "Allah, imanı seçip salih amel yapanları zemininden ırmaklar akan cennetlerde ağırlayacaktır. Küfrü seçenler ise zevk için ve hayvanların yediği gibi yerler. Onların barınağı da ateştir."²⁰

Kuşkusuz dünyevîleşmenin sebebi, ya da bizi ondan kurtaracak olan şey birinci derecede eğitimidir. Yüz yıldır pozitivizmin ilmihaliyle yetişen insanımız elbette ibadetini bile bu arazdan ya da marazdan arındıramayacaktır. O halde ilgili olan herkesin himmetini öncelikle bu noktaya teksif etmesi gerekir.

"Dünya nedir ve varlığa bakışımız nasıl olmalıdır?" gibi temel soruların cevabını bilmeyen insanımız

dünyevîleşmenin ne olduğunu da anlamayacaktır.

İkinci olarak diyebiliriz ki, benzer pek çok problem gibi bu problemin halli için de en etkili yollardan biri, Kur'an ifadesiyle, sadıklarla beraber olup, küçük de olsa cemaatler oluşturmaktır. Yine Kur'an ifadesiyle, Allah'ın ipine cemaat olarak sarılmaktır.

Bir başka çare, ilmiyle, irfaniyle ve ihlasiyle fiilen alem olmuş âlimlerin ve gerçek anlamda mürşitlerin bulunmasıdır. İşin en zor olan tarafı da burasıdır. Bunların olmadığı yerlerde müfsitler mürşit zannedilecektir.

Ayrıca ailelerin modernizmin doğurduğu bireycilikten, ibahiyyeden, zevkperestlikten kurtarılıp, birer mektep haline getirilmesi ise en çabuk sonuç alınabilecek yollardandır.

Yazımızı Efendimiz'in konuyla ilgili bir duası ile bitirelim:

رَبِّنا يَا كَرِيمُ مُصِيبَاتِنَا فِي دِينِنَا ، وَفِي دُنْيَانَا أَقْرَبَ هَمَّتِنَا ، وَفِي مَالِنَا جَلْبَانَا ، وَفِي نَفْسِنَا عِلْبَانَا يَا كَرِيمُ

"Ya Rab! Musibetimizi dinimiz konusunda verme, dünyayı en büyük derdimiz ve bilginin yegâne konusu haline getirme. Bize merhameti olmayanları üzerimize musallat eyleme!"²¹

Amin. ■

D İ P N O T L A R

- 1- Kasas, 28/77.
- 2- Hadid, 57/20.
- 3- Yunus, 10/7.
- 4- A'la, 87/17.
- 5- Nisa, 4/5.
- 6- Enfal, 8/60.
- 7- Mu'minun, 23/4.
- 8- Enbiya, 21/105.
- 9- Necm, 53/39.
- 10- İnşikak, 84/6.
- 11- Sâd, 38/31-33.
- 12- Şuara, 26/129.
- 13- Yazarken tam bu kelimeye geldiğimde takva ehli bir dostumdan Cuma dolayısıyla şu telefon mesajını aldım. Bunu güzel bir tevafuk olarak burada kaydetmek istiyorum: "Ya Rab! Bizleri dünyanın göreni olup da ahiretin körleri yapma, dünyanın işiteni olup da ahiretin sağırı yapma, dünyanın bileni olup da ahiretin cahili yapma, dünyanın kazanani olup da ahiretin kaybedeni yapma..."
- 14- Zadü'l-Meâd, III, 460.
- 15- Ebu Davûd.
- 16- el-Mu'cemü'l-Kebîr, XVII, 278.
- 17- <http://www.dunyabulteni.net>.
- 18- Nisa, 4/117-118.
- 19- Âraf, 7/31.
- 20- Muhammed, 47/12.
- 21- Tirmizî.

DÜNYEVİLEŞMENİN İKTİSADİ TEMELLERİ

Halil ZAIM*

İktisadî hayatta Sanayi Devrimi ile birlikte tarıma dayalı üretim, yerini sanayi üretimine bırakırken toprak sahiplerinin oluşturduğu aristokrasi sınıfının yerini zamanla sermayedar iş adamlarının oluşturduğu burjuvazi almıştır.

□ Modern iktisat kuramının felsefî temeli büyük ölçüde pozitivism ve rasyonel düşünceye dayanmaktadır. Bu bakımdan gerek kapitalist gerekse daha sonraları buna bir tepki olarak ortaya çıkan sosyalist iktisatta maddî unsurlar haddinden fazla ön plana çıkarılmış, manevî değerler ve buna bağlı olarak ahlâkî unsurlar ihmal edilmiştir. Bu durum iktisadî sahada önemli bir büyümeyi ve zenginleşmeyi beraberinde getirmiş olsa da toplumların ahlâkî yapılarında ciddi bir çözülmeye ve insanların manevî açıdan yozlaşmasına sebep olmuştur. Bir yandan toplumun temelini oluşturan aile yapısının bozulması, diğer yandan gelir dağılımındaki dengesizlikler çeşitli sosyal meselelerin gündeme gelmesine yol açmıştır.

Batı Dünyasında Modernleşme Hareketi ve Sanayi Devrimi

Ortaçağ Avrupa'sında iktisadî hayat büyük ölçüde siyasetin ve kilisenin etkisi altında şekillenirken, modernleşme hareketiyle birlikte önce kilise ile siyasetin, daha sonra da her ikisi ile iktisadî hayatın ilişkisi kademeli olarak azalmıştır. Zira Ortaçağ'da gücü ve otoriteyi elinde bulunduran asiller bu gücün meşruiyetini kiliseden almakta idi. Tarıma dayalı olan iktisadî üretim de büyük ölçüde toprak sahibi olan asillerin kontrolünde gerçekleşmekteydi. Aydınlanma dönemi ile başlayan ve daha sonra Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile şekillenen Batı Modernleşmesi öncelikle siyasetin kiliseyle olan meşruiyet bağını keserek yerine seküler bir anlayışı ikame etmiştir. İktisadî hayatta ise Sanayi Devrimi ile birlikte tarıma dayalı üretim, yerini sanayi üretimine bırakırken toprak sahiplerinin oluşturduğu aristokrazi sınıfının yerini zamanla sermayedar iş adamlarının oluşturduğu burjuvazi almıştır.

Modernleşme sonrası gelişen felsefî akımlar ve özellikle pozitivist düşüncenin hakim olmaya başlaması üzerine bilime, deneye, gözleme ve maddî varlığa giderek daha fazla önem verilme başlamış ;

manevî meselelerin dinî inanç ve düşüncelerin iktisadî ve sosyal hayatı ve ilişkileri belirlemedeki rolü giderek azalmıştır. Aydınlanmanın ilk yıllarındaki bilim adamlarının büyük bölümü (Galileo, Kepler, Copernicus vs.) Tanrı'nın varlığını kabul eden, Hıristiyan inançlarına bağlı kişilerdir. Ancak 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren, özellikle de Darwin sonrası dönemde varlığı açıklamak için dinî inançlara, özellikle Tanrı inancına ihtiyaç duyulmadığı düşüncesi giderek yaygınlaşmıştır. Bu düşünce iktisat bilimi ile ilgilenenlerde de kendisini göstermiştir. Kapitalist ekonominin kurucularından olan Adam Smith Protestan ilkelerine atıf yaparken ilerleyen zaman içerisinde iktisadî normların dinî inançlara bağlanmasının gerekmediği görüşü giderek güç kazanmıştır. Bu görüşe göre inanç kişisel bir tercih olup, sosyal ve iktisadî hayatı belirleyen normları kişisel tercihler ve değerler üzerinde bina etmek doğru değildir.¹

Ortaçağ'da çalışmaya, para kazanmaya ve iktisadî faaliyete erdemli bir faaliyet olarak bakmayan Kilisenin iktisadî faaliyete bakış açısı özellikle Protestanlığın gelişmesi ile değişmiştir.

Diğer yandan liberal iktisadî politikaların uygulandığı bu dönemde iktisadî hayat üzerinde siyasetin ve kilisenin müdahalesi sınırlandırılmış ve iktisadî hayata yapılacak müdahalelerin makro dengeleri bozacağı, bu sebeple piyasanın kendi haline bırakılması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Bu süreçte Kilisenin iktisadî hayata bakışında da önemli bir değişim gözlenmektedir. Ortaçağ'da çalışmaya, para kazanmaya ve iktisadî etkinliğe erdemli bir faaliyet olarak bakmayan Kilisenin iktisadî faaliyete bakış açısı özellikle Protestanlığın gelişmesi ile değişmiştir.²

Nitekim Adam Smith *Ahlâkî Duyguların Teorisi* adlı eserinde iktisadın ahlâkî duygulardan soyutlanamayacağını ve Batı toplumlarındaki iktisadî gelişmenin temelinde Protestan ahlâkının yattı-

İslâm'ın iktisadî hayata bakış açısını çağdaş bir yorumla ortaya koyacak müesseseler, kişiler ve organizasyonlar geliştikçe bu konuya duyulan ilginin de arttığı gözlenmekte ve günümüz iktisadî meselelerine İslâm'ın bakış açısı her geçen gün daha fazla kişi ve kuruluşun dikkatini çekmektedir.

ğını ileri sürmüştür.³ İktisadî hayat ve din arasındaki ilişkiye vurgu yapan en önemli eserlerden biri olarak gösterilen *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı kitabında Max Weber de benzer düşünceleri ifade etmiştir. Weber'e göre Kalvinist anlayışın ortaya koyduğu "dünyaya dönük zahitlik" anlayışı Hıristiyanlığın iktisada bakışında önemli bir kırılmayı ifade etmektedir. Bu düşünce Tanrı'nın sevdiği, seçkin kullarından olabilmek için kişinin dünya nimetlerinden kaçmak yerine onlardan olabildiğince istifade etmesi gerektiğini ileri sürmekte ve Tanrı'nın rızasının dünya hayatında başarıdan geçtiğini belirtmektedir. Protestan ahlakında "çalışmak" Tanrı'nın insana yüklediği en önemli "ödev" olarak algılanmış ve Tanrı'nın şanını yüceltmek için çok çalışmanın önemi vurgulanmıştır. Tembellik ise en büyük günahlardan biri olarak görülmüştür.⁴

İslâm'da İktisadî Hayat

İslâm dininin iktisadî hayata bakışı ise öteden beri farklı olmuştur. Bu çerçevede İslâm dini insan hayatını iki boyutu ile (dünya ve ahiret) bir bütünlük içinde ele almış ve üretmeyi, helâl yoldan çalışıp rızık elde etmeyi bir tavsiye değil bir görev olarak insana yüklemiştir. Ancak bunu yaparken Allah'ın insanı her zaman gördüğü, insanın dünyada yaptıklarından hesaba çekileceği, yaptığı iyilik ve kötülüklerin (zerre miktarınca dahi olsa) karşılığını mutlaka göreceği ve bu sebeple iş hayatında da O'nun koyduğu prensiplere uyulmasının insanın dünya ve ahiret saadeti için gerektiği vurgulanmıştır.⁵

İslâm dini Asr-ı Saadet'ten itibaren çalışmayı ve üretmeyi özendirmiştir. Kişinin helâl rızık için çalışmasını ibadet olarak telakki etmiş, bu amaçla iktisadî faaliyette bulunmayı sosyal refahın ve huzurun bir unsuru,

hayatın vazgeçilmez bir parçası ve kişisel erdemın bir tezahürü olarak nitelendirmiştir.⁶ Ancak bunu yaparken Allah'a karşı olan kulluk vazifesini de ihmal etmemesi gerektiği vurgulanarak kişinin orta yolu tutması tavsiye edilmiştir. İslâm kültürüne hadis olarak geçmiş olan ünlü bir söze göre bir Müslüman "hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalışmalıdır." İslâm dininin vaazettiği bu dengeli yaklaşım iktisadî hayatın dünyevileşmesi açısından oldukça önemlidir.

Diğer yandan İslâm dininin iktisatla ilgili temel değerlerini dört kavram etrafında toplamak mümkündür. Bunlar tevhid, insanın en şerefli mahluk oluşu, adalet ve hür teşebbüstür. İslâm'ın iktisadî hayata bakış açısı ahlâkî değerlerle örülmüştür ve böylelikle İslâm, insanın iktisadî hayatta yalnızca nasıl davrandığı ile değil aynı zamanda nasıl davranması gerektiği ile de yakından ilgilenir. İslâm dini hayatın her safhasını kapsayan değer hükümleri vaz etmiş ve bunların iktisadî hayatta da uygulanmasını emretmiştir. Böylelikle İslâm dininde iktisadî hayatla ilgili ilkeler bu entegre bütünün bir cüz'ü niteliğindedir.⁷ İslâm dininin iktisadî hayata bakışını şu şekilde özetleyebiliriz:

Öncelikle insana iktisadî hayatla ilgili gaye ve değer hükümleri verilmiştir. Sonra bu değer hükümleri doğrultusunda nasıl davranması gerektiğini açıklayan psikolojik bir tutum belirlenmiş, bir yol haritası çizilmiştir. Daha sonra "doğru" ve "yanlış" davranışlar belirlenmiş ve doğru olanlar teşvik edilirken yanlış olanlar men edilmiştir. Dördüncü olarak iktisadî müesseseler için sosyo-politik bir altyapı öngörülmüştür. Nihayet iktisadî münasebetlerin şekli ve yöntemleri konusunda gerek Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) ve yakın arkadaşlarının hayatlarından, gerek Kur'an-ı Kerim'de anlatılan diğer peygamberlerin hayatlarından

uygulama örnekleri gösterilmiş ve böylece kâmil bir Müslüman için iktisadî hayatla ilgili temel parametreler ortaya konulmuştur.⁸

Sanayi Devrimi Sonrası İslâm Dünyasında İktisadî Gelişmeler

Özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra Batı dünyasında yaşanan iktisadî gelişmelerle birlikte, İslâm dünyasının Batı karşısında geri kalması ve sömürgecilik zihniyetinin etkisi ile zamanla İslâm dünyasının kendi değerlerinden uzaklaşarak Batılı toplumlara benzemeye çalıştığı ve onların değerlerini mutlak suretle benimsediği görülmüştür. Bu çerçevede iktisadî hayatı belirleyen değerler de Batı'dan ithal edilmiştir. Ancak Batılı değerlerle İslâm dünyasının geleneksel değerleri ve yaşam biçimi bir türlü uyumlu hale getirilemediğinden İslâm toplumları "iki cami arasında beynamaz" kalmış, ne tam Batılı olabilmemiş ne de kendi kimlik değerlerini korumayı başarabilmiştir.

Bu süreçte iktisadî hayat dinî değerlerden uzaklaştırılmış ve seküler bir anlayış hakim olmuştur. Ancak İslâm dünyasının sosyal ve iktisadî arka planı, Batı dünyasında yukarıda anlatılan arka plandan farklı olduğu için iktisadî değerler ve kavramlar bir türlü yerine oturmamış, dünyevileşme hareketi ahlâkî temellerden bütünü ile yoksun kalmıştır. Bu durum hem maddî sahada hem de manevî sahada bir bozgun yaşamayı kaçınılmaz kılmıştır.

Son yıllarda gerek ülkemizde gerek İslâm dünyasının diğer bölgelerinde "kendini yeniden üretme" hareketi dikkat çekmektedir. Bu çerçevede hem kendi kimlik değerlerine yönelen hem de çağdaş değerleri bununla harmanlamaya çalışan bir yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Böylece, yaşanan sancıları ile birlikte, uzun bir uyuklama döneminin ardından Müslüman toplumların tarih sahnesine yeniden çıkmak için ciddi bir iç hesaplaşmayı

İslâm'ın iktisadî hayata bakış açısı ahlâkî değerlerle örülmüştür ve böylelikle İslâm, insanın iktisadî hayatta yalnızca nasıl davrandığı ile değil aynı zamanda nasıl davranması gerektiği ile de yakından ilgilenir.

ve dinamizmi ortaya koyduğu ifade edilebilir.

Diğer yandan söz konusu paradigma değişiminin, yavaş yavaş düşünceden fiiliyata geçtiği ve hayatın birçok boyutunda olduğu gibi iktisadî sahada da kendini gösterdiği görülmektedir. İslâm'ın iktisadî hayata bakış açısını çağdaş bir yorumla

ortaya koyacak müesseseler, kişiler ve organizasyonlar geliştikçe bu konuya duyulan ilginin de arttığı gözlenmekte ve günümüz iktisadî meselelerine İslâm'ın bakış açısı her geçen gün daha fazla kişi ve kuruluşun dikkatini çekmektedir. Kanaatimce iktisadî krizlerin birbirini kovaladığı şu günlerde Batı'nın ortaya koyduğu dünyevî sistemlerin temellerinin sorgulanması gerekmektedir. Bu kapsamda bütün dünyanın iktisadî sahada İslâm'ın ortaya koyacağı farklı bakış açısına ve sorunlara getireceği adil, dengeli ve kapsamlı çözümlere ihtiyaç duyduğu söylenebilir. ■

D İ P N O T L A R

- 1- David Kim, Dan Fisher, David McCalman, "Modernism, Christianity, and Business Ethics: A Worldview Perspective", *Journal of Business Ethics*, issue 90, 2009, 115-121.
- 2- J. Miguez Bonino, "Religious Resources for Business Ethics: A Protestant View", *Latin American Business Review*, Vol. 4, No. 4, 2004, 105-109.
- 3- Berrak Kurtuluş, "İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde", *Sosyal Siyaset Konferansları*, sayı 50, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel sayısı, 2005, 738-759.
- 4- Berrak Kurtuluş, "İş Ahlakı: Geçmişte ve Günümüzde", *Sosyal Siyaset Konferansları*, sayı 50, Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel sayısı, 2005, 738-759.
- 5- Norazlina Zainul, Fauziah Osman, Siti Hartini Mazlan, "E-Commerce from an Islamic perspective", *Electronic Commerce Research and Applications*, Vol. 3, pp. 280-293.
- 6- Abbas Ali, Abdullah Al-Owaihian, "Islamic work ethic: a critical review", *Cross Cultural Management: An International Journal*, Vol. 15 No. 1, 2008, 5-19.
- 7- Sabahattin Zaim, "Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler", *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, Cilt 1, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, 139-149.
- 8- Sabahattin Zaim, "Peygamberimizin İktisadî Hayatla İlgili Tebliğlerinden Örnekler", *Türkiye'nin Yirminci Yüzyılı*, Cilt 1, İşaret Yayınları, İstanbul, 2005, 139-149.

HIRİSTİYANLIKTA DÜNYEVİLEŞME YANSIMALARI

Şahak MAŞALYAN*

Dünyevileşme aslında dinle hep içiçe geçmiş bir realite olagelmiştir. Paradoksal deyişle dünyevileşmenin olmadığı yerde din de temel işlevini yitirir. Dinin temel pozisyonu dünyevileşmeye karşı bir duruş sergilemesindedir. Dünyevî ve ruhanî, bir resimde ışık-gölge kontrastı gibi yan yana durur ve birbirini tamamlar.

□ İnsanlık tarihi, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana sosyal, ekonomik, kültürel ve dini boyutta bu kadar hızlı değişim gösteren bir zaman dilimine tanık olmamıştır dersek haksızlık etmiş sayılmayız. Özellikle üçüncü milenyum her şeyi sarsan ve altüst eden depremlerle perdesini açtı. Güvendiğimiz bütün kurumların ve değerlerin ayaklarımızın altından çekildiği gibi bir duyguya kapılıyoruz. Yıkılmaz sanılan finans devleri tuzla buz oluyor, rejimler yıkılıyor, medya ve internet bireylere tanrıların gözünü ve kulağını sunuyor ve tabii bir de hiç susturulamayan bir ağız. Dinsel alan da bu yer sarıntılarından nasibini alıyor elbette. Dünyevileşme dinle cembelleşmesinin son safhasına varmış gözüküyor ve özellikle dünyanın bize göre batısında kalan coğrafyalarında, sekülerizm dini tuş etmiş gibi bir hal sergiliyor. Elbette her iyi dinler tarihi talebesi bilir ki, dini altetmek o kadar da kolay bir şey değildir. Avrupa'yı dize getirmiş Napolyon'un kiliseyi ortadan kaldırmaya karar verdiğini söylediğinde bir kardinalin ona verdiği cevap gayet manidardır: "Biz onu içerden yıkmıyoruz, siz nasıl dışardan yıkacaksınız?" Tarihin gördüğü en vahşi sekülerizm, komünizm bayrağı altında dine karşı nihaî zaferine ulaştığını zannediyordu. Sonucu malum.

Uzun zamandır özellikle batı âleminde Allah Kelâmı'nın otoritesi sorgulanmakta, bu kelâm istendiği gibi yorumlanmakta, mucize ve doğaüstü hakikatlere şüpheyile yaklaşmaktadır. Kiliseye gitme çoğu insan için sosyal bir alışkanlık ya da vaftiz, düğün ve cenaze gibi geleneksel anlamda zorunlu törenlerde bir araya gelme fırsatı olarak görülmektedir. Ama Batıda giderek çok daha köklü ve tehlikeli bir dünyevileşme tsunamisi gözlemlenmektedir. Bu dalga sadece ve doğrudan dini hedef gözetmediğinden her şeyi yutan bir boyutta küreselleşmektedir. Kırılma çizgisi Batı olsa da, dalga Doğuya da erişecek (eğer hâlâ erişmediyse) ve yerküredeki her dini ve kültürü etkileyecek. Bu muazzam sekülerist dalgaya hiçbir kurumun hazır olmadığı kanaatindeyim. Çünkü karanlık bu kez ışık silahlarıyla saldırıyor ve reddedilemez kanallarla sızıyor toplumların can damarlarına. Artık dünyevileşmeye eşlik eden parıltılı dostları (pluralizm, nominalizm, materyalizm, kapitalizm, globalizm, post-modernizm, kritikizm, ateizm) ihtişamlı isimlerle bezenmiş halde göz kamaştırıyor ve kafaları bulandırıyor. İnsanlar onların ne olduğunu anlayıncaya kadar kaleleri içten fethediyorlar. Birinin yarım bıraktığı işi diğeri tamamlıyor.

Dünyevileşmenin en büyük başarısı aslında bunun dinle hiçbir çelişki içermediği konusunda imanlıları ikna edebilmesidir. Madem ki dindar da çağdaş olabilir, o halde yeni akımlarla, modayla ve ideolojilerle araya mesafe koymaya ve keskin sınırlar çekmeye gerek yoktur. Böylece günah kendini dinsel alana modernlik kılığında rahatlıkla davet ettirmeyi başarmaktadır. Ama bir kez kabul gördükten sonra misafir gibi değil de ev sahibi gibi davranmaktadır. Hani bir bedevi kum fırtınasında dışarda ki devesine acıyarak başını çadırdan içeriye bir kez sokmasına izin vermiş ama deve bununla yetinmemiş; önce boynunu, ön ayaklarını ve sonra da bütün vücudunu çadıra sokarak sahibini çadır dışına itivermiş. Aslında batı dünyasında Hıristiyan kiliselerinin çoğu dünyevileşmenin pek çok iddiasına hayır diyebilmişler ve direnmişler, ama bunun cezası 'tenhalaşmak' olmuştur. Yine de bir kilise için en tehlikeli şey tenhalaşmak değil, kalabalıklarla 'muğlaklaşmak'tır. Her ne pahasına olursa olsun çoğalmak ve kayıtsız şartsız herkesi içeri kabul etmek her cemaat için uzun vadeli bir intihardır.

Kilisede dünyevileşmenin bir ayağı da inananların dinlerini algılayışta dogmadan ahlâka kayışıdır. Bu durumda ritüelin önemi azalmakta, amentünün ve dine özgü doktrinlerin yerine evrensel ahlâk ilkeleri geçmektedir. İyi bir insan olmak sanki dinin tek amacıymış gibi bir anlayış gelişmektedir. Bütün dinlerin aşağı yukarı aynı şeyleri öğrettiği, dolayısıyla ortak ahlâk değerlerinin temel olduğu türünden küresel bir düşünüş tarzı, giderek yerini din dışı (seküler) bir ahlâka bırakabilmektedir. Oysa binlerce yıllık dinsel tecrübe bize, dinî vecibelerin, tapınma ritüellerinin ve doktrinlerin gerçek ahlâkı nasıl desteklediğini ve bu temel altından çekildiğinde ahlâkın içinin ne kadar kolay boşalabildiğini göstermektedir. Sekülerizmin "sağduyu ve doğru davranış yeter" iddiası inananlar tarafından bilinçsizce dinsel sorumluluktan kaçışın bir bahanesi olarak kullanılmaktadır. İbadet ve kutsal yazıların incelenmesi konusunda gözle görülür bir gevşeme kaygı verici boyuttur. İnananların büyük çoğunluğu dinlerini yaşamının yolu olarak daha çok fakirlere yardım etmeyi, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmayı tercih etmekte, kilisede ise pasif dinleyici konumunda kalmayı benimsemektedirler.

Dünyevileşmenin kiliseden bir diğer götürüsü, inananlarda oluşturduğu 'utangaçlık' kompleksidir. İnanıcı reddetmemek ama fazla da dindar gözükme kaygısı, kişinin dinini ge-

rektiği gibi yaşayamaması sorununu doğurmaktadır. Bu yüzden Hıristiyanlar arasında gençlerin din adamı olma isteği giderek azalmaktadır. Çünkü sekülerizm, dini öte dünyaya ve geçmiş küflü zamanlara ait bir olgu gibi göstermeyi büyük ölçüde başarmıştır. Özellikle batı dünyasında yüz kızartıcı

pek çok "modern(!)" günahın artık kiliselerde bile yüksek sesle eleştirilemediği veya eleştirildiğinde açık destek bulmadığı bir ortam oluşmaya başlamıştır. Kürtaj ve eşcinsellik gibi konularda eleştirel yaklaşımda bulunan din adamlarının saldırıya maruz kaldıkları bir vakıadır. Hatta Papa bile bu saldırılardan artık muaf değildir.

Dünyevileşme sürecinde önemli bir gelişme de içten içe kurumsal dine karşı "bireysel seçim" in ön plana çıkmasıdır. Kurumsal olan her şeye karşı sinsi bir güvensizlik ve bireyin kendi için en iyisini yine kendisinin bileceği gururu yaygınlaşmaktadır. Bu durum ise imanlıyı istediği şeye, istediği kadar inanma ve kendi bireysel dinini oluşturma rahatlığına götürmektedir. "Bütün yollar aynı Tanrı'ya çıkar" anlayışı, her dine ve inanca açık olma durumu büyük bir kafa karışıklığını da beraberinde getirmektedir. Uzakdoğu dinleri, karma ve reenkarnasyon öğretileri, uzaylılar, astroloji ve popüler psikoloji, dindarların rahatlıkla kendi iç dünyalarında harmanladıkları özel bir dine dönüşebilmektedir. Din adamlarının zaman ve enerjilerinin büyük bir kısmı Hıristiyanlığa yabancı bu gibi unsurlarla mücadeleye sarfedilmektedir. İçsel iman ve mistik yaklaşımlar bile insanları dinsel kurumlardan uzaklaştırmanın bir metoduna dönüşmüştür. Sekülerizm imanlıyı tek başına yalnız istemektedir.

Dinlerin alışıldık tepkileri maalesef dünyevileşmenin bu son hamleleri karşısında başarılı olamıyor. Çünkü yeni dünya düzeni hiçbir topluma kendi geçmişini özülle aktarmasına izin vermiyor. Özgün kültürler ve dinler küreselleşmenin kendilerine armağan ettiği Truva Atı niteliğindeki ödüllerle dolup taşı çoktan. Bunu gören pek çok samimi imanlı, radikal bir duruşla küreselleşmenin getirdiği her şeyi reddetme yolunu seçiyor. Büyük dalgadan kurtulmanın yolunun kendini karantınaya kapatmak olduğunu düşünüyor. Ama bu tavır yeni sekülerizm için bir sorun olmayıp, tam tersine dine karşı çevirebileceği etkin bir silah haline dönüşmüş bulunuyor.

Aslında köktendincilik de dünyevileşmenin yan ürünlerinden

Dünyevileşmenin en büyük başarısı aslında bunun dinle hiçbir çelişki içermediği konusunda imanlıları ikna edebilmesidir. Madem ki dindar da çağdaş olabilir, o halde yeni akımlarla, modayla ve ideolojilerle araya mesafe koymaya ve keskin sınırlar çekmeye gerek yoktur.

biridir. Kilisede aradığını bulamayan imanlıların daha radikal tapınma biçimlerine ve cemaat tutuculuğuna yönelmeleri bir kendini savunma mekanizması gibi görülmelidir. Köktendincilik, inancını değil dünyada, kilisede bile savunmasız gören insanların geliştirdikleri bir tepkidir. Bu, "kilise içinde kilise" ya

da yarı imanlılar denizinde seçkin bir bakiye adacağı oluşturma çabası, tarikatlaşmaya yol açmakta ve bu bölünme tekrar sekülerizmin işine yaramaktadır. Çünkü bu yapılanmalar sekülerizmin arzuladığı "ucube" dindar portresini temin etmektedir.

Dünyevileşme aslında dinle hep içiçe geçmiş bir realite olagelmıştır. Paradoksal deyişle dünyevileşmenin olmadığı yerde din de temel işlevini yitirir. Dinin temel pozisyonu dünyevileşmeye karşı bir duruş sergilemesindedir. Dünyevî ve ruhanî, bir resimde ışık-gölge kontrastı gibi yan yana durur ve birbirini tamamlar. Tüm zamanlarda ve tüm toplumlarda hep dindarların 'din elden gidiyor' serzenişleri ve dünyevîlerin 'yobazlık aldı başını gidiyor' teranesi hep koşut olarak yan yana durur. İnsan doğasındaki ruh-beden ikileminin toplumsal düzeyde yansımaları bu çelişki. Bize ne kadar da tuhaf görüne de, insanlığı bu çelişkinin diyalektiğinde hür bırakmak Rabbin iradesidir. Bizim sınırlı bakış açımızdan kötülüğün böylesine hoyratça palazlanması ve hatta küfre erişmesi; buna karşın ilâhî sabrın merhameti çetin bir sırdır. Ama nefis yoksa eğer, ruh eğitimi diye bir şey de söz konusu olamaz. Birey ve insanlık kemâle erene kadar doğal ve özünde iyi olan bu iki unsur, madde ve ruh, dünya ve ilâhîlik, nefis ve hakikat savaş halinde olacaklar ama birbirini tüketemeyecekler. Çünkü bunlar birbirini tüketsin diye değil, tamamlasın diye yaratıldılar. Birbirlerinin ayrılmaz parçası olduklarını anladıklarında, işte o zaman Yaradanın planladığı düzene geçmeleri mümkün olacaktır.

Sadece insan doğasında değil, tüm yaratılışta döngüler vardır. Dalganın kırılması için en üst doruğuna varması gerekir. Ortalık iyice kararınca yıldızlar gözükmeye başlar. Büyük savaşlardan sonra büyük barışlar yapılır. Günahın büyüğü tövbenin de büyüğünü doğurur. Dünyevileşme de insan ırkının daha bir arınmasıyla, ışığa ve hakikate daha bir yaklaşmasıyla sonuçlanacaktır. Savaş Rabbindir ve sonucu da peygamberler tarafından bildirilmiştir. ■

Dünyevileşmenin kiliseden bir diğer götürüsü, inananlarda oluşturduğu 'utangaçlık' kompleksidir. İnancı reddetmemek ama fazla da dindar gözükmemek kaygısı, kişinin dinini gerektiği gibi yaşayamaması sorununu doğurmaktadır.

*“Yiyiniz, içiniz, sadaka veriniz ve giyiniz. Ancak kibirlenmeyin ve israf etmeyin.
Şüphesiz Allah (c.c.) nimetinin eserini kulunun üzerinde görmek ister.”*

Buharî, Libas 1

MANASTIR HAYATINDAN KAPİTALİZME HİRİSTİYAN DÜNYEVİLEŞMESİ

Ali ERBAŞ*

En zenginlerin büyük çoğunluğu, imparatorluğun doğal kaynaklar ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş alanları, özellikle de zengin kentlerin çoğu 16. yüzyılda Protestanlığı kabul etmişlerdir. Bunların etkileri bugüne kadar Protestanların ekonomik kavgada varolmalarını sağlamıştır.

□ Hz. İsa'nın dünyaya geldiği yıllarda dünyanın büyük bir bölümü paganist Roma'nın hakimiyeti altında idi. Onun doğduğu bölge de dahil bu hakimiyet üç asır öncesinden başladı, kendisinden sonra da beş asır devam etti. Dünyeviliğin insanı her tarafından sardığı bu kültürde, Kudüs bölgesinde yaşayan Yahudilerin ahiret inancının iyice zayıflamış olması, cenneti dünyada arama ve yaşama zihniyetinin oldukça üst seviyelere tırmanmış olması da insanları dünyaya tapma anlayışına getirmişti. Ruh inancının da neredeyse yok olmaya yüz tuttuğu bir dönemde hem İncillere hem de Kur'an'a göre Allah'ın ruhundan Meryem'in rahmine üfleyerek babasız dünyaya gelmesini takdir ettiği Hz. İsa görevine başladı. Dünyaya gelişi bile dünyaya tapanlara bir ders veriyordu. Dünyevileşmiş olan Yahudilere karşı sözleri adeta kurşun gibiydi:

"Ey kör kılavuzlar! Küçük sineği süzer ayırır, ama deveyi yutarsınız. Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Bardağın ve çanağın dışını temizlersiniz, ama bunların içi açgözlülük ve taşkınlıkla doludur. Ey kör Ferisi! Sen önce bardağın ve çanağın içini temizle ki, dıştan da temiz olsunlar. Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz. Dıştan insanlara doğru kişilermiş gibi görünüyorsunuz ama içte ikiyüzlülük ve kötülükle dolusunuz."¹

Hz. İsa'nın dünyayı ve dünyalığı reddeden tevazu, müsamaha, uzlet ve öbür dünyayı sürekli hatırlatma içerikli sözleri İncillerde bol miktarda yer almaktadır. Bu sebeple İncillerden ilham alarak gelişen Hıristiyanlığın ana paradigması manastır hayatını merkeze alan bir anlayış üzerine oturmuştur. Şehirlerden uzak yerlerde, özellikle ormanların ve yüksek kayalıkların içlerinde yapılan manastırlar bu tür bir anlayışın sembolü olmuştur. Hıristiyanlığın özellikle ilk dört asrında ha-

Sümela Manastırı/Trabzon

yatietini yer altı şehirlerinde sürdürmüş olmasının en büyük sebebi Roma Devleti'nin zulmünden kaçmak olsa da, bunda bile manastır hayatı anlayışının yansımalarını görmek mümkündür.

Kalvinizm'e göre dünya yalnızca Tanrı'nın kendi şanına hizmet etmek için belirlenmiştir. Hıristiyan kendine düştüğü kadarıyla Tanrı'nın emrini yerine getirerek onun şanını arttırmak için çalışır. Fakat Tanrı, Hıristiyanın toplumsal etkinliklerinin, hayatın toplumsal biçiminin onun emrine uygun ve ona göre düzenlenmiş olmasını, yani o amaca uygun olmasını ister.

Hıristiyanlığın ilk onbeş asrı böyle geçmiştir. Onbeşinci asra gelindiğinde yavaş yavaş öne çıkan dünyevileşme anlayışının kilise idarecileri arasında da görünmesi artık birilerinin tepkisini çekmeye başlamıştır. Katolik kilisesinin Ortaçağ'ın sonlarına doğru putpeştlik ve Yahudilik'ten birtakım ilkeleri Hıristiyanlığa katmak istediği ileri sürülerek Katolikliğe karşı zaten mevcut olan tepki bir kat daha artmış ve dinde yenileşme yani Reform hareketi gündeme gelmiştir.² Rahiplerin para karşılığı günah bağışlamaları ve cennetten yer satmaları, yani Endüljans uygulaması, vatandaşın inleyen birtakım ağır kilise vergilerinin konulması ve benzeri

anlayışların Hz. İsa'nın getirdiği ilkelere sonradan eklenmiş hususlar olduğu ve Ortaçağ boyunca da Endüljans uygulamasının papalar ve piskoposlar için büyük bir para kaynağı olduğu iddia edilmiştir.

Bir yandan Katolik Kilisesi'ndeki dünyevileşmeyi eleştirirken diğer yandan iktisadî konularda bir anlayış geliştirmeye çabalayan Luther şunları söylemiştir:

"Seçilmişler komşularına, cemaatlerine, ülkelerine ve insanlığa yardımcı olacak ameller işlemelidirler. İnsan-

lar mesleklerini icra ederken aynı zamanda komşularına ve insanlara hizmet ettikleri için Tanrı rızasına uygun iş yapmış ve onun rızasını kazanmış olurlar. Ayakkabı tamircisi, demirci, çiftçi vs. hepsi de kutsanmış rahip ve papazlar gibidirler ve her biri kendi işi ve memuriyeti vasıtasıyla herkese faydalı olmakta ve hizmet etmektedirler, bu şekilde cemaatin maddî ve manevî refahı için birçok iş yapılmış olur.”³

Calvin, faiz doktrininde, insanların ülke çıkarını kendi kazançlarının üstünde tutmaları gerektiğini her zaman ısrarla dile getirmiştir. Ona göre her şey, kişinin işini yaparken takındığı tavra bağlıdır. George Herbert, emeğin onurlu veya onursuz bir şey olmasının onun yapılış havasından geldiğini yazarken, doğrudan doğruya Luther’e dayanmıştır.⁴

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda üretken iktisadî faaliyetin, Luther’in anladığı mânada hayırlı bir iş olduğu çok tartışılmıyordu. Protestanların çok çalışmaya verdikleri önem, aylak keşişleri tensip etmeme anlayışlarını aylak dilencileri de tensip etmemeye bağlıyordu ve bu vurgu, burjuva kesiminin düşüncesine yansıyan çağın iktisadî şartlarından kaynaklanıyordu. Francis Bacon asırlık açlık sorununun, emek dahil olmak üzere toplumun kaynaklarının akılcı (rasyonel) biçimde kullanılması halinde sonunda çözülebileceğini ileri sürdüğü zaman muhtemelen püriten annesinden tevarüs ettiği bir fikri geliştiriyordu. “Hayır” kelimesinin müphemliği işe yarıyordu. Hayrı olmayan yasa hiçbir şeye değmezdi. Perkin, 1597 Yoksul Yasaları’nın esasında bizzat “Tanrı Yasası” olduğunu düşünüyordu. Prof. Jordan’ın İngiltere’de hayırseverliğe dair dikkate şayan kitabı, onaltıncı ve onyedinci yüzyılda, cemaatin yararına olan şeylerin temkinli ve akılcı hesaplamasının nasıl Ortaçağ’ın ayırım gözetmeyen sadaka idealinin yerini aldığını göstermektedir. Batı’da Reform ismi verilen dinî yenileşme hareketlerinin ardından Kalvinizm ve Püritenizm ile

Reform’un genel olarak ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerde gerçekleşmiş olmasının sebepleri üzerinde duran Weber, bu hususu birkaç noktaya dayandırmaktadır. Buna göre ekonomik alanda geleneksellikten kurtulma, hem dînî geleneğe ve hem de bütün geleneksel otoritelere karşı baş kaldırma eğilimini destekleyici bir öge olarak görülmektedir.

Kapitalizm arasında çok sıkı münasebetler bulunmaktadır. Ortaçağda süflî ve kirli telakki edilen hatta ağıza alınmaktan bile hicap duyulan çalışma, kazanç, sanat ve zenaat gibi mefhumların Reform ile beraber herkesin hürmetle andığı mukaddes birer fazilet haline geldiği, Kapitalizme has olan “vakit nakittir” zihniyetinin de Kalvinist ve Püriten mezheplerin ortaya koydu-

ğu bir zihniyet olduğu ileri sürülmektedir.⁵

Püritenler iktisadî faaliyetleri mânevileştirmeye çalışıyorlardı. Dod ve Clever, piyasayı ve mübadeleyi Tanrı’nın tesis etmiş olduğu yolunda kendilerini izleyen büyük nüfusa teminat veriyorlardı. Greenham piyasa fiyatının şikayetsiz kabulünü, “kişinin kalbinin hem Tanrı hem kardeşleri arasında doğru tesir altında olduğunun” kanıtı sayıyordu. Onaltıncı ve onyedinci yüzyıl Avrupa’sında Roma Kilisesi’ne muhalefet ana kuvvetini büyük şehirlerden aldığı için, Protestanlık Kapitalizmin yükselmesine yatkın yollarla geliştirilebilirdi. Reform, insan kitlelerini Roma Kilisesi’ne ve onu yöneten siyasî otoritelere karşı harekete geçirdi. Protestanlığa ve özellikle Kalvinciliğe ilk destek, şehirlerde oturan, kilise ve devlet meseleleri üzerinde düşünen eğitimli insanlardan geldi. Lakin orta sınıf tarafından ve onun için geliştirilen doktrinler, toplumdaki diğer tatmin olmamış unsurlara cazip geliyordu. Macar ve İskoç soyluları (gentry) veya Felemenk şehirlerinin ayak takımı gibi. Aynı sebeple, İskandinavya ve Orta Avrupa’da da Kapitalizmin gelişmesine katkılar sağlayan Protestan kiliseleri kuruldu.

Protestan Ahlâkı ve “Kapitalizm’in Ruhu” isimli eserinde konuyu detaylı olarak inceleyen Max Weber’e göre sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş iş kollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticarî eğitim görmüş

personel Protestan özelliklere sahiptir.

Protestanların bütün nüfus içinde sermayeden büyük ölçüde pay almaları, büyük çağdaş

Reform, kilise otoritesinin hayat üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp, var olan biçimin farklı bir anlamda değiştirilmesidir.

endüstriyel ve ticarî iş alanlarındaki işletmelerin üst basamaklarında ve yöneticiliğinde bulunmaları, kısmen tarihî temellere bağlanabilir. Bu temeller çok gerilere, geçmişe uzanır ve bu bağlamda belirli bir mezhebin üyesi olmak, ekonomik görünüşlerin nedeni olarak değil, bunlardan çıkan sonuç olarak görülür. En zenginlerin büyük çoğunluğu, imparatorluğun doğal kaynaklar ya da ilişki ağları bakımından en uygun ve ekonomik olarak en gelişmiş alanları, özellikle de zengin kentlerin çoğu 16. yüzyılda Protestanlığı kabul etmişlerdir. Bunların etkileri bugüne kadar Protestanların ekonomik kavgada varolmalarını sağlamıştır.⁶

Reform'un genel olarak ekonomik açıdan gelişmiş bölgelerde gerçekleşmiş olmasının sebepleri üzerinde duran Weber, bu hususu birkaç noktaya dayandırmaktadır. Buna göre ekonomik alanda geleneksellikten kurtulma, hem dinî geleneğe ve hem de bütün geleneksel otoritelere karşı baş kaldırma eğilimini destekleyici bir öge olarak görülmektedir. Ancak Reform, kilise otoritesinin hayat üzerinden tümüyle kaldırılması olmayıp, var olan biçimin farklı bir anlamda değiştirilmesidir.

Değiştirme yalnızca biçimsel

olan bir otoritenin, özel ve toplumsal yaşamın bütün alanlarında gözlenebilir ölçüde etkili olan, sonsuz derecede güçlü ve bütün yaşam biçimine etkisi olan bir otoriteye yerini vermesidir. Reformcular ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde Kilise ve dinî otoritenin hayat üzerindeki etkisinin çok olmasından değil, tersine çok az olmasından yakınıyorlardı. Protestanlar hem yönetici hem de yönetilen sınıf olarak, hem çoğunluk hem de azınlık olarak ekonomik akılcılığa özel bir eğilim göstermişlerdir. Böyle bir durum Katolikler arasında şu ya da bu biçimde aynı ölçüde gözlemlenmemiştir. Protestanların serma-

ye üzerindeki güçlü mülkiyetleri ve çağdaş ekonomik yaşamdaki yönetici durumları kısmen onların devraldıkları tarihî mirasla da açıklanabilir. Katolikliğin büyük "öte dünyalılığı", en yüksek idealini ortaya koyan asketik özelliği, taraftarlarına bu dünyanın nimetleri karşısında büyük bir umursamazlık içinde olmayı öğretmiş olmalı. Yani Katolik daha sakindir, daha az kazanma güdüsü ile donatılmıştır. Çok az bir geliri de olsa, mümkün olan en emin hayat biçimini sonunda ona onur ve zenginlik getirebilecek tehlikeli, heyecanlı bir hayat biçimine tercih eder. "Ya iyi yiyeceğin, ya da rahat uyuyun" atasözüne uygun

olarak Protestanlar çok iyi yerlerken, Katolikler rahat uyumak isterler.⁷

Weber eski Protestan ruhunun belirli dışa vurumları ile çağdaş kapitalist kültür arasında yakın bir akrabalık bulunursa, o zaman bu akrabalığın Protestanlığın materyalist ya da anti-asketik hayat tarzında değil, onun saf dinî özelliklerinde aranılması gerektiğini belirtmektedir.⁸

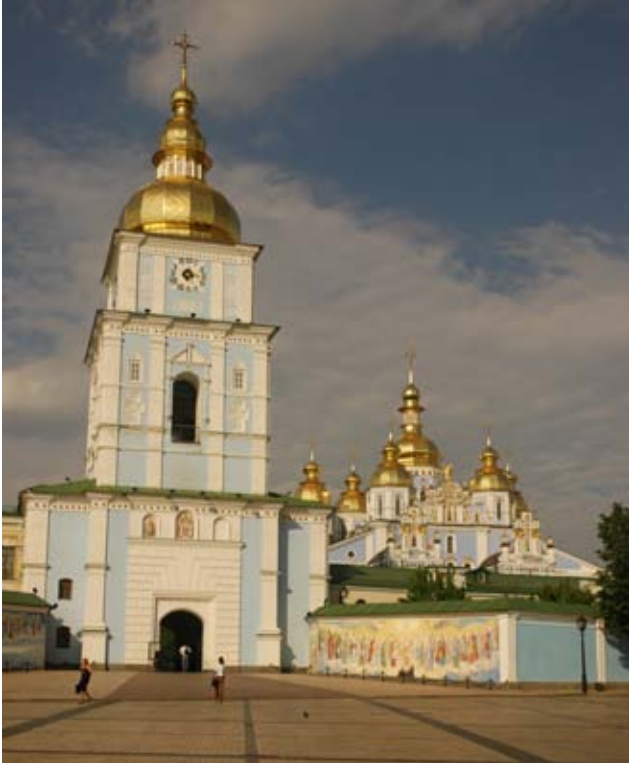
Luther için "meslek" kavramı geleneksel bağlantılar içinde kalmıştır. Meslek, insanın kendini uydurmak zorunda olduğu ve Tarnı'nın emri olarak kabul ettiği şeydir. Lütherciliğin gelişmesi "meslek uğraşısı Tanrı'nın

verdiği bir ödev ya da daha doğrusu tek ödevdir" anlayışına olan eğilimi daha da artırmıştır. Luther ve kilisesi mistiklere göre akılcı bir meslek ahlâkının psikolojik temellerini kısmen gözardı etmiştir ve "iş aracılığı ile ilâhî güce erişme" anlamına gelen asketik öz eğitim eğilimi ona şüpheli gelmiş ve kilisesinde de bu hep geri planda tutulmuştur. Asketik Protestanlığın belli başlı dört tarihi taşıyıcısı vardır. Bunlar, Kalvinizm, Pietizm, Methodizm ve Baptist hareketlerden doğan tarikatlardır. Kapitalizmin en fazla geliştiği Hollanda, İngiltere, Fransa gibi kültür düzeyi yüksek ülkelerde 16. ve 17. yüzyıllarda büyük

Martin Luther

Ukrayna

siyasal ve kültürel savaşımın veren inanç Kalvinizm'dir. Kalvinizm'e göre dünya yalnızca Tanrı'nın kendi şanına hizmet etmek için belirlenmiştir. Hıristiyan kendine düş-tüğü kadarıyla Tanrı'nın emrini yerine getirerek onun şanını arttırmak için çalışır. Fakat Tanrı, Hıristiyanın toplumsal etkinliklerinin, hayatın toplumsal biçiminin onun emrine uygun ve ona göre düzenlenmiş olmasını, yani o amaca uygun olmasını ister.⁹

Dünyevî asketik Protestanlık, mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış; tüketimi, özellikle lüks tüketimini sınırlamıştır. Buna karşılık mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlâkın yasaklarından kurtarmış, kazanç mücadelesinin zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya Tanrı'nın isteği olarak görmüştür. Bedensel zevklere ve dünyevî mallara olan bağımlılığa karşı savaş, akılcı kazanca karşı bir savaşım olmayıp, mülkün akıl dışı kullanımına karşı bir savaşım-dır. Methodizm'in kurucusu John Wesley'e göre din hem çalışkanlık hem de tutumluluk üretmek zorundadır ve bunlar da ancak zenginliğe yol açar. Fakat zenginlik artınca, bütün dallarında gurur, kızgınlık ve dünya sevgisi

de artacaktır. Methodistler her yerde çalışkan ve tutumlu olmuşlardır, bunun sonucu olarak da mülkleri çoğalmıştır. Böylece bununla orantılı olarak gururları, kızgınlıkları, bedensel ve dünyevî arzuları da artmıştır. Bu yüzden de dinin biçimi olduğu gibi kalırken, ruhu yavaş yavaş yok olmuştur.

Wesley'in burada dile getirdiği gibi ekonomik gelişim açısından önemleri en başta asketik eğitsel etkilerinde yatan o güçlü dinî hareketlerin ekonomik etkileri, düzenli olarak ilk önce saf dinî tutkuların doruk noktası aşıldıktan sonra açığa çıkmıştır, Tanrı krallığı-nı arama savaşımı zamanla ölçülü bir meslekî erdeme dönüşmüş, dinî kökler yavaş yavaş yok olmuş, yerini dünyevî faydacılığa bırakmıştır.¹⁰ Yani Weber'in de dediği gibi Protestan ahlâkı Kapitalizmi doğurmuş, ama kapitalist birikim Protestan ahlâkını silerek tüm dünyayı etkisi altına alan önü alınmaz bir dünyevîleşmenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan bu dünyevîleşme hiçbir sınır tanımadan dünyada rızık gaspından katliamlara, daha fazla kazanmak için silahlanma yarışlarından savaşlara, kurgulanan terör olaylarından uluslar arası uyuşturucu pazarlarının oluşmasına kadar akıl almaz olumsuzlukların doğmasına yol açmıştır. Dünyevîleşmekte sınır tanımayan bu anlayış yüzden kendi elindeki ile yetinmeyip başkalarının elindekini gasp edenler sebebiyle günümüzde dünyada her üç buçuk saniyede bir insan açlıktan ölmekte, buna yakın bir zaman diliminde de Batı memleketlerinde yaşayan bir insan tokluktan yani fazla yemekten ölmektedir. Halbuki denge dini İslâm'ın ortaya koyduğu prensiplere ve ilkelere uygun olarak "olanların olmayanlara verdiği" bir dünya kurulabilseydi ne dünyevîleşme olurdu ne açlık-tan ve ne de tokluktan ölenler. ■

D İ P N O T L A R

- 1- *Matta 23: 24-28.*
- 2- *Geniş bilgi için bkz. Ali Erbaş, Hıristiyanlık'ta Reform ve Protestanlık Tarihi, İstanbul 2004, 2008.*
- 3- *Sabri F. Ülgener, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti) ts., Ankara, s. 28.*
- 4- *Sabri F. Ülgener, a.g.e., s. 28.*
- 5- *Sabri F. Ülgener, a.g.e., s. 28.*
- 6- *Max Weber, Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Rûhu, Çev. Zeynep Aruoba, İstanbul 1985, s. 27-28.*
- 7- *Weber, 31-32.*
- 8- *Weber, 35.*
- 9- *Weber, 86.*
- 10- *Weber, 141-145.*

MEHMET BEKAROĞLU*

□ Dünyevileşmeden müspet-menfi ne anlıyorsunuz?

Dünyevileşme, insanın manevî tarafının reddedilmesi, ölüm ve sonrasının dikkate alınmaması, herşeyin burada son bulacağı gibi davranılmasıdır. Dahası, insanın kayıtsız hale gelmesi, büyülenmesi, kendini ergin görmesidir.

“Dünyada uhrevileşme”den ne anlıyorsunuz?

Dünyada uhrevileşme ölümü ve sonrasındaki hayatı dikkate alarak yaşamak, sınırlarını bilmektir.

Zengin olmak kötü müdür? Müslümanın zengini nasıl olur?

Elbette zengin olmak kötü bir şey değildir. İnsan/Müslüman maddî ve manevî olarak zengin olabilir. Ama mal yığmak, zenginliği belli ellerde toplanan devlet/güç haline getirmek kötüdür. Kapitalizm, sermaye tapıcılığı, zenginliği ile şımarma, taşma haramdır. “Mal elimizin kiridir” der Müslüman.

Yayın ve söylem anlamında son zamanlarda dünyevileşme konusu üzerinde fazlaca duruluyor. Sebebi ne olabilir?

Türkiye ve dünya Müslümanları arasında kapitalizm ve onun dayattığı yaşam tarzı yaygınlaştıkça buna itirazlar da artmaktadır. Adaletli bir düzen iddiası ile yola çıkanların, medeniyet iddiası taşıyanların, eleştirdikleri sermaye sistemini yeniden üretmeleri şaşırtıcı değil mi? İşte bu durumu insanlar tartışıyor.

Yunus Emre'nin “Ben dervişim diyenler haramı yemeyenler / Haramın yemediği ele girince imiş”; Haramı yememekten bahsetmek kolaydır, ancak gerçekleştirmek zordur mealindeki mısraından ne anlıyorsunuz?

Hiç kuşku yok ki azaltma ve çoğaltma ile Allah Teâlâ insanları imtihan etmektedir. Yoklukla olduğu gibi varlıkla imtihan da zordur. Tek tek insanlar olduğu gibi tüm Müslümanlar zenginleşme karşısında imtihandalar. “Nasıl kazanıyorsunuz, kazandıklarınızı ne yapıyorsunuz, lüks içinde yaşarken yoksulları hatırlıyor musunuz?” bunlar zor sorular. Çoğumuz kaybediyoruz, sınavı.

İmanı dünyevileşme bağlamında değerlendirebilir misiniz?

İman etmek, Allah'a, O'nun vasıflarına inanmaktır elbette. Ama bunun göstergesi, ölüm ve ölümden sonrasını hesaba katarak yaşamaktır. Şimdi sorarım; “mal yığın, malı ile şımaran, insanlara, yoksul insanlara tepeden bakan birisi gerçekten iman etmiş midir?” Bu mal ve iktidar sahibi ol-

dukları için büyülenerek dolaşanlar, gerçekten ölüme ve ölümden sonraki hayata inanıyorlar mı?

Ahret hayatı günümüzde platonik bir duyguya mı dönüşmüştür?

Ahret hayatı uzak bir şey gibi algılanıyor. Ya hiç gelmeyecek ya da gelse bile elbette bizim için iyi olacak, çünkü biz üstünüz, zenginiz diyorlar. Aynen Mekke'nin uluları gibi. Yani böyle algılayanlar var. Tabii yarın ölecekmiş gibi yaşayan insanlar da var.

Her insanın ahreti, dünyası kadar mıdır?

Hiç kuşku yok ahiretimiz dünyamız kadardır. Ama müşrik psikolojisini unutmamak gerekir. Ne idi o: “Ben burada soylu ve üstün olduğuma göre orada da üstün olurum. Malım ve gücümle orayı da hallederim. Çok veririm, çok umreye, hacca giderim” vs. Hayır, bunlar kurtarmaz seni. Büyükleniyorsan, insanları hor görüyorsan, şımarmışsan, yanında çalıştırdığın işçinin hakkını vermiyorsan, sigortasını ödemiyorsan, israf içinde yaşıyorsan vay haline!

Ahreti de dünyevileştiriyor muyuz?

Evet, ahreti dünyevileştirenler var. Şöyle ki; dünyamız güzelse ahiretimiz de elbette güzel diyorlar. Ahreti de dünya gibi algılıyorlar.

Özellikle çocuklar ve gençlerin ölümden sonrasına dair tahayyülünün yabancı filmlerce şekillenmesi sakıncalı mıdır?

Modernleşme her şeyi farklılaştırdı, değiştirdi. Bilindiği gibi Aydınlanma, insanın ötelere ilişkisini kesmesi, kendisini yeterli görmesidir. Yani Aydınlanma/modernleşme, bir tür “ne yaşıyorsak burada olup bitenlerden ibarettir, bizimle başlar ve bizimle biter” demektir. Yani ilahlık ilanıdır. Ne var ki, insan yetersizliğini hep hatırladı, korkusunu hiç yenemedi. O nedenle kendi kontrolünde olan, kendi kurduklarına uygun bir öte dünya hayali yaptı. Ona inarak rahatlamaya çalıştı. ■

FIKHI "DÜNYEVİLEŞTİRMEK"

-Reşid Rıza'nın Ahkâm Tasnifi Çerçevesinde Bir İnceleme-

Özgür KAVAK*

□ İslâm dünyasında modernleşme sürecinin başlangıcından itibaren şekillenen İslâm düşüncesi üzerinde, hangi sıfatlarla tanımlanırsa tanımlansın Cemâleddin Afganî - Muhammed Abdud - Reşid Rıza çizgisinin derin etkileri olmuştur. Özellikle Menâr Dergisi'ndeki yazıları vasıtasıyla din bilgini, düşünür, gazeteci ve siyasetçi kimlikleriyle çağdaş İslâm düşüncesinin önde gelen figürlerinden biri olan Reşid Rıza'nın (1865-1935) fikirleri, İslâm ilimlerinin gerek kaynak ve usûl, gerekse tartışma noktalarında bu çizgi içindeki en kapsamlı ve etkili tezler olarak, Türkiye dahil, tüm İslâm dünyasında kalıcı bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Çağdaş İslâm hukuku söyleminde sıklıkla yer bulan "ıslah", "ictihad", "taklid", "mezheb" ve "maslahat" gibi kavramları eksen olarak kapsamlı bir fıkıh anlayışı oluşturan bu düşünceler, klasik dünyanın hâkim telakkilerinden farklılık arz etmektedir.

Dönemin hâkim kanaati olan "Batı'nın terakkî ettiği, Müslümanların geri kaldığı" iddiasına kendisi de katılan Reşid Rıza, Müslüman coğrafyada yanlış gittiğini düşündüğü birtakım hususların düzeltilmesinde yegâne dayanak noktası olarak ıslah kavramını benimsemiştir. Vefatına kadar Mısır'da sürdürdüğü faaliyetlerinin ana eksenini tayin eden bu kavram onun bakış açısından, bir yönüyle devlet bünyesindeki ıslahatları, diğer yönüyle Müslümanların yaşam ve düşüncelerindeki yanlışlıkların giderilmesini ve özellikle dinî ilimler sahasında yenilenme düşüncesi ekseninde şekillenen yeni bir yaklaşımın yerleştirilmesi faaliyetlerini içersine almaktadır.¹ Bu yazıda, mezkur anlayışın fıkıh ilmine nasıl yansıdığı, müellifin dinî ahkâm-dünyevî ahkâm ayrımı esas alınarak belirlenmeye çalışılacaktır.

Yaşanan siyasî ve hukukî dönüşümler muvacehesinde klasik İslâmî ilim ve metodolojilerin geçerliliğinin ve toplumsal karşılığının ciddi biçimde sorgulandığı ve klasik birikimin geçmiştekenden farklı algılanmaya başladığı veya bütünüyle terkedildiği bir devrede Reşid Rıza bu birikimi, kendi hedefleri ışığında kısmen tadil etmekte ve çoğunlukla yeni bir 'kurgu' çerçevesinde yönlendirmektedir. Bu çabaları, en somut haliyle, asırlardır sahil fikhî bilgi üretmenin en önemli kriteri olarak kabul gören fıkıh usûlü alanında tezahür etmiştir. Reşid Rıza fıkıh usûlüne karşı çift yönlü bir yaklaşım geliştirmiştir. Önce 'kaynaklara dönüş', 'delile tâbi olma' ve 'taklidi terk'

gibi ifadelerle fıkıh usûlünün geçerliliğini ortadan kaldırma çalışmış, ardından dinî ve daha özeldelikte fikhî sahada söz söylemenin yeni kriterleri olacak bir metodolojik yaklaşım geliştirmiştir. Bu yeni yaklaşımda klasik İslâm ilimleri ve fıkıh usûlüne ait bazı kavramlar ya bütünüyle terkedilmiş yahut önemli ölçüde tadilata uğramış ve bazıları -parlamento kararıyla eşitlenen icma örneğinde olduğu gibi- bütünüyle farklı bir içeriğe kavuşturulmuştur. Reşid Rıza'nın metinlerinde bu faaliyetlerin tam karşılığı 'ıslah' olarak belirmektedir.² Müellifin fıkıh usûlü eleştirisinin vardığı nokta şu şekildedir ifade edilmektedir:

"Açıkça anlaşılmaktadır ki, [fıkıh usûlü] kaidelerinin çoğu imamların kavillerinin doğruluğunu ispat etmek, her grubun muhaliflerini reddetmek, Kitap ve Sünnet ile amelin terk edilmesi karşısında mazeret ileri sürmek için vazedilmiştir. Şu halde fıkıh usûlünün bütün kaidelerini kabul etmek doğru olur mu?"³

Klasik usûl-i fikhin önemli bir kısmının geçerli olmadığı ifadesinin ardından "Kitap, Sünnet ve sahabe tatbikatından" hareketle elde edildiği ileri sürülen tümel ilkeleri esas alan yeni bir metodolojik yaklaşım belirlenir. Fıkıh sahasında geçerli bir 'söz söyleyebilmek' bu tümel ilkelerin kabulüne bağlı görülmektedir. Bu ilkelerin merkezinde ise ahkâm tasnifi yer almaktadır. Reşid Rıza'nın ahkâm tasnifi, onun fıkıh dair görüşlerini belirleyen en önemli unsurdur.

Modern Fıkıh Düşüncesinin İlkeleri

Reşid Rıza, modern fıkıh düşüncesini oluştururken Kur'an tefsirine özel bir önem atfetmekte, bazı âyetleri yorumlarken özeldelikte naslara, genelde fikhî konulara nasıl yaklaşılması gerektiğini gösteren "asıllara (usûl)" ulaşmaktadır.⁴ "Bu ilkeler bir yandan dinî ahkâma ilişkin genel bir çerçeve çizerken, öte yandan ahkâmı dinî ve dünyevî olarak ikiye ayırarak, her iki ahkâm kümesinin elde edilişi için metodolojik bazı göndermelerde bulunmaktadır. Bu maddelerde

özetle dinin tamamlanmış oluşuna ve dinde esas prensibin kolaylık olduğuna dikkat çekildikten sonra, fıkıh ilminin deliller, hüküm bahisleri, taklid ve mezheb gibi kavramları yeni bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Buna göre "dinin aslını Kitap oluşturmaktadır. Bir kolaylık dini olan İslâm'ın hükümlerinde Hz. Peygamber'in rolü ve esas bağlayıcılığı dinî sahada söz

Yeni yaklaşımda klasik İslâm ilimleri ve fıkıh usûlüne ait bazı kavramlar ya bütünüyle terkedilmiş yahut önemli ölçüde tadilata uğramış ve bazıları -parlamento kararıyla eşitlenen icma örneğinde olduğu gibi- bütünüyle farklı bir içeriğe kavuşturulmuştur.

konusu olmaktadır. O diğer sahalarda meşveretle memurdur. Dolayısıyla dinin getirdiği ahkâm ana çerçevesi itibarıyla “sırf dinî olan ve böyle olmayan ahkâm” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sırf dinî saha, akaid, ibadet ve bir kısım helâl-haram mevzularından müteşekkildir ve bu saha, zaman-mekân farklılaşmasına göre değişiklik göstermez. Sırf dinî olmayan ahkâm sahası zaman ve mekân farklılığı gibi faktörler nedeniyle değişime açıktır ve bu sahada mizan esas alınarak hükme varılacaktır. Mizan ise siyasî ve medenî işlerde maslahatı, kazaî işlerde adalet ve müsavâtı hükme varmanın temel kriteri olarak kabul etmektir. Mizanın bu şekilde bir işlevsellik kazanabilmesini sağlamak ulûl-emre ait olacaktır. Bu kimseler başta şûrâ ilkesi olmak üzere esasını maslahatın teşkil ettiği birtakım küllî kaideleri esas alarak bu sahalarda son sözü söyleyecek ve Müslümanları tefrikadan kurtaracaklardır.”⁵

Hükümlerin Tasnifi ya da Dünyevileşen Ahkâm

Reşid Rıza'nın modern fıkıh düşüncesini oluşturan ilkelere merkezinde “ahkâm tasnifi” yer alır. Bu tasnifin ana çatısı, hükümlerin önce dinî ve dünyevî ahkâm, ardından inanç esasları, ibadetler, ahlâk kuralları ve muamelât şeklinde iki temel unsurdan oluşur. Bu tasnife göre “İslâm'ın getirdiği hükümler” çeşitli kısımlara ayrılır:

1. *Akaid ve imanın asıllarıyla ilgili olanlar.* Bunlar iki kısımdır:

a. Kur'ân-ı Kerim'in akli deliller istediği ve yakîni bilgiyi şart koştuğu kısım. Allah'ın vahdaniyeti, ilmi, kudreti, iradesi, mahlukat âlemine koyduğu nizamdaki hikmet ve bu nizamı çekip çevirmesi, elçiler göndermesi gibi iman konuları

b. Akıl bakımından muhal olmamak şartıyla; yalnızca kabul edilmesini emrettiği kısım. Melekler, öldükten sonra dirilme ve ahiret gibi gayb âlemine ilişkin iman konuları bu kısımda yer alır.

2. *İbadetler.* Bunlar ruh ve iradeyi terbiye eden zikir, fikir ve amel lerdir; namaz, zekât, oruç vb.

3. *Ahlaki özellikler,* âdâb, nefis tezkiyesi, zararlı ve kötü fiilleri yani haramları terk etmek, güç yettiğince hayırlı amel işlemek, helâller ve haramlar bu kısma dahildir.

4. *Dünyevî muameleler.* Bunlar

ümme ti oluşturan kişiler arasında ya da İslâm ümmeti ile diğer milletler arasında söz konusu olan muamelelerdir. Siyasî, medenî, kazaî ve idarî işler tüm çeşitleriyle birlikte muamelât kısmını oluşturur.⁶

Delilleri ve bağlayıcılık vasıfları açısından bu dört gruba giren ahkâm şu şekilde ele alınmaktadır:

Birinci kısma [itikad sahası] giren hükümlerin bir bölümü kat'î delillerden elde edilmişken, diğer bölümü Kitap ve mütevatir kat'î Sünnet'te yer alanları kabul etmekle elde edilir. Bu sahada senedi sahih dahî olsa âhâd hadisler kabul değildir. Zira bu kabil hadisler sadece zannî bilgi ifade edebilir. İtikad sahasında kat'î bilgiye gereksinim duyulur ve bu saha ictihad ve taklide açık değildir.

İkinci kısımda [ibadet sahası] Kitap ve Sünnet'te yer alanları aynıyla kabul etmek her Müslümana farzdır. Müctehidler in ibadetleri arttırma veya eksiltme yetkileri yoktur; Allah bu kısmı tamamlamıştır. Bu saha zamanın ve örfün farklılaşmasına göre değişmez. Bu sahada taklid de geçerli değildir. Ancak âlimlerin bu ibadetleri öğrenmek isteyenlere tebliğ vazifeleri bulunmaktadır.

Üçüncü gruba girenler ise hakkında helal yahut haram olduğuna dair nas bulunan hükümlerdir. Bunları hiçbir müctehidin değiştirme yetkisi bulunmamaktadır. Ancak bu sahada vaz edilen kimi genel ilkelerin tatbiki müctehidlere ve insanın fitratına bırakılmıştır. Özetle bu sahayı da kendi içinde iki kısma ayırmak mümkündür.

a) Zarurât-ı diniye denilen kısım. Yani doğruluk, iffet ve emanet[er riâyet]in hayır olduğu; zina, sarhoşluk ve kumarın şer olduğu gibi konuları bütün Müslümanların bilmesi gerekmektedir.

b) Bütün Müslümanlarca bilinmeyen ve ancak ilimle meşgul olanların bildiği saha. Adalet önünde kadının erkeğe, kölenin hür bir kimseye, kâfirin Müslümana eşit olması gibi. Bu hükümlerin ilk kısmında herhangi bir şekilde ictihad ve taklid söz konusu değildir. İkinci kısma dahil olanların ise genel delillerinin bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca

varsa hususî delilleri de bilinmelidir. Hiç kimse delile dayanmadan, “bu İslâm dinine göre helâldir” veya “haramdır” hükmüne varma yetkisine sahip değildir. Bu iki gruba giren hususların tamamı sırf dinî meselelerdir.⁷

Dine dahil olan, daha doğru bir ifadeyle dinin aslını oluşturan bu sahalarda naslarda yer alanlara aynıyla tâbi

Dönemin hâkim kanaati olan “Batı'nın terakkî ettiği, Müslümanların geri kaldığı” iddiasına kendisi de katılan Reşid Rıza, Müslüman coğrafyada yanlış gittiğini düşündüğü birtakım hususların düzeltilmesinde yegâne dayanak noktası olarak ıslah kavramını benimsemiştir.

olmak gerekmektedir. Tek başına akıl bu hükümlerin ne usûlünü ne de fûrûunu bilebilir. Bu saha sırf ruhânî bir sahadır. Akıl, kişinin Allah'a yaklaşmasını sağlayan bu ahkâmın sadece faydasını ve dünyevî menfaatini anlayabilir. Ahirete dönük menfaatini ise Allah bilir. Gayba iman, ibadetlerin miktar ve vakitleri gibi konular⁸ bütünüyle Şâri'den öğrenilir ve akıl bunlarda hiçbir surette tasarrufta bulunamaz.⁹ Kıyas veya Hanefilerin istihsan adını verdikleri re'y, iman ve ibâdet sahasında geçerli olamaz.¹⁰ Çünkü bunlar zamana göre değişmez. Bu sahalarda arttırma ve eksiltmeye açık değişimlerdir. Bu iki konuda arttırma veya eksiltme yapmak gibi bir yola meyleden kimse, İslâm dinini bir başka dinle değiştirmiş olmaktadır.¹¹

"Sırf dinî meselelerin" dışında kalan konulardan oluşan muamelât sahası ise yukarıdakilerden farklı bir mahiyet arz etmektedir. Müellife göre "yukarıda anılan sahalarda dışında kalan hükümler muamelat sahasını oluşturmaktadır. Bu sahayı diğer sahalardan farklı kılan iki temel husus vardır. Öncelikle muamelâta dahil olan hükümlerin sayısı oldukça fazladır. İkinci olarak ise hem zaman ve mekân hem de örf ve ahvâl, güç ve zaaf gibi etkenler nedeniyle bu sahanın cüz'iyatını, teferruatını genel ve her zaman geçerli kuralarla sınırlamak mümkün değildir. Bütün mükelleflerin bu hükümleri tamamen kuşatmaları da imkân dahilinde değildir, zaten buna gerek de yoktur.¹² Şâri bu sahada temel bazı ilkeleri vaz etmiş ve bunların tatbikini insanlara bırakmıştır. Ahkâmda adâletin, haklarda müsâvatın gerekliliği, zulüm, düşmanlık ve haddi aşmanın haram oluşu,¹³ zararı önlemek, menfaati celbetmek, iki zarar çatıştığında ve birini zorunlu olarak tercih etmek gerektiğinde zararı daha hafif olanı seçmek gibi özellikleri olan bu saha muamelât kısmını oluşturur.¹⁴ Ulû'l-emr denilen âlim ve yöneticilerin ictihad faaliyetlerine açık olan saha burasıdır. Zirâ Allah şûrâ prensibini vazettikten sonra bu sahadaki ahkâmın cüz'iyatını ulû'l-emre tevdi etmiştir.¹⁵ İnsanlara düşen bu sahada ulû'l-emre tâbi olmaktır."¹⁶

Buraya kadar yer verilen düşüncelerin akabinde ictihada açık olan sahada nasıl bir faaliyet yürütüleceği üzerinde duran Reşid Rıza, yukarıda işaret edildiği üzere, klasik fıkıh usûlünün katihet arzetmediğini belirterek ictihadda farklı bir usûl takibini gerekli görmektedir. Burada ortaya konulacak usûl, mezkûr sahanın mahi-

yeti ile doğrudan irtibatlı olacaktır. Muamelât sahasındaki hükümler, aklın teemmül, düşünce, inceleme ve mukayese yoluyla faydasını anlayabileceği hükümlerdir. Ancak akıl, birtakım zaafarla malul olduğundan ve bazen hevâya uğduğundan, hataya ve sapkınlığa meyyl olabilmektedir. Bu sebeple şeriat, bu kısım için cüz'î ahkâmın temelini oluşturacak ve gerektiğinde müracaat edilebilecek genel kaideler vaz etmiştir. Bu genel ilkeler akla yol gösterici olacaktır.¹⁷ "Şeriat açısından ilim ve adâlet ehli olmaları gereken ulû'l-emr müşâvere yoluyla ümmet için en uygun ve zamanın şartlarına muvâfik hükümleri vaz edeceklerdir. Nitekim Hz. Peygamber'in ashâbı bu konuda örneklik ederek bu sahada re'y ve ictihadın kullanılması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Muaz b. Cebel'in hakkında nas bulunmayan konularda kendi re'y ve ictihadıyla hükmedeceğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber tarafından tasdik edilmesi bu yargıyı doğrulamaktadır."¹⁸

Reşid Rıza müteakip yıllarda kaleme aldığı bazı makalelerinde bu tasnifin kimi kavramlarını bütünüyle dinî ve dünyevî kelimeleriyle ifade eder. Tasnifin ilk kısmında yer alan inanç, ibadet ve ahlâk hükümlerini dinî hükümler, muamelâta ilişkin hükümleri ise dünyevî hükümler olarak belirlemeye devam etmekle birlikte, muamelât hükümlerinin sahası helâl ve haramların bir kısmını da içine alacak şekilde genişlemiştir. Ayrıca Reşid Rıza burada, daha önce kapalı kalan bazı hususlara da açıklık getirmektedir. Buna göre bir kısım helâl-haram konuları, siyaset, kaza ve âdâbdan müteşekkil olan "dünyevî hükümler" elde edildikleri delille nazaran beş kısma ayrılırlar:

a. Birinci kısımda hakkında sarîh nas bulunan ve genel şer'î bir yükümlülüğün söz konusu olduğu konular yer alır. Burada, mevcut nassa muarız daha özel bir nas yahut konusu itibariyle genel bir nas olmadıkça mevcut nasla amel etmek gereklidir. Bu durumda nas terk edilerek bu genel kural veya özel nas tatbik edilir. Nitekim Hz. Ömer'in bazı ictihadlarında bu durum söz konusudur.

b. İkinci kısımda sahih bir nasın umumuyla yahut ta'liil neticesinde veya mefhumu itibariyle açık bir şekilde delâlet ettiği, ilk nesil Müslümanların üzerinde görüş birliğine vardıkları ve amele esas kabul ettikleri hükümler yer alır. Bu kısımda da ilk kısımdaki durumun aynısı söz konusudur.

Reşid Rıza önce 'kaynaklara dö-nüş', 'delile tâbi olma' ve 'taklidi terk' gibi ifadelerle fıkıh usûlünün geçerliliğini ortadan kaldırmaya çalışmış, ardından dinî ve daha özelde fikhî sahada söz söylemenin yeni kriterleri olacak bir metodolojik yaklaşım geliştirmiştir.

Reşid Rıza, söz konusu yazılarında kendi görüşünü destekleyen örnekleri Sahâbe uygulamasından seçmektedir. Buna göre Sahâbe, Hz. Peygamber'in Sünnetine aykırı olma pahasına, muâmelât sahasında maslahatın icâb ettirdiği ile hükmeder, ahab bu uygulamasıyla adeta asıl olanın cüz'iyât ve fûrûat değil maslahat olduğunu gösterirlerdi.

c. Gayr-i sarîh bir teklifi nassın yahut gayr-i sahîh bir hadisin varid olması durumunda ne yapılacağı konusunda hem ashâb-ı kirâm hem de fakihler ihtilaf halindedir. Taharet ve necâsete ilişkin bazı hükümler böyledir. Burada "her mükellef kendince ictihad etmeli ve fakat kendisine muhâlif olanları ayıplamamalı" diyebilir miyiz? Bu sahadaki hükümlerin farklı bir yönü bulunmaktadır.

Eğer mesele Kur'an ve Sünnet istinbatından elde edilmiş ve imamlar da bu yönde ictihadda bulunmuşlarsa kişi bu hükümün dinden olduğuna kanaat getirir, Kitap ve Sünnet'ten de kendisine bir delil bulursa bununla amel edebilir. Ancak kazaî, siyâsî işler gibi amme işlerine müteallik bir konu söz konusuysa ulû'l-emr olanların müşâvere yoluyla naklî bilgiyi tashih etmeleri ve neyin hükme delâlet ettiğini tespit etmeleri gereklidir. Böylelikle mesele eğer yukarıda zikredilen iki mesele içerisine dahil edilebilirse edilir; bu mümkün olmaz ise mesele hakkında hüküm verilmemiş gibi kabul edilir.

d. Kitap yahut Sünnet nassında varit olan şeylerin bir teklife yönelik olmayıp birtakım âdetlere işâret etmesi durumu. Mesela yeme içme, tıp vb. konularla ilgili hadisler böyledir. Müslümanlar için en uygunu bir mani olmadıkça ve bu durum bir maslahat veya genel bir menfaatle çelişmedikçe bunlarla amel etmektir. Bu durum Müslümanlar arası kardeşlik ve birliğin güçlenmesine de katkıda bulunabilir.

e. Şâri'in, fiilî ve kavli olarak hiçbir şey irâd etmediği konularda Allah'ın kulları mutlak mânada muhayyerdirler ve hiç kimsenin hiç kimseyi, onun izni olmaksızın bir şeyi yapmaya ya da terketmeye zorlaması doğru değildir.¹⁹

Buraya kadar yer verilen ifadelerde kısmen kapalı bırakılan bir konu bulunmaktadır. Dinin asılını oluşturan Kur'an ve Sünnet'te yer alan ve Reşid Rıza'nın bu tasnifte dünyevî olarak ifade ettiği hükümler karşısında nasıl bir tavır takınılacaktır? Yukarıda sıralanan beş maddenin ilkiyle belirlenen bu konu son derece muğlak kalmaktadır. Zira müellif bir yandan "dini sadece ibadetlerden ibaret sayan ve Kitap ve Sünnet'te yer alan şer'î, siyâsî, içtimâî ve medenî ahkâmın bağlayıcı olmadığını savunan görüşü" mülhitlik olarak değerlendirmekte ve kendi yaklaşımının bundan ayrı tutulmasına vurgu yapmakta,²⁰ öte yandan da nasların bazı

"özel" yahut "genel naslar" sebebiyle terkedilebileceğini söylemektedir. Ancak konuyla ilgili birçok yazısında mesele kısmen göz ardı edilmekte, özellikle "genel nas" ifadesinin ne anlama geldiği hususu kapalı bırakılmaktadır. Müellifin buradaki kastını anlamak için, ilgili konulardaki diğer değerlendirmelerine bakmak gerekmektedir.

Reşid Rıza, söz konusu yazılarında kendi görüşünü destekleyen örnekleri Sahâbe uygulamasından seçmektedir. Buna göre Sahâbe, Hz. Peygamber'in Sünnetine aykırı olma pahasına,²¹ muâmelât sahasında maslahatın icâb ettirdiği ile hükmeder, ahab bu uygulamasıyla adeta asıl olanın cüz'iyât ve fûrûat değil maslahat olduğunu gösterirlerdi.²² "Ukûbât, hadler, medenî muameleler ve kazaî konuları içine alan" bu sahada,²³ İmam Mâlik ve diğer birçok fukaha da benzer bir yolu benimsemişlerdir. Dahası Hanefilerin istihsan adını verdikleri uygulama da benzer düşüncelerin usûle yansımış halini oluşturmaktadır.²⁴ Buna göre esas itibarıyla dünyevî hükümlerin tayin ve tespiti ile zamana göre tatbik hakkı ulû'l-emr adı verilen ulemâ ve yöneticiler zümresine ait olacaktır. Ancak ulû'l-emr mutlak yetkilerle donatılmış değildir ve onlara itaat mutlak bir itaat değildir. Hz. Peygamber'in de ifade ettiği gibi masiyet olan bir hususta kula itaat edilmez.²⁵ Muamelât sahası dinî sahaya dahildir ve dinin bu sahada hükme varacak insanlardan istediği husus, hakka tâbi olmak ve adaleti gerçekleştirmektir. Eğer yönetici bu sahada hak ve adaleti bulursa Allah'ın hükmünü de bulmuş demektir. Bu sahada tayin edici ifade "adalet nerede bulunursa Allah'ın hükmü oradadır" cümlesidir.²⁶ Allah'ın insanlara adaletle hükmetmeyi emretmesi ve onlara bir ölçüt olarak mizanı vermesi de bunu göstermektedir. Allah'ın mizanı yurkarda da değinilen genel kaidelerdir. Adalet, hakkı koruyan ve ona ulaştırıran yoldur. Bizzat amaçlanan adalettir, adalete götüren yollar zamana, mekâna ve duruma göre değişebilir. Ama adalet bâkîdir.²⁷

Reşid Rıza muamelât sahasının dine dahil olduğunu düşünmekle birlikte bu sahanın dünyevî olaylara bakan bir yönünün olması mezkûr sahadaki kriterleri etkilemektedir. Ona göre İslâm dini bu sahada küllî bazı kaideler vaz etmiştir. Bu kaidelerin en esaslısı insanlar arası ilişkilerde adaletin gerçekleştirilmesi gereğidir. Bir diğer kaide, dinin insanların

maslahatlarını gözetiyor olmasıdır. Yani Reşid Rıza'ya göre fikhin en geniş alanı olan muamelât sahasını belirleyen kriterler, oldukça üst bir çerçevede yer alan ve "genel nas" tabiriyle ifade edilen soyut kavramlardan oluşmaktadır. Bunun doğal sonucu, mezkur sahanın bütünüyle insanî bir faaliyete açılmasıdır. Öyle ki, bu sahada varid olan naslar dahi adaleti temin etmenin olmazsa olmaz ölçütleri olarak görülmemekte; bu sahanın yegâne hâkimi olarak ulû'l-emr takdim edilmektedir. Neyin nasıl tatbik edileceğini karara bağlayacak olan onlardır. Daha sonraki değerlendirmelerinde "ileri gelen ulema, ordu komutanları, yargı mensupları, büyük tüccar ve çiftçiler, kamu yararına çalışan kimseler, cemiyet ve şirket müdürleri, parti liderleri, gazete müdürleri ve gazetelerin önde gelen yazarları, doktorlar, avukatlar, savcılar ve her belde ahalisinin kendilerine itimat ve hürmet ettiği kişiler"²⁸ olarak belirlenen ve parlamenter sistemde faaliyet gösteren ulû'l-emrin meclis çatısı altında verdiği karar dinî bir karar olarak değerlendirileceğine göre insanların bu kişilere uyması gerekli olacaktır.²⁹

Böylesi bir din tasavvurunun vardığı nokta açısından bizzat Reşid Rıza'nın kendisiyle ilgili aktardığı bir anekdot ilgi çekicidir:

Din düşmanı olduğu herkesçe bilinen bu adam [Dr. Abdullah Cevdet], Âsitane'de bulunduğu dönemde Davet ve İrşad projesi için bana yardımcı olmak istiyordu. Bir gün bana şöyle dedi: "Bu konuda başarılı olur da İslâmî bir okul ve külliye kurarsanız ben orada ücretsiz ders verebilirim. Üstelik, tıp ve diğer ilimlere dair derslerimi sizin dinî islah konusundaki yönteminize uygun bir şekilde yaparım." Kendisine "Sen dinle savaştan birisin, bunu nasıl yapacaksın?" diye sordum. Şu cevabı verdi: "Benim savaşım Fatih ve Süleymaniye [medreseleri] hocalarının diniyle. Onların fikirlerine uymaya kalkarsak terakkî etmemize imkân yok. Fakat Reşid Rıza Efendi'nin ve Şeyh Muhammed Abduh'un anlattığı haliyle İslâm dini terakkî etmemize yardım eder ve devlet de bundan faydalanır. Bu yüzden ben sizin yol göstericiliğinizde hizmet etmeyi ümit edenlerin başında yer alıyorum."³⁰ ■

D İ P N O T L A R

- 1- Reşid Rıza'nın islah anlayışı için bk. Özgür Kavak, *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi Çerçevesindeki Görüşleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 81-99.
- 2- Reşid Rıza'nın "islah" projesinde esaslı bir öneme sahip olan "kaynaklara dönüş" konusuyla ilgili olarak bk. Reşid Rıza, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye ve'l-uuhuvvetü'd-diniyye*, (3. Bs.), Dârü'l-Menâr, Kahire 1367, s. 56-57.
- 3- *A.g.e.*, s. 57.

- 4- Reşid Rıza buradakilere benzer kaidelere Menâr'ın muhtelif sayılarında ve özellikle tefsire dair bölümünde yer vermektedir. Bu kaidelerle yukarıda zikredilenler arasında nüanslar dışında önemli bir farklılık bulunmamaktadır. Mesela bk. Reşid Rıza, "Fetâvâ'l-Menâr, (Es'ile min Cidde-Hicâz)", *Mecelletü'l-Menâr*, XXVII/7 (30 R. Evvel 1345/7 October 1926), s. 497-499. *Mecelletü'l-Menâr* bundan sonraki atıflarda MM şeklinde gösterilecektir.
- 5- *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 42-49; 51-54.
- 6- *A.g.e.*, s. 126-127.
- 7- *A.g.e.*, s. 126-129.
- 8- Dine dahil olan bu konular içerisine kimi yazılarda şea'ir olarak nitelenen konuları da almıştır. Bk. Reşid Rıza, "Tefsîrül-Kur'âni'l-Hakîm", *MM*, VII/7 (Gurretü R. Âhir 1323/10 June 1904), s. 243.
- 9- *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 111.
- 10- *Tefsîrül-Kur'âni'l-Hakîm*, (Tefsîrül-Menâr), (2. bs.), *Dârü'l-Menâr*, Kahire 1947, VII, 198; *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 48.
- 11- *Tefsîr*, VII, 198; *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 53.
- 12- *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 128-129.
- 13- *A.g.e.*, s. 53.
- 14- *A.g.e.*, s. 111-112. Bir başka yerde müellif bu sahada varid olan âyetlerin ahkâm âyetlerinin onda birlik kısmına tekabül ettiğini ileri sürmektedir, bk. *a.g.e.*, s. 211.
- 15- *A.g.e.*, s. 53; 112.
- 16- *A.g.e.*, s. 129. Burada Reşid Rıza'nın taklid meselesine bakışını ortaya koyan önemli bir husus bulunmaktadır. Sürekli olarak taklid karşılığını dillendiren, üstelik taklidi her türlüşüne karşı çıkan Reşid Rıza'nın bu ifadesiyle taklidi sahasını sınırladığı anlaşılmaktadır. Burada ulû'l-emri taklid etmenin gerekliliği, onların vardığı hükmün "icma" değerinde olmasıyla izah edilmektedir.
- 17- *A.g.e.*, s. 111.
- 18- *A.g.e.*, s. 53.
- 19- *Tefsîr*, VII, 198-201.
- 20- "Ta'liku'l-Menâr", *MM*, XXX/9 (30 Zilkade 1348/29 April 1930), s. 689.
- 21- *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 114.
- 22- *A.g.e.*, s. 53-54. Reşid Rıza özellikle Hz. Ömer'in bazı icihadlarının bunu ortaya koyduğunu düşünmektedir. O bu çerçevede bir mecliste üç defa boşama konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alarak kendi kanaatini destekleme çihetine gitmektedir. Aynı şekilde müt'a nikâhının hükmünün değiştirilmesi, hadlerin uygulanmasının yürürlükten kaldırılması, ribânın belli durumlarda cevâzi, dârü'l-harbde fâsîd akitlerin tamamının caiz olması yönündeki ashab ve fukaha kavillerini de bu çerçevede zikretmektedir. bk. "Fetâvâ'l-Menâr, (el-Hüküm bi'l-kavâni'n-İnkilâziyyeti fi'l-Hind)", *MM*, VII/15 (Gurretü Şaban 1322/10 October 1904), s. 579-580; *a.mlf.*, *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 114.
- 23- Reşid Rıza, yukarıda yer verdiğimiz fetvasında "dünyaya taalluk eden hükümler" başlığı altında bu üç konuya yer vermektedir. bk. "Fetâvâ'l-Menâr, (el-Hüküm bi'l-kavâni'n)", s. 579.
- 24- *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 54. O, istihsanı, "kıyası aykırı olarak ümmetin maslahatının icap ettirdiği hükme varmak" şeklinde tarif etmektedir.
- 25- *Tefsîr*, VII, 201. Hadis için bk. Buhârî, "Ahkâm", 4; "Meğâzi", 59; Müslim, "İmâret", 39; Ebu Davud, "Cihad", 87; Nesâî, "Beyat", 34; İbn Mâce, "Cihad", 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 129, 131.
- 26- Reşid Rıza fukahanın kazâi hüküm-diyanî hüküm ayrımının ve Hz. Peygamber'in kendisine getirilen davalara deliline göre hüküm vermesi ve hiç kimsenin, delillerde hile yaparak Müslüman kardeşinin hakkını yememesine yönelik ifadesinin esas itibarıyla muamelât sahasında adaletin gerçekleştirilmesini ortaya koyduğu kanaatindedir. *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 117.
- 27- *el-Vahdetü'l-İslâmiyye*, s. 117-118.
- 28- *Tefsîr*, V, 188, 198-199.
- 29- Ulû'l-emrin bu sahadaki faaliyetleri ile müellifin ahkâm tasnifini verdiği fetvalar üzerinden incelenmesi için bk. Kavak, *Reşid Rıza'nın Fıkıh Düşüncesi*, s. 264-336.
- 30- Reşid Rıza, "et-Tecdid ve't-teceddüd ve'l-müceddedün, [III]", *MM*, XXXII/3 (Zilkade 1350/Mâris 1932), s. 228-229.

TARTIŞILAN YENİ ÇAĞ DİNİ:

Nazife ŞİŞMAN*

SEKÜLERİZM

□ İnsan dünya ile ahiret arasında berzahta yaratılmış bir varlık. Dünyaya meyletmek doğasında var. Ama insanın yeryüzündeki imtihanından beklenen, dünyanın geçiciliğinin ve yaptığı zerre kadar iyilik ve kötülüğün hesabını vereceğinin farkında olması. İnsan aynı zamanda “nisyan ile malûl”, yani unutan bir varlık. Bu yüzden de gerçek yurdun ahiret yurdu olduğunu unutarak dünya hayatını merkeze yerleştiriyor. Bu mânasıyla dünyevîleşme, yani dünyayı önceleme ve ahireti unutma her dönemdeki müminler için söz konusu. Bugün karşı karşıya olduğumuz dünyevîleşme sorununu daha önceki dönemlerden ayıran husus ise, dünyaya meyildeki artışı ziyade bu meylin genel geçer kabul görmesi, siyasal düzenin, gündelik hayat örgütlenmesinin ve bilimin, dini dışlayan bir yapıda olması. Bu duruma kavramsal olarak sekülerleşme diyoruz.

Batı Avrupa’da birkaç yüz yıl önce şekillenen ve oradan tüm dünyaya yayılan şekliyle sekülerlik, bir üst kültür olarak tedâvülde. Ve bugünkü haliyle, yani modern insanın dinle irtibatını zorlaştırıcı boyutuyla günümüze özgü özelliklere sahip. Bu sebeple bu özel dönemden bahsettiğimiz için ben dünyevîleşme yerine, sekülerleşme ya da sekülerizm kavramlarını kullanmayı tercih ediyorum.

Aslında modern sekülerizm, onyedinci yüzyılda Avrupa din savaşlarını sona erdirmek üzere siyasî bir çözüm olarak ortaya çıkmıştı. Öncelikle Hıristiyan mezheplerinin çatışan doktrinleri arasında asgari bir müşterek bulmaya çalışılıyordu. İkinci olarak da siyasî etiği tamamen dinî doktrinlerden bağımsız bir şekilde tanımlıyordu bu çözüm önerisi. Yani din ve devlet ayrılığını. Böylece devlet, farklı dinî inanışlara tarafsız davranacak ve din bireysel bir mesele haline gelecek, dinî hoşgörü de böylece sağlanmış olacaktı.

Ama ne yazık ki sekülerizmin teklif ettiği çözüm, aksi iddia edilse de, farklılık ve çoğulculuğa tolerans değil, belli bazı dinî öznellikleri liberal siyasî yönetimle uyumlu olacak tarzda yeniden şekillendirmek olarak tezahür etti.

Yani sekülerizmin teklif ettiği çözüm, sadece din ve devletin ayrılığı anlamına gelmiyor. Daha ziyade seküler bir kültürün üstünlüğünü iddia ve otoriterliğini ilan etme anlamına geliyor.

Bu haliyle İslâm dünyasına uygulanışı da Müslüman toplumları, onları “geri bıraktığı” iddia edilen birtakım dinî uygulamalardan kurtarmak şeklinde tezahür etti. “İslâm terakkiye manidir” iddiası, oryantalistlerin açıktan dillendirdiği bir iddiydü. İslâm dünyasını

“medenîleştirmek” için İslâm’ın “geri bıraktıracı” uygulamalarından kurtarmak gerekiyordu onlara göre. Avrupa ülkeleri sömürgeci emellerini bu iddia üzerinden meşurlaştırdılar.

Bugünse özellikle 11 Eylül’le birlikte gündeme gelen İslâm ve şiddet arasındaki bağlantı üzerinden bir sekülerleşme süreci içindeyiz. Birtakım dinî ibadetlerin çağdaş

Sekülerizmin teklif ettiği çözüm, aksi iddia edilse de, farklılık ve çoğulculuğa tolerans değil, belli bazı dinî öznellikleri liberal siyasî yönetimle uyumlu olacak tarzda yeniden şekillendirmek olarak tezahür etti.

evrensel kültüre uymadığı söylenmekte ve dinin yeniden yorumlanması gerektiği iddia edilmektedir. Mesela başörtüsü cinsiyet ayrımcılığına neden olduğu, kurban da şiddeti çağrıştırdığı ve hayvan haklarıyla çeliştiği iddiasıyla yeniden yorumlanması gereken dinî uygulamalar arasında addedilmektedir. Bu haliyle sekülerlik, Amerikan dış politikasında İslâm dünyasını yönlendirmede kullanılan bir strateji olarak karşımıza çıkıyor.

Günümüzde sekülerizm, modernliğin olmazsa olmaz koşulu olarak kabul ediliyor. Avrupa tarihi için tasvirî bir özelliğe sahiptir bu iddia. Yani Avrupa modernleşirken bunu sekülerleşerek gerçekleştirmiştir. İlginç olan şu ki bu iddia, Avrupa dışındaki toplumlar için de normatif bir özelliğe sahip. Yani “Avrupa dışı toplumlar da eğer gerçekten modern olmak istiyorlarsa sekülerleşmelidirler” anlayışı hakimdir bugünkü siyasî atmosfere.

Sekülerizm kendisini âdeta bir yeni çağ dini olarak, bir ideoloji olarak ortaya koyuyor. Baskın Avrupa (Batı) kültüründen güç alan bir ideoloji bu. Yani Avrupa sanayileşmeyi bilim devrimini, ekonomik gelişmeyi bütün bu “göz kamaştırıcı başarıları” sekülerleşerek, dini belli ölçüde hayatın dışına atarak başardı. Sekülerizmin iddiası bu. Bugün küresel siyaset de küresel hukuk da bu temel iddiaya dayanıyor.

Diğer taraftan Avrupa ve Amerika’nın çağa tanıklık eden sosyal bilimcileri çoktandır klasik sekülerleşme teorilerinin geçerliliğini eleştiriyor. Modernleşmenin mutlaka sekülerleşmeyle sonuçlanacağı ve dinin hem toplumsal hayattan hem de bireyin dünyasından çıkıp gideceği şeklinde bir tanıma yaslanan sekülerleşme anlayışı kabul görmüyor. Mesela Georgetown Üniversitesi sosyoloji bö-

lümünden Jose Casanova modernleşmenin, hem toplumda hem de bireyin zihninde dinin çöküşü anlamına geldiğini iddia eden sekülerleşme tezinin geçerliliğini sorguluyor.

Tabii ki Batı Avrupa'da modernlik sekülerlikle birlikte gelişmişti. Ama bugün görüyoruz ki hem Avrupa'da hem de Amerika'da din ortadan kalkmadı, ama modernlik pek çok şey gibi dini de transformasyona uğrattı. Protestanlık bu transformasyona en belirgin örnek. Ama bütün dinler ve mezhepler aynı tarzda transformasyona uğrayacak diye bir kural yok.

Katolikliğin ve İslâm'ın küresel dünyada uyum ve uyumsuzluk serüvenleri daha farklı seyirler izliyor.

Modernleşme ve sekülerleşme arasında zorunlu bir ilişki kurulduğu için İslâm dünyasında dinin modern hayatta varoluşu hâlâ patolojik ve nezhur bir durummuş gibi bir çerçeveden ele alınıyor. Mesela şöyle sorular sorulabiliyor Türkiye'de: Eğitim gördüğü halde genç kızlar neden başlarını örtmeye devam ediyorlar? Eğitim modernleştiren/sekülerleştiren bir süreç değil mi? Aslında bu sorular sekülerliğin apaçık bir hakikat, olması gereken bir durum, dindarlığın ise ayrıca ve özellikle açıklanması gereken bir gelişmeymiş gibi algılanmasıyla alakalı. Halbuki dinler binlerce yıldır insanların hayatında var. Sekülerlik ise Batı Avrupa'da din savaşlarını sona erdirmek üzere geliştirilmiş nispeten yeni bir proje. Tabii ki bu proje modernlikle birlikte küreselleşti. Ve artık bugün küreselleşen dünyada dinlerin birbirleriyle yoğun temas halinde olduğu, kimlik tanımlarında dinin baskın olduğu, bu nedenle de çatışma ve hoşgörü sarkacında ilişkilerin sorunsallaştığı bir dönemi tecrübe ediyoruz.

Dine bakış İslâm dünyasında farklı olduğu gibi Amerika ve Avrupa'da da birbirinden çok farklı. Avrupa'da

Avrupa'da birine "Dindar mısınız?" diye sorsanız "God forbid" (Tanrı korusun!) der. Aydınlanmış, ileri görüşlü seküler bir insan olduğunu söyler. Sık sık kiliseye gitse bile. Halbuki Amerika'da birine sorsanız, ibadetlerini düzenli yapmasa bile dindar diye tanımlar kendisini. Çünkü Amerika'da dindarlık, Avrupa'da ise inançsız olmak "olması gereken" diye kabul edilmiştir.

birine "Dindar mısınız?" diye sorsanız "God forbid" (Tanrı korusun!) der. Aydınlanmış, ileri görüşlü seküler bir insan olduğunu söyler. Sık sık kiliseye gitse bile. Halbuki Amerika'da birine sorsanız, ibadetlerini düzenli yapmasa bile dindar diye tanımlar kendisini. Çünkü Amerika'da dindarlık, Avrupa'da ise inançsız olmak "olması gereken" diye kabul edilmiştir. İşte bu tespitten yola çıkarak Grace Davie ve Peter Berger birlikte "*Religious America, Secular Europe*" (*Dindar Amerika, Seküler Avrupa*) diye bir

derleme yayınlamışlardı.

Türkiye'de de halk kendisini dindar diye tanımlıyor. İbadetlerini düzenli yapmasa, laiklik kıstası kabul edilen içkiyi içse bile. Ama bizim sosyal bilimcilerimiz bu tespitleri dikkate alan çalışmalar yapmıyorlar. Klişe şeriat/laiklik karşıtlığını tekrarlamak yetiyor onlara.

Türkiye'de sosyal bilimler, uzunca bir süre insanların dinle olan ilişkilerini ya yok saydı ya da "irtica", "kandırılma" gibi kavramların dışına çıkmayan bir çerçevede ele aldı. 1960'lardan itibaren yaşanan toplumsal ve siyasal süreç sonucu, dinin ilerleme ile ortadan kalkacak bir problem olmadığının çağdaş sosyal bilimciler tarafından da idrak edilmesi ile, özellikle 1980'li yıllarda gerek medyada, gerekse akademik sahadada İslâmcılık prim yapan bir araştırma alanı olmaya başladı. Fakat ilginç olan nokta İslâmcı kadınları, dinî cemaatleri, "Türkiye'de dindarlık"ı konu edinen araştırmacıların ne klasik metinler çerçevesinde, ne de tarihî ve toplumsal tecrübe mânasında İslâm konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarıydı. Bu sebeple âyet ile hadisi, İslâm düşünürleri arasındaki kronolojik sıralamayı bilmeden özensiz bir şekilde fikir serdetme cüreti gösterdiklerine şahit olduk yıllardır.

Günümüz sosyal bilimlerinin dinî pratikleri, özellikle de örtü ve namaz gibi ibadetleri anlamlandırmakta ciddi bir körlük içinde olduğu malum. Dinî pratikler, ya siyasal tehdit ya yükselen İslâm'ın sembolü ya da Avrupa'daki göçmen kültürünün bir özelliği gibi algılanıyor. İbadetlerin asıl hedefinin dışı dönük mesajdan ziyade içe dönük pedagojik bir ikna sürecini hedeflediği, yani İslâmî terminolojiyle bir nefis eğitimi hedeflediği bilinmediği için şöyle bir durumla karşılaşabiliyoruz: Mesele cemaatle namaz "toplu namaz" gibi tamamen siyasal protesto diline indirgeniyor, başörtüsü de bir siyasal simgeye, hatta bir parti rozetine.

Haddizatında sosyal bilimlerin derinlik kazanabilmesi için akademide teolojik, felsefî, tarihî ve fikhî pek çok boyutuyla ciddi bir eğitimin verilmesi gerekmektedir. Sadece ilmî ve meslekî açıdan bakıldığında bile böyle bir müfredat kaçınılmazdır. Aksi takdirde Sadreddin Konevî'den bihaber felsefe bölüm başkanlarına, Cuma namazının cemaatle kılındığını bilmeden dindarlık araştırmaları yapan siyaset bilimcilere mahkum oluruz. Böyle olunca da ne kendi toplumumuzun ne de dünyanın bugününe ve geleceğine dair kayda değer sözler söyleme imkânımız olur.

Halbuki mesela Jürgen Habermas Avrupa'nın bugünkü problemlerini ele alırken post-sekülerlikten bahsediyor. Yani dinleri yok sayan bir toplumsallığın ve siyasetin mümkün olmadığına dikkat çekiyor. Habermas zamanın ruhu (zeitgeist) çok duyarlı bir düşünür olduğundan hem Avrupa'da yaşayan milyonlarca Müslüman'ın kamusal alan taleplerine, hem de dindar Hıristiyanların mesela ötenazi konusunda kamuoyu oluşturma haklarına duyarsız kalınmayacağı'nın farkında olarak dikkat çekiyor bu duruma.

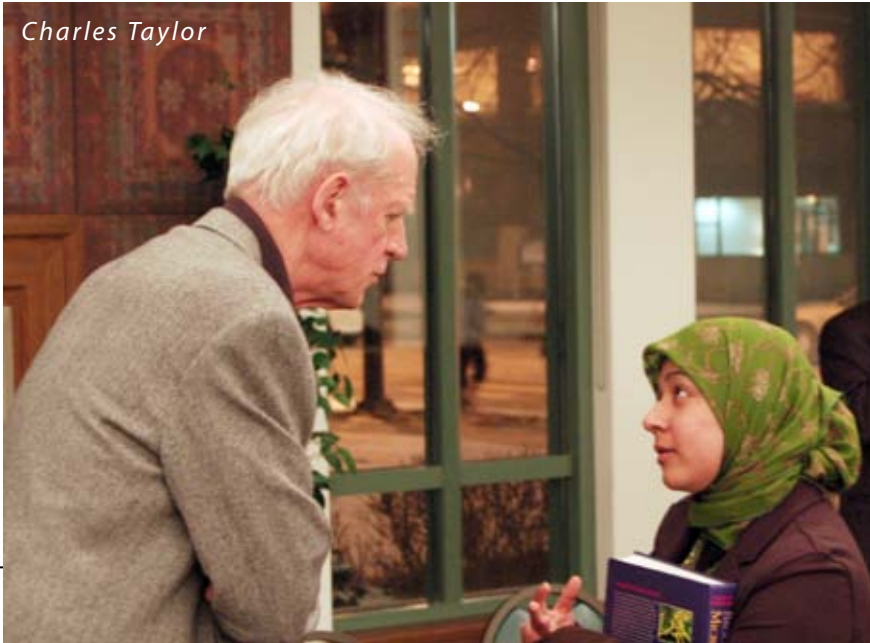

Din sosyolojisi alanında paradigmatik metinler kaleme alan David Martin ise yıllar önce sekülerliğin bir istisna olduğunu söylemişti. Avrupa sekülerliği bir istisnaydı (European exception) ona göre. Sekülerliğin İslâm dünyasında gerçekleşmeyeceği gibi düz çizgisel bir çıkarımda bulunmasa da laikliğin/sekülerliğin belli bir bölgeye ait oluşu iddiasında bir haklılık payı görüyor David Martin. Çünkü "seküler" ve "laik" Hıristiyanlığa ait kavramlar. Yani Avrupa'da kilise ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemek üzere ortaya çıktı sekülerlik. Ama sonradan küreselleşti. Bütün sekülerleştirici süreçlere rağmen dindarlık devam ediyor.

Sekülerlikten bahsedip de yazdığı her metin paradigmatik özellikler gösteren ve tekrar tekrar yorumlanan Charles Taylor'a değinmeden olmaz. Casanova, Taylor'ın *Secular Age* (2007) kitabı nedeniyle sekülerliği anlamamızı sağlayan filozof olarak tanımlıyor (*Varieties of Secularism in a Secular Age*, 2010). Çünkü ona göre bizi kuşatan sekülerlik çemberini sarsmamız ve üzerinde birtakım çatlaklar açmamız Taylor sayesinde mümkün oldu.

Bütün bu literatürden neden bahsediyorum? Birincisi küreselleşen dünyada ortak sorunlara ortak çözümler bulabileceğimiz bir zemin söz konusu. Bu yüzden bu literatürden istifade etmemiz gerek. İkincisi ve daha önemlisi ise bölgesel, yerel, dinî, kültürel vb. farklılıklar sorunlarımızı içerden çözmeye zorluyor bizi. Nasıl ki Amerika ve Avrupa sekülerliği birbirinden farklı ise, Fransız laikliği çok daha farklı bir tecrübeye dayanıyorsa, Türkiye'de din

ve siyaset ilişkisi, kamusal alanda dinin izharı, sekülerlik, laiklik gibi konuların da kendine özgü tarihsel, siyasal ve kültürel bir arkaplanı var. Kıscası derinlikli bir bakışa, sabırlı analizlere, sancılı fikir teatilerine ihtiyacımız baki. ■

Charles Taylor

Fatma K. BARBAROSOĞLU

Sümevra Sav ÖZKAN

Fatma K. Barbarosoğlu 1962 yılında Afyon'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Aynı bölümde "Türk-İslâm Felsefesinde Tasavvufî Eğitimin Değerlendirilmesi" başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. "Modernleşme Sürecinde Moda-Zihniyet İlişkisi" teziyle sosyoloji doktoru oldu. Halen günlük bir gazetede köşe yazarlığı yapmakta olan Barbarosoğlu, araştırma-inceleme eserlerinin yanısıra pek çok roman ve hikaye kaleme aldı. Ayrıca 2001 yılında "Gün Akşamsızdır" adlı öykü kitabıyla Türkiye Yazarlar Birliği tarafından yılın hikayecisi seçildi.

□ **Dünyevîleşmenin göstergeleri var mıdır? Yani hem maddeten hem manen kendimize bakıp “dünyevîleştim” diyebilmek mümkün müdür?**

Gösterge üzerinde durursak fazla şablonik bir yaklaşım ortaya koymuş oluruz. Şablonik yaklaşımlar insanların birbirini yargılamasına, yaftalamasına vesile olur. Başka bir işe yaramaz. Kendimize bakıp “Ah ben ne kadar dünyevîleştim” demeyiz. Ama kendimizi suçüstü yakaladığımız durumlar vardır.

Önce dünyevîleşme kelimesini doğru tanımlamamız gerekiyor. Genellikle sekülerleşme karşılığında kullanılıyor, bu bir yere kadar doğru. Ama sizin sorunuzda sorduğunuz şekliyle bireyler için de kullanılıyor ki bunun çok doğru olmadığını düşünüyorum.

Ben meseleye ahiret bilincini kaybetmek üzerinden bakmayı tercih ediyorum. Ahiret bilincini nasıl kaybederiz? Bu dünya öbür dünyanın tarlasıdır. Bu dünyada etkilerimizin meyvesini öbür dünyada alacağımıza inanmamız gerekiyor. Allah'ın adaletinin mutlak bir şekilde öbür dünyada tecelli edeceğini; bu dünyada yapıp ettiklerimizin hesabını muhakkak vereceğimizi unutarak yaşıyoruz. İnsan nisyan ile malûl. Bezm-i Elest'te Rabbimize verdiğimiz sözü unutarak yaşıyoruz. Bu unutuş Kâbil'den bu yana devam eden bir mesele.

Ama günümüzü daha doğrusu modern sonrası dönemi önceki zamanlardan ayıran çok önemli farklar var. İnsan her zaman nefsi ile ruhu arasında kalmıştır. Nefis bizi şimdiki ve hazza çağırır. Ruh ise ölümsüzlüğün peşindedir. Ruh kemâlât basamaklarını çıkararak ötelere uzanmayı ister. İşte bütün mesele içinde yaşadığımız zamanın ve kültürün bizi nerede tutmaya çalıştığında düğümlenir.

Kadim zamanlarda insana mâlâyânî işlerin peşinde koşmamasını öğütleyen bir üst kültür vardı. Kulaktan kulağa, kullaktan gönüle aktarılan mesellerle insanlara gidecekleri esas yol gösterilirdi.

Oysa günümüzün tüketim kültüründe insan, kemâlât basamaklarını çıkmaya davet edilmiyor. Nefsin tuzaklarına koşar adım gitmek tavsiye ediliyor. Özellikle reklamların dili, NLP programlarının dili kişiyi fazlasıyla bu dünyaya kilitleyerek ahiret bilincini yitirmesine sebep oluyor.

Her alanda olduğu gibi bu konuda da dindar kadın üzerinden yürütülen söylemler var. Giyiminden tutun, çalışma hayatına kadar. Sizin değerlendirmeniz nedir?

Müslümanlar Tanzimat Fermanı'ndan bu yana Batı toplumlarının iş bölümü ayırımını manevî dünyaya uygulamaya kalktı. Erkekler bu dünyanın ölçüleri içinde fetva üzerinden değerlendirilirken kadınlar ahiret bilinci içinde kalsın istendi. Yani kadınlar için ölçü takva üzerinden ortaya konulmaya çalışıldı. Halbuki cemiyet bir bütündür. Kadını ve erkeği, genci ve yaşlısı ile bütündür. Eleştiriyi kadınlar üzerinde yoğunlaş-

tırdığınız zaman ve üstelik eleştiriyi sadece kadınların giyim kuşamı üzerinden sabitleştirdiğiniz zaman bütün bu eleştiriler feminist bir duyarlılık alanının inşa edilmesine yarıyor. Oysa erkekler erkekleri eleştirmeli. Ne olacak bu erkeklerin hali meselesi Batı'da yoğun olarak tartışılırken Türkiye'de dindarlığı, İslâmî duyarlılığı sadece kadın kıyafetleri üzerine inşa etmek çok sığ bir yaklaşım.

Dünyevîleşme Müslümanlar için bir tehdit midir?

Eğer dünyevîleşmeyi siyasî bir sistemin ana teması olarak konuşacaksak başka bir yerden bakmamız gerekiyor. Yok eğer bireysel olarak soruyorsanız kullandığımız kelime dünyevîleşme olmamalı. “Heva ve hevesin peşinde koşmak, fazlasıyla bu dünyaya odaklanan bir hayat Müslümanlara zarar verir mi?” diye sorduğumuzda bakın sorunun içinde cevap zaten ortaya çıkıyor. Ama soruyu siyasî sistem açısından bakacak olursak sekülerizm demokrasinin içinde erimiş şekerdir. Ayıramazsınız. Şekerli su bizi ne kadar etkiliyor dersiniz içinde bulunduğumuz şartlarda şekerli suyun dışında bir su tüketmemiz mümkün görünmüyor. O halde “şekerli suyun”yan etkilerini bertaraf etmek için bireyler olarak durumun önce ziyadesiyle farkında olmamız gerekiyor.

Müslüman, dünya ile ahiret arasını “tercih” ederek ayırabilir mi?

Dünya ile ahiret arası derken neyi kast ettiğinize bağlı. Biraz dünyadan biraz ahiretten; azı karar çoğu zarar şeklinde bir tercih mi? Yoksa hadis diye rivayet edilen bir sözde belirtildiği gibi hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmak şeklinde mi?

Ama modern insan genellikle hem o hem bu şekilde tercihte bulunmayı seviyor. İçkiyi de içerim; cuma namazımı da kılarım tavrını “endişeli modern”ler çok olumlu buluyor biliyorsunuz. Bu bizim için olumlu mudur? Kişi yaptığının eksik olduğunun bilincinde ise bize bir şey söylemek düşmez. Ama Türkiye'de biliyorsunuz maalesef seküler zihniyetin, “olumlu bir model” olarak içki içen cuma namazı kılan bir “Müslüman” tiplmesi var. Çatışma da buradan kaynaklanıyor zaten. Yani seküler zihniyetin ideal Müslüman tipi çizme azminden ve baskısından kaynaklanıyor. Oysa ideal Müslüman âyetler ve Efendimizin sünneti ile ortaya konmuştur. Biz dindarlar olarak bunun dışında bir teklife açık değiliz. Seküler zihniyetin öncelikle bunu kabul etmesi gerekiyor.

Müslüman zengin olmaz mı? Bugün için zenginlik ölçütü nedir?

Müslüman zengin olur ama tamahkâr olmaz. Müslüman zengin olur ama malcı olmaz. Müslüman zengin olur ama çalıştırdığı işçinin hakkını alınının teri kurumadan verir. Yani Müslüman zengin olur ama kapitalist olamaz. ■

HİMMET İLE BUĞDAY ARASINDA 'TERK' KAVRAMININ ANLAMAMI

Ekrem DEMİRLİ*

'Yunus! Sen buğdayı himmetle değiştirdin de biz halen buğdayın peşindeyiz!'

Arif Nihat Asya

□ Yunus Emre'nin tasavvufa intisabı bir menkıbede basit bir üslupla anlatılır: Yunus yoksulluktan mustarip köylüleri tarafından buğday istemek üzere Hacı Bektaş-ı Veli dergâhına gönderilir. Dergâha geldiğinde Hacı Bektaş-ı Veli kendisine "Evladım! Himmet mi istersin, buğday mı?" diye beklenmedik bir soru sorar. Yunus bir anlam veremediği soru karşısında, belli belirsiz bir şekilde "Himmet neye yarar, tabii ki buğday!" diye cevap verir. Ardından soru tekrarlanır. Fakat her defasında Yunus Emre "buğday" diye cevap verir. Buğdayı alıp köyüne doğru yola çıkmasının ardından himmet buğday talebine baskın gelir, geri döner, "himmet istiyorum" der. Ancak zaman ve mekân değiştiği için, Hacı Bektaş himmetin kendisine başka bir yerden ulaşacağını söyleyerek Yunus'u Taptuk Emre'ye yönlendirir.

Menkıbenin gerçekliği hakkında bilgimiz yok. Zaten 'tecrübeden yararlanmak (i'tibar veya tabir, işaret)' anlayışını esas alan tasavvufun tarih tasavvurunda bunun fazla önemi de yok. Bir sufi için menkıbenin doğruluk ölçütü insan tecrübesiyle irtibatı, insana verdiği bakış açısı, ortaya koyduğu örneklik ve her şeyden önemlisi insanı yönlendirdiği maksatla bağlantılı olarak belirlenir. Menkıbeler tıpkı rüyalar gibi 'tabir' edilmesi gereken ham verilerdir. "Ete kemiğe bürünüp Yunus diye görünmüş" bir beşer olarak hayatı sufinin dikkatini çekmez. Onun dikkati daha çok "Yunus Emre olmak ne demektir?" sorusuna yöneliktir. Bu menkıbe esas itibarıyla insan tabiatı hakkında son derece önemli bir bakış açısı kazandırabilecek mahiyettedir. **Himmet** ile **buğday** arasında kalmak, ilk olarak Hz. Adem'in 'ağaç' ile imtihanıyla –ki bazı yorumcular kast edilenin buğday olduğunu söyler- irtibatlı olduğu kadar, Kur'ân-ı Kerim'de İsrailoğullarının kendilerine söylenen 'bağışlanma dileyin' emrini kelime oyunuyla 'buğday' (hıta yerine hinta) talebine çevirmeleriyle irtibatlıdır. Başka bir ifadeyle Allah insanı 'bağışlama talebine' çağırırken –ki menkıbede talep himmet kelimesiyle ifade edilmiştir- insan tabii arzularının bir sembolü olan buğdayın peşinden gitmeyi yeğlemektedir. Üstelik tasavvufun insan hakkındaki kapsamlı tariflerinden hareketle bu menkıbeden bir insan tanımı çıkartıp insan 'buğday ile himmet', veya 'tabii arzular ile manevî değerler arasında kalmış varlık' olarak tavsif edilebilir. Bu nedenle menkıbeyi belirli bir zaman,

mekân ve daha önemlisi insanla sınırlamaksızın bir 'insanlık durumu' olarak görmek, tasavvufun yorum anlayışının mantıksal bir neticesidir.

Menkıbe insanın tabiatından kaynaklanan ihtiyaçlarıyla manevî değerler arasındaki karşıtlığı –en azından görünüşte- dile getirir. Bir ahlâkın öğretisi ve terbiyesi olarak tasavvuf insan tabiatının acil talepleriyle bu taleplerin engellediği manevî değerleri arasındaki ilişkinin nasıl tesis edileceği sorunu üzerinde odaklanmıştır. Üstelik bu ilişkinin tesis tarzı üzerinden tasavvuf dünya üzerindeki

dinî ve felsefî mistisizmlerden ayrılarak kendi değerler alanını inşa eder. Bununla birlikte bu kimliği inşa ederken tasavvufta bir takım sapmalar, özellikle Hıristiyan zahitliğinin etkisini yansıtan bazı aşırılıklar ortaya çıkmış, zamanla tasavvuf kendi bakış açısını ortaya koymuş, geniş bir çerçevede "buğday" ile "himmet" arasında sıkışan insana yeni bir alan ve bakış açısı kazandırabilmiştir. Başka bir ifadeyle 'himmet' ile 'buğday' arasındaki karşıtlığı aşarak yeni bir himmet ve buğday ilişkisi; ruh ve beden ilişkisi inşa edebilmiştir. Bu bakış açısı, evveleminde İslâm düşünürlerinin kâhîr ekseriyetinin tefekkürünü de yansıtacak şekilde insan tabiatından kaynaklanan özellikleri bizatihi 'iyi' veya 'kötü' diye tavsif etmek yerine 'kendinde varlık' ve 'imkân' olarak görmek ilkesini benimser. Onlara göre birincil ve aslı olan sırf var olanlardır. Değerler ise ikincil düzeyde ortaya çıkar. Bu yaklaşım İslâm metafizikçilerinin insan ve âlem görüşünde de merkezî bir rol oynayarak bilhassa iyimser âlem fikrinin dayanaklarından birisini teşkil eder: Aslı olan veya tabiatından kaynaklanan hususlar değer yargısına konu olmazlar. İbnü'l-Arabî ve onu takip eden sufi-metafizikçiler insan davranışlarını bu bakış açısıyla değerlendirmiş, bu görüşlerini ilâhî isimler arasındaki farklar hakkındaki teorileriyle teyit etmişlerdir. Mesela Allah'ın isimlerinden Rahman ismiyle Rahim ismi arasındaki fark, sırf varlık vermek veya var etmek ile var edilen şeyde değer hükmünü tespit etmekle ilgilidir. Rahman isminin fiili değere konu olmazken Rahim ismi değer hükmüyle ilgilidir. Bu bakış açısıyla insanın tabiatından kaynaklanan hiçbir şey, bizatihi kötü ve değersiz değildir. İnsan aslı olarak günahkâr değildir, dünya zindan değildir, karanlık veya kötülük gerçek ve aslı değildir, ruh ile beden arasındaki çelişki aslı ve gerçek

değildir vs. Bütün bu tespitler, tasavvufun bilhassa insan görüşünde farklı mistik akımlardan ayrışmasını temin eden çok önemli ilkelerini teşkil eder.

Bu itibarla tasavvufun tabiat ile manevî hayat ve değerler alanındaki çatışma fikrini esas alan katı züht hayatını bir ideal olarak yüceltmediğini görmekteyiz. Onlara göre züht sülukun pek çok aracından ve yönteminden sadece biridir. Sufilerin zühdü bir ideal olarak yüceltme-yişlerinin iki temel nedeni zikredilebilir: Birincisi zühdün tasavvufun ideal örnek olarak gördüğü peygamberin hayat tarzıyla bağdaşmayan yönlerinin bulunmasıdır. Söz gelişi Hıristiyan zahitler evlenmemeyi bir ideal saymışlardı. Tasavvuf Hz. Peygamber'i esas aldığı için evlenmemek ideal olarak görülemediği. Buna bağlı başka unsurlarla

bu inanca dayandırmışlardır. Bu durumda ortaya çıkan en önemli sorun, kâdir-i mutlak bir Allah anlayışı karşısında insan çabasının yeridir. Sufiler bu sorun üzerinde durmuş, kemâl ulaşmada insan gayretinin yerini tartışmışlardır. Özellikle ilk sufiler Eş'arîlere yakın görüşleri, hatta bazen Eş'arîliğin Cebrîliğe yakın görüşlerini benimsemiş, ahlâk ile kemâl arasındaki ilişkiyi 'vesilecilik' ilişkisi olarak sınırlamışlardır. Eş'arîliğin bu düşüncesi tasavvufta başka bir kavramla daha kendini göstermiştir ki, o da "terk" kavramıdır. Bir sufi için terk edilmesi gereken ilk şey dünya, sonra ahiret beklentisi, sonra 'sahip olma' iddiasının dayanağını teşkil eden benlik, en nihayetinde terk etmenin kendisidir. Bu son merhale bir anlamda başa dönmektir. Çünkü tasavvuf terkin kendinde bir değer olmadığını

birlikte düşünülünce tasavvuf tarihinin bir züht eleştirisi, daha doğru bir ifadeyle insanlığın aşına olduğu farklı züht uygulamaları arasında "İslâmî" olanın teşekkül olarak okunabilir. Zühdün bir ideal olarak görülme-yişinin ikinci önemli nedeni de insan amelleriyle kemâl arasında kurulan ilişkinin bir zorunluluk değil, 'vesilecilik' olarak görülmesidir. Bu husus tasavvufun Allah anlayışında belirleyici bir rol oynar. Sufiler her halükarda Allah'ın kâdir-i mutlak olduğu fikrine inanmış, ahlâk anlayışlarını ısrarla

'terki terk' düşüncesiyle ifade eder. Bu karmaşık durum insan eylemini 'terk etmek-terk etmemek' gibi paradoksal bir seviyeye taşıyarak yeni bir bakış açısı ortaya koyar. Kanaatimce 'terk etmek-terk etmemek' ancak vesilecilik düşüncesiyle değerlendirilebilecek bir fikirdir. Bunu bir tasavvuf deyiminde "terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti ve terk-i terk" şeklinde dile getirmişlerdir. Burada dikkate değer olan husus tasavvufun manevî hayatın idealini ahiretin dünyaya karşı üstünlüğü olarak görülmemesidir.

Sufiler için esas mesele, Allah'ın rızasının dünyaya ve ahirete tercih edilmesidir.

Zühde yönelik bu eleştirel tavrı başından beri dünya içinde yaşanan bir tasavvuf hayatının önünü açmıştır. En azından teorik olarak Hıristiyan zahitler veya başka dinlerdeki zahitlere

göre sufiler görelî olarak 'dünyevî' kabul edilebilirler. Bu husus çeşitli menkıbelerde dile getirilir. Bazen müritler şeyhin dünya hayatıyla ilgisini eleştirir, dünya malına gösterdiği sevgiye tepki gösterirler. Üstelik bu 'dünyevîlik' sadece 'dünya' denilince akla gelebilecek unsurlarla sınırlı değil, insan tabiatından kaynaklanan çeşitli davranışlarla da ilgilidir. Mesela tasavvuf tekebbürün bağlamını tartışmış, hangi durumda tekebbürün kibir olup olmayacağını tespit etmiştir. Hırs, heva, arzu, cimrilik, zenginlik, iktidar vs. gibi insan davranışlarında belirgin ve kategorik bir değerlendirme yapmak yerine, 'yerine göre' ilkesiyle hareket etmiş, her biri için farklı hükümler belirlemiştir. Bu bakış açısı her şeyden önce 'dünya içinde bir zahitlik' olarak yorumlanabilir. Bu anlayışın en önemli dayanağı ise âlemdeki her fiili Tanrı'nın fiili saymak, bu fiiller içerisinde ayırım yapmadan ahlâkî fiillerin bağlamları hakkındaki tahlile dayandırmak demektir. Bu durumda sufiler ticareti, sanatları, insanlar için yapılan işleri vs. sülûk ve ahlâkın bir parçası olarak görebilmiş ve en azından başka zahitlerin gözünde 'daha dünyevî' bir manevî hayat tarzını geliştirebilmişlerdir. Sufilerin geliştirdikleri bu yaklaşımla kadim zahitlikler arasındaki temel fark, 'şehirde zahit' olmak ile 'köyde zahit olmak' şeklinde çeşitli menkıbelerde dile getirilen ayırımla açıklanabilir. İslâm tasavvufu her halükârda şehirde, hayatın içinde ve insanlarla ilişkide kemâle ermeyi hedefler. Bu nedenle tasavvuf başta ahilik kurumu, fütüvvet teşkilatları olmak üzere, siyasetten sanata, ticaretten eğitime vb. toplumsal hayatın bütün alanlarında ürünler ortaya koymayı bir "tasavvuf ideali" olarak görmüş, amelî salihî 'insana hizmet' ile bir tutmuştur. Tasavvuf kendi maksadını 'halvet der encümen' veya 'kesrette vahdeti bulmak' diye ifade etmiştir. Aslında vahdete ve kemâle ulaşmanın başka bir yolu da yoktur. Vahdet kesret içinde ve kesret vesilesiyle bulunabilecek bir maksattır. Bu husus tasavvufu farklı dinî geleneklerden ayırtıran en önemli unsurlardan biridir.

Tasavvuf kendi maksadını 'halvet der encümen' veya 'kesrette vahdeti bulmak' diye ifade etmiştir. Aslında vahdete ve kemâle ulaşmanın başka bir yolu da yoktur.

Tasavvufun bu tavrı modernleşmeyle birlikte devam ederek, tarikatlar aracılığıyla günümüze kadar devam edegelmiştir. Bu itibarla tasavvufu ortaya çıkan zahitlik ve tevekkül anlayışının İslâm toplumunun geri kalmışlığının sebebi olduğu hakkındaki eleştiriler en azından tasavvuf

teorisiyle çelişik sayılabilir. Tasavvuf geçmişte ve günümüzde bir tür 'dünyevîliğe' açık olmuş, başta zikredilen menkıbedeki buğdaya atf yaparsak, 'himmetin yanında buğdayın' haklarını gözetmiştir. Çağımızda İslâm dünyasında tarikatlar siyasetten, sanata, kültüre, ticarete vs. çok geniş bir alanda işlevlerini yerine getirirken, ilkesel olarak geçmiş ile arada teorik anlamda bir irtibatı sürdürmektedir. Bu itibarla tasavvufa yönelik bazen eleştiri, bazen özlem olarak dile getirilen 'bir hırka bir lokma' anlayışının ne geçmişte ne günümüzde tasavvuf için maksat olduğu söylenemez. Tasavvuf için yegâne maksat her işi araç ve vesile sayarak, ilâhî iradeye uygun yaşamak, her şeyi emanet görmek, yegâne malik ve sahip olarak Allah'ı bilmek düsturudur. Bunun dışında tasavvuf bir formu ve hayat tarzını kaldırıp yerine başka bir tarzı –mesela zahitliği- koymayı hedeflemez.

Bununla birlikte tasavvufun bu 'hayat içindeki' arayışlarında bir ilkeyi hatırlamak gerekir. O da tasavvufun söz konusu işleri bir 'vesile' olarak icra etmesi, esas ilgisini 'ahlâk' terbiyesine yönlendirmesidir. Bu ilke hatırlandığında çağımızda din ve modernleşme ilişkisi başta olmak üzere pek çok yeni veya eski sorun daha doğru bir yöntemle tartışılabilir. Bu itibarla tartışılması gereken esas sorun, dünyevîlik ile uhrevîlik arasında bir tercihten daha çok, tasavvufun ana maksadı ile bu maksadı gerçekleştirmedeki araçlar arasında nasıl bir denge kurduğu olmalıdır: Şeyh Şamil Ruslarla mücadelesinin ardından İstanbul'a geldiğinde Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'yi ziyaret eder. Gümüşhanevî kendisi gibi Nakşibendî şeyhi olan Şeyh Şamil'e şöyle der:

"Mağlup olmanızın sebebi hatm-i haccânı terk etmiş olmanızdır." Galiba bu cümle bütün meseleyi özetleyebilecek mahiyettedir. Maksada bağlı kaldıkları ölçüde, dindarların dünya işlerine yönelmesi 'dünyevîleşme' veya 'buğday peşinden gitmek' sayılmaz. ■

Bir sufi için menkıbenin doğruluk ölçütü insan tecrübesiyle irtibatı, insana verdiği bakış açısı, ortaya koyduğu örneklik ve her şeyden önemlisi insanı yönlendirdiği maksatla bağlantılı olarak belirlenir. Menkıbeler tıpkı rüyalar gibi 'tabir' edilmesi gereken ham verilerdir.

Ömer Tuğrul İNANÇER

Mehmet Yüksel - Tuba Er Sertel
Fotoğraf: Sinan Sertel

Ömer Tuğrul İnançer 1946 yılında Bursa'da doğdu. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezuniyetinin ardından yirmi yıl kadar muhtelif şirketlerde müşavir-avukatlık yaptı.

1991 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu'nda sanatçı-müdür olarak görev yaptı. Çeşitli radyo ve televizyon programlarında misafir sanatçı ve konuşmacı olarak yer aldı. Yurtiçi ve yurtdışında bir çok konsere ve müzik faaliyetine katılan İnançer'in tasavvufi konularda kitapları ve makaleleri mevcuttur.

□ Dünyevîleşme fitrî midir?

Fitridir dendiğinde sanki bir mazeret bulunmuş gibi algılanır. Onun için dememek lazımdır. Bir kere hadis-i şerif ile başlayalım. Efendimiz ahir ömründe Huneyn'den sonra buyuruyor –ki hadislerin ne zaman vürûd ettiği çok önemlidir. Sebeb-i vürûd bilinmeden hadis üzerine hüküm bina edilmez: “Bundan sonra ümmetimin puta tapmasından da ibadetini yerine getirmemesinden de çok korkmam ama dünyevîleşmesinden korkarım, yani endişe ederim”. Efendimizin korkusu bizler için endişesi raûfu’r-rahim oluşundan gelen kaygıyı ifade ediyor dünyevîleşmek. Bu hadis bir kere aklımızda bulunmalı.

Fitrata gelince; diyelim ki ben eli sıkı bir adam olarak yaratıldım, fitratımda eli sıkılık var. Bu benim elimde değil, ama bir de verilen bilgiler, emir ve yasaklar var. Bunların içinde cimriliğin yasak olduğu bilgisi var. Ben irademle bu eli sıkı fitratımı cimrilikle değil de tutumlulukla tezahür ettirsem kazanırım. Ama ne yapayım ben eli sıkıyım onun için cimriyim dersem, kabahati Allah’a yüklerim. Tam tersi eli açık yaratılmışım bunu cömertlik olarak tezahür ve tecelli ettirsem Rabbimden bir aferin alırım, israf olarak tecelli ettirsem “ne yapayım benim alnım açık ben müsrif bir adamım” diyemem, çünkü israf haram, fitrata yükleyemeyiz. Fitrî olması başka bir şey. Şarap fitridir, mayaladığın zaman üzüm suyunu şarap olur. Domuz fitrî olarak üremiyor mu? Niye yemiyorsun? Öyleyse fitrata yüklenmeyelim. Çünkü bize Zilzâl suresindeki tek kelime ile Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir izahı var (ya'mel). Amellerimizden mesulüz. Fikirlerimizden, düşüncelerimizden değil. Hislerimizden hiç değil. Ben münasebetsiz bir şekilde birine âşık oldum. Bundan mesul değilim. Diyelim hanım evli, eğer ona belli etmezsem, rahatsız etmezsem, bağıma taş basar otursam bir de üstüne mükâfat alırım. Çünkü kötü bir amelim yok, hissim var. Histen mesul değilim ama eğer bu hissin peşine düşersem, o zaman işin içine nefsanîyet girer. Hanımı rahatsız edersem bunun cevabı çok zordur. Öyleyse his, düşünce, duygu bunlar mesuliyet yaratan haller değildir. Ancak kötü düşünceler adamın kalbini karartır. Rabb'in Muhammedilere özgü bir hediyesi vardır. İyi düşünceler yapamasak bile, mesela param olsa da şunu yapsam, şuraya yol yaptırısam gibi para olmasa ve bunlar yapılmassa bile olmuş gibi Rabbim kabul eder. Bu Muhammediliğe mahsustur. Diğer ümmetlere verilmemiştir. Öyleyse fitratta olması, doğru olması demek değildir. Fitrîdir ama dünyevîleşmeyin, dünyada kalacağınız kadar dünyaya,

Kötü düşünceler adamın kalbini karartır. Rabb'in Muhammedilere özgü bir hediyesi vardır. İyi düşünceler, mesela param olsa da şunu yapsam, şuraya yol yaptırısam gibi para olmasa ve bunlar yapılmassa bile olmuş gibi Rabbim kabul eder.

ahirette kalacağınız kadar da ahirette çalışın. Kur'ân-ı Kerim'de dünya ve ahiret kelimesi eşit oranda geçer. Bu ne anlama gelir? Dünya ve ahiret dengesini kurun. Keza Efendimiz “Ahiret için dünyasını, dünya için ahiretini terk eden bizden değildir” buyuruyor. Çok fazla dünyevî olmak, ahireti terk etmek demektir. Allah korusun, Efendimiz “bizden değildir” diyor. Ona sığınırız.

Hocam burada müthiş ufuk açıcı bir denklem oluştu. Olumlu ve olumsuz meziyetlerimizi biz ıslah etmek ve terbiye etmek suretiyle hayra dönüştürebiliyoruz. Siz cimrilik, israf boyutunu söylediniz. Cimriliği tutumlu olmaya sevk ettiğimiz zaman kazançlı çıkıyoruz. Peki, bunun terbiyesi nasıl olacak?

Kendi kendine olmayacağı aşikârdır. Bütün peygamberler meb'üstür. İçimizden çıkan demektir. Kendi kendine olmayacağı, peygamberlik kurumunun oluşundan bellidir. İnsanlar en basitinden yürümeyi bile anne-babasının elinden tutarak öğreniyor. Okuma yazmayı ise hocadan öğreniriz. Çünkü bilmek yetmiyor, öğretmesini bilmek lazım. Her âlimden öğretici olmuyor, öğreticilik başka bir şeydir. Biz fizik, kimya ve fenni hatta dinî ilimleri, fıkıh, kelâm, hadisi hocalardan öğreniyoruz. Peki, adam olmayı niye kendi kendimize yaparız diyoruz? Niye adam olmayı bir adamdan öğrenmiyoruz? Demek ki kendi kendine olmaz. Mutlaka bir rehber, mürşit, bir muallim lazımdır. Bu bir kişi de olur, bir heyet de olur. Ama bakıyoruz tarihe, hep tâbi olanlar kendilerine tâbi olunacak olanları yetiştiriyor. Tâbi olmayanlar da gelip geçiyor. Birçok âlim zannettiğimiz adamın yalnızca nâkil olduğunu bugün biliyoruz. Ahmet böyle demiş, Mehmet böyle demiş, Peygamber böyle demiş, bu da dedikodudur. Bir âyeti bir hadisi başkasına nakletmek dedikodudan ibarettir. O âyetten sen ne anlıyorsun ve ne yapıyorsun? O hadisten sen ne algılayıp nasıl bir davranış biçimi içine girdin? O zaman adam âlim olur. Eşek kitap taşımakla eşeklikten kurtulmazsa, bilgi taşımakla da insan insan olmaz.

Hocam tasavvufta dünya hayatının zemmi vardır.

Yanlış, Allah'ın nimeti zemmedilmez. Bu nevi yanlış anlamalar, Ashab-ı Kiram arasında bile olmuştur. Malum bir hadisedir. Efendimiz “el-fakru fahri” buyurduktan sonra ashabın zenginlerinden bir zatı yırtık dökük görüyor. “Ne yapıyorsun?” diyor? “Ya Resulallah böyle buyurma-

Tasavvuf terbiyesi nefisten doymak değil, vazgeçmek terbiyesidir. O nedenle değer vermemek zemmetmek demek değildir. Tasavvufta sadece dünya malına değer verilmez.

dınız mı?" diyor adam. "Hayır" diyor. "Allah kuluna verdiği nimeti üzerinde müşâhede etmeyi sever." Öyleyse biz hiçbir şeyin mâlik-i hakikisi olmadığımız, herşeyin emanet olduğu bilinci ile O Mâlik için mülküne zemmedemeyiz. Bunun çok kısa formülü şöyledir: Allah cebinde çok gönlünde yok etsin. Bu zemmetmek değildir, benimsememektir. Değer vermemektir. Fani bir şeyin nesine değer vereceksin? Efendimiz buyurmuyor mu "İnsanoğlunun iki vadi dolusu malı olsa da üçüncüyü ister" diye? Demek ki nefis doymuyor. Halbuki tasavvuf terbiyesi nefisten doymak değil, vazgeçmek terbiyesidir. O nedenle değer vermemek zemmetmek demek değildir. Tasavvufta sadece dünya malına değer verilmez. Ama mesela büyük tasavvuf şahsiyetlerinden Hz. Abdulkadir'in zamanın Rockefeller'i olduğunu biliyor muydunuz? Çok zengin bir adamdır. Malik b. Dinar, para oğlu Malik, babasının adı yerine para diyorlar. O kadar zengin, ama Hz. Cüneyd-i Bağdâdî'yi yetiştirenlerden biridir. Hz. Pir Ebu'l-Hasan Aliyyü'l-Şazeli Kahire'de 40 küsur odalı konakta oturur. O kadar zengindir ama gönlünde yok. İmam-ı Azam Hazretleri'nin de çok zengin olduğu bilinir.

İhtiyaçlarımızın sınırı nedir?

İhtiyaç ile zarureti ayırt etmek gerekir. İhtiyacın sınırı yoktur ancak zaruretin sınırı vardır. Biz ise her ihtiyacımızı zaruret sanıyoruz. Benim şu anda helikoptere ya da yata ihtiyacım yok. Ama babamdan bana birkaç milyon miras kalsaydı bunlara ihtiyacım olabilirdi. Zaruret ölmeyecek kadar, sağlığı bozmayacak kadar yiyecek içecek ve barınacak teminidir. Yani hayat-ı hayvaniyenin devamı için asgari şartlardır. Açlıktan ölecek bir insanın bir lokma domuz eti yemesi haram değildir. Ancak ikinci lokma haramdır. Sağlığı yerinde olan, durumu, işi iyi olan birinin oturup peynir ekmele beslenmesi Allah'ın gücüne gider. Bal ve börek yemelidir. Şoförlü araba almaya takati olan kişinin arabasını kendisi kullanması doğru değildir. Araba almaya gücü yeten insanın taksiye binmesi de. Ya da taksiye binmeye gücü yetenin dolmuşa binmesi de caiz değildir. Eskiden çarşılarda mahalle zihniyeti vardı. Çarşıda berber varsa evde tıraş olamazdın. Komşunda tıraş olacaksın, o da para kazanacak. Biz sünnet ve farz deyince yalnızca mükellefiyetlerimizin edası sırasındaki yükümlülüklerimizi anlıyoruz. Halbuki sosyal sünnetler, ferdi sünnetlerden çok daha fazladır. Yine sosyal mükellefiyetlerle ilgili âyetler de ferdi sorumluluklarla ilgili âyetlerden faz-

ladır. Biz namazı bile ferdiliğe indirgiyoruz. Cemaatle kılınan namaz ferdi kılınan namazdan 27 kat daha fazladır. Bu yanlış bir ifade. Çünkü temel olarak ferdi kılmayı alıyor. Cemaatle kılınan fazladır diyor. Hayır! Baz cemaatle namaz kılmaktır.

Dünyevîleşmenin sınırlarını Müslüman için belirleyebilir miyiz? Mesela son zamanlarda başörtülü kadınların cipe binmesi eleştirileri var.

Neden binmesin? Benim başörtülü kardeşimin hakkı değil midir cipe binmesi? Bu fevkalade yanlış bir düşüncedir. Eğer benliğini ortaya koymak için ihtiyacı olmadığı halde hava basmak içinse, peynir ekmele bile olsa haramdır. Ama yazlığı var, yolu berbat cipe binsin. Mesele nefse, benliğe hizmet olmadıktan sonra; "Allah kuluna verdiği nimetleri Onun üzerinde müşâhede etmeyi sever"

Öyleyse bütün dünya nimetlerinden biz istifade edelim. Siz başı örtülüler, camiye gidenler; fakara mahallesinde evle cami arasında esnaf, küçük esnaf olarak çalışın, bu kadar. Buna mani olmak için ben de cipe binerim, ben de havuzlu evde otururum demek, bugünün şartları içinde dünyevîleşme kastı olmadan, hadsiz haddini bildirmek olarak anlaşılmalıdır. Allah rahmet eylesin kazada şehiden vefat etti, bir arkadaşın hanımı araba kullanma öğrendi, çok da süratli kullanıyor. Ben ona cip aldırıldım. İngilizce hocası, elektrik mühendisi bir kız ve başı örtülü; "Sen cipe bineceksin! Göstereceksin kendini." Neden çünkü muhitinde "Sen başörtülüsün, tukakasın" diyen insanlar var. "Hayır, ben başörtülü olduğum için tukaka değilim. Senin sahip olduğun her şeye ben sahibim. Ben mühendisim. Araba kullanıyorum. Çocuğum var ve kolejde okuyor. Ama beş vakit namaz kılıyorum."

Anlatabildim mi? Bu gaye ile yaptığın zaman bir mahzuru yoktur. Ameller niyetlere göre değerlendirilir. "Onlar mü'minlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar."(Mâide, 5/54)

Bunlar Müslümanın izzetini göstermek kastıyla yapılabilir. Bu benim hoşuma gidiyor. Tanıdığım bir genç var 35 yaşlarında, İstanbul İmam-Hatip Lisesi'ni bitirmiş. Kosova'da Priştina Üniversitesi'nde ilahiyat okuyor. Zengin birisi. Ona da BMW aldırıldım. Sonra o BMW'yi sattırıp Land Rover aldırıldım. Neden? Çünkü Müslümanlarda Kosova'da eskiden hiç yoktu. Hep Sırplardaydı. Müslümanlar da Rand Rover'a binebilir; bunu göstermek için. "Lan eğer gönlüne sokarsan gönlünü yırtar!" diyorum. "Merak etmeyin efendim" diyor. Böyle bir tehlike var mı?

Bakınız, tehlike var diye kaçmak akıllılık değildir. Günaha gireceğim korkusuyla sevaba soyunmaktan Allah'a sığınınız.

"Allah'ın sana verdiğinden ahiret yurdunu gözet, dünyada da nasibini unutma" âyetini nasıl değerlendirmemiz gerekir?

Efendimizin sözleri ve fiilleri bunu açıklıyor. Dünyası için ahiretini, ahireti için de dünyasını tercih etmemektir. Dünyada da size verdiğimden kullanın ancak ahireti de unutmayın. Zaten dünyada ne yaparsan yap, neticesini ahirette alırsın. Birçok tedbir alıyoruz, bunların yüzde kaçını alıyor? Bazen hiçbir tedbir almıyoruz ama fevkalade neticelere ulaşıyoruz. Demek ki çok fazla bir ilişki yok aralarında. Ama biz tedbir almakla mükellefiz. Şeyh Galip efendimizin sözünü yanlış anlayanlar olmuştur. "Tedbirini terk eyle, takdîr Hüdâ'nındır" buyuruyor. Burada terk eyle derken, tedbiri terk eyle demiyor, "tedbirine bel bağlamayı terk et" diyor. Allah'a bel bağla diyor, başkasına bel bağlanmaz. Hz. Peygamber O'na bel bağlamamış mıydı? Neden başına işkembe döktüler, yanağını okla yaraladılar, dişini şehit ettiler, Taif'te taşladılar?

Sınıf atlayan Müslümanlar parayla tanıştılar, paranın getirmiş olduğu imkânlar ve dünyanın da geçiciliğine bağlı olarak sade yaşam ikilemi arasında sıkışıp kaldılar. Ne parayı terk edebiliyorlar ne de değerlerinden uzak bir hayat yaşayabiliyorlar. Bunu nasıl tefrik edecekler, ya da nasıl telif edecekler?

Kendi kendilerine yapamayacaklar. Ama para kazanınca bu benim başarım derler, kaybedince de kısmet değilmiş derler. Bu yalnızca benliktir. Nefis terbiyesi almadıkça bunun çaresini bulmaları mümkün değildir. O da kendi kendine olmaz. Çok yaşanmış hadiseler var. Bir cami yapılıyor, estetik tarafı da var. Para bitiyor ve bir adam geliyor, ne kadar para lazım? Şu kadar. Caminin kapısına benim adımla yazarsanız veririm diyor. Yapılan hayır da Allah için mi, nefis için mi ayırt etmek lazım. Sınıf atlama tabiri doğru değil. Sınıf atlama diye bir şey yoktur, çünkü bunun ölçüsü Allah'ın elindedir. O da takva iledir. O takvayı ancak Allah ölçer, bir yetim başı okşadığın için mi, uyuz kediye su verdiğin için mi, namaz kıldığın için mi?

Sınıf atlıyor gibi gözükümler var, fakirler yokmuş gibi hayatlarına devam edenler dengeyi tutturamamış mı, iman zafiyeti mi vardır?

Dengeyi tutturamamak da bir iman zafiyetidir. Zengin bir gayrimüslim de yardımda bulunuyor fakirlere,

zengin bir Müslüman da. Bizi birbirimizden ayıran nedir? Yaptığımız aynı fiil, aramızda bir fark olmalı, bunun da zeminini imandır.

Peygamber olmadan...

Peygamber olmadan lafına ben itiraz ederim. "Peygamberliğini ilân etmeden önce" denilmesi gerekir. Peygamber olmak lafı; putperest düşüncenin mahsulüdür. Peygamberlik ilmin son noktasıdır. Yani edinilen bir şeydir. Halbuki peygamberlik edinilmez. Onu Allah verir. Bu nedenle klasik Yunan putperestliğinin çok ciddi bir uzantısı olan Hıristiyanlıkta da Hz. İsa'dan başka peygamber yoktur. Keza Musevîlikte de başka peygamber yoktur. Harun (a.s.)'ı bile kabul etmezler. Musa'nın kardeşi ve yardımcısıdır o kadar. Musa (a.s.)'dan başka peygamber yoktur. Yani bizim gibi bir rusûl inançları yoktur. İbrahim büyük adamdır, Nuh büyük adamdır. Tufan olmuş falan filan ama peygamber sadece Hz. Musa'dır. Hıristiyanlara göre Hz. İsa zaten peygamber-Tanrı, o karışık bir şeydir.

Yani dünyevileşmek; seni Allah'tan ayıran her şey dünyadır, seni Allah'a kavuşturan her şey "vesilelere iyi sarılın" âyeti mucibince mübarektir. Bu para da olabilir, mal

mülk mevki de olabilir, bunların dışında başka şeyler de olabilir. Fakirlik bile olabilir. Bir şeyi çok istiyorsun o zaman bitti. Önemli olan bütün talebin ne olduğudur. Hz. Mevlana nasıl buyuruyor; "Talebin ne ise sen olsun". mesela fukarasın "ah, bir evim olsa!" diyorsun, işte o zaman bitti; dünyaperestsin. Ötekinin sarayı var ama umurunda değil. Kalbinden hiç kopmamış.

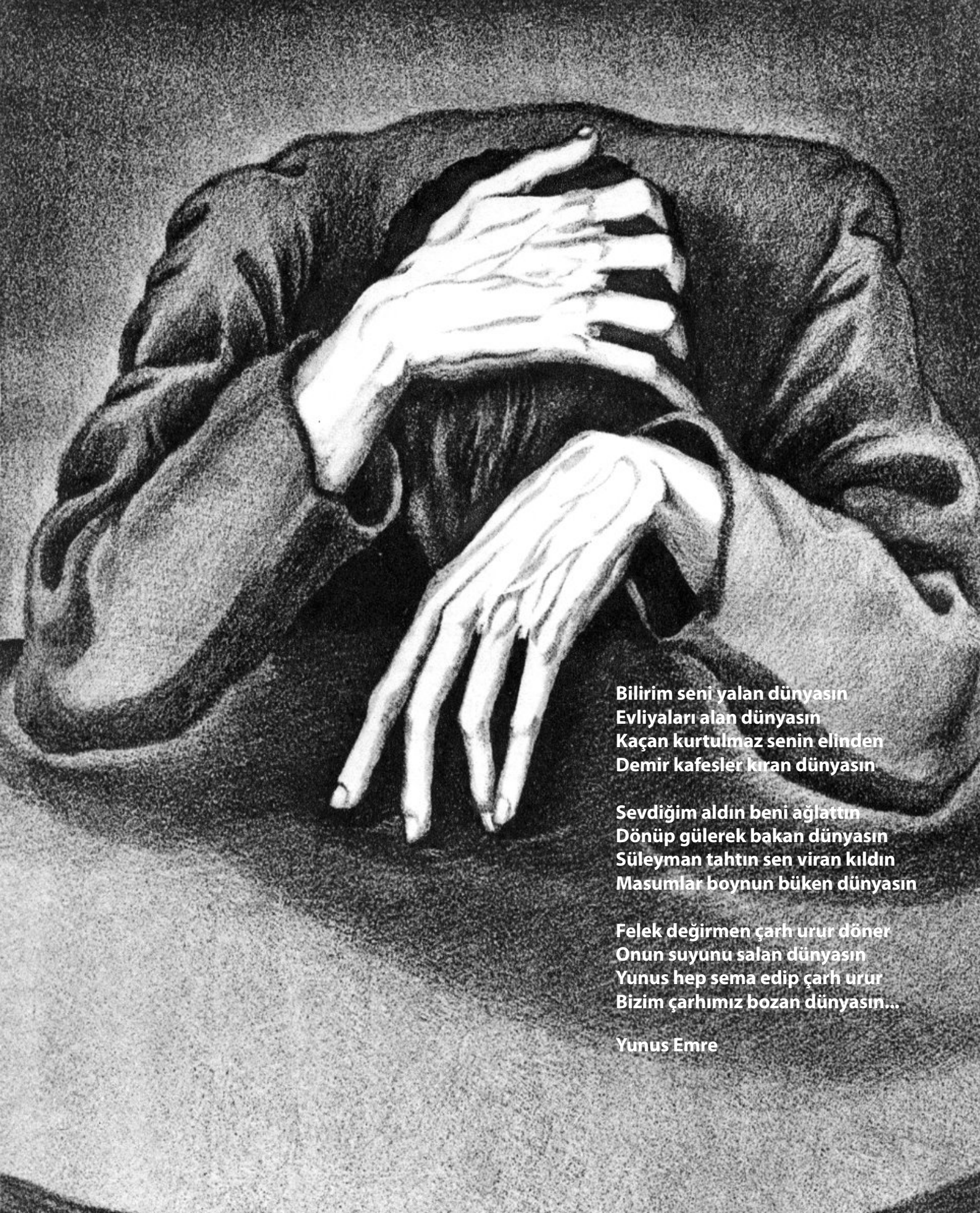
"Ne varlığa sevinirim / ne yokluğa yerinirim / aşkın ile avunurum / bana seni gerek seni." Bunun dışında her şey fânidir. Fâniye bel bağlamaktansa bâkiye bel bağlamak elbette akıl için bile daha uygundur ki akıl bu işlerde çok iyi bir yol gösterici değildir. Buna rağmen akıl bile bâki varken fâniye bel bağlamanın yanlış olduğunu kabul eder. İbrahim Hakkı Erzurumî; "Hallâk-ı âlem var iken halk-ı cihânı neylerem" diyor. Mahlûkla meşgul olma, hâlîkla meşgul ol. Cennet cehennem de mahlûktur. Onlarla da meşgul olma. O'nu yaratanla meşgul ol. Zaten âyet var. Hz. İbrahim kıssasında yıldız batıyor, ay batıyor, güneş batıyor. "Böyle doğup batandan tanrı olmaz. Tanrı, bütün bunları yaratandır." diyor. Cennet cehennemi de yaratan Tanrı değil mi? O var. Ötekiler ise Allah'ın adaleti gereği, ihsanı gereği koyduğu şeylerdir. Yine bu cihetten cennet ve cehennemi de koymuş işte. Koymuş da bana ne! Ne cennet talebi ne cehennem korkusu insanı yükseltmez. Anca zemin teşkil eder o kadar. Sadece bir zemindir, su basmanı gibidir. Ama hiçbirimiz su basmanında oturmuyoruz, hep dört duvarda oturuyoruz. Dünya hayatı böyle olunca ebedî hayatın da bu tarzda bir gere-

ği olması lazımdır. Beş vakit namaz, ramazan orucu hac, zekât, kelime-i şehadet hepsi böyledir. Rind meşrebin birini mahkemeye şahitlik için çağırmışlar. O zamanlar şahitlik için Müslüman olma şartı olduğundan kadı efendi "İslam'ın şartı kaç?" diye sormuş. Rind meşrep "bir" demiş. Kadı efendi "nasıl bir olur?" deyince derviş; "savm salât bizde yok, hac zekât sizde yok geriye sadece şehadet kalıyor o da zaten hepimizde var" demiş. Bu aslında çok ciddi bir laftır. Siz zenginliğinizin gereğini yerine getirmiyorsunuz zekât vermiyorsunuz. Bugün Türkiye'de sizler Müslümanların zekât verdiği inaniyor musunuz? Türkiye'deki Müslüman sermayeden, tasarruf değil, ticarî sermayeden bahsediyorum. Ticarî sermayenin yüzde iki buçuğu her sene zekât olarak verilse Türkiye'de fakir kalır mı? Bu kadar basit ama onu da yapmıyoruz. Yani derviş baba haklı; "sizde hac ve zekât yok, biz de savm ve salât yok..."

İşte dinimizi o mükellefiyetlerden ibaret gördüğümüz müddetçe bunlardan kurtuluş yoktur. Dünyevîleşmeyi de böyle değerlendiririz. Dünyevîleşmek demek Allahsızlaşmak demektir.

Bunu mâsiva olarak değerlendirebilir miyiz?

Elbette. Onun için dünya ve mâsiva; mal, mülk veya karşı cins değildir. Seni Allah'tan ayıran her şeydir. Bu fukaralık da olabilir, zenginlik de olabilir. Mal, mülk veya mevki de olabilir. Mesela adamın bütün hayatı terfi etmek üzerine ise bu durumu dünyevîleşmektir. ■

Bilirim seni yalan dünyasın
Evliyaları alan dünyasın
Kaçan kurtulmaz senin elinden
Demir kafesler kıran dünyasın

Sevdiğim aldın beni ağlattın
Dönüp gülerek bakan dünyasın
Süleyman tahtın sen viran kıldın
Masumlar boynun büken dünyasın

Felek değirmen çarh urur döner
Onun suyunu salan dünyasın
Yunus hep sema edip çarh urur
Bizim çarhımız bozan dünyasın...

Yunus Emre

SİVİL TOPLUM VE İSLAM

Ayşe ÇAĞRICI*

İslâm gibi Hıristiyanlık da egemenliği Tanrı'ya vermiştir, tüm tek tanrılı dinlerde durum farksızdır. şu var ki, laik düşünce de bu inançların egemen olduğu toplumlarda yeşermiştir. Bu yüzden burada üzerinde durulması gereken husus, bir değer olarak demokrasi ile bu değere ulaşma biçimlerini birbirine karıştırmak gibi bir yanlışla düşmekten sakınmamız gerektiğidir.

Her toplumun kendine özgü bir tarihsel arka planı olduğu için her toplum kendi temel ilkelerini doğal olarak farklı şekilde ortaya çıkarır. Bu bakımdan demokratik ilkelerin Batılı toplumlarda yaşayan pratiğini İslâm'da aramamız doğru olmaz.

□ Sivil toplumu meydana getiren topluluğun sahip olduğu özellikler arasında dinin önem taşıdığı ve özel olarak değerlendirilmesi gerektiği hususu göz ardı edilmemelidir. Konumuzla ilişkilendirdiğimiz zaman İslâm'ın bireyi ekonomik, siyasi ve kültürel hayatta çevreleyen kuralları içeren

bir din anlayışı taşıdığını görmekteyiz. İslâmî gruplar ve bireyler, devletin baskıcı gücü dışında, az çok kendilerine özgü yaşam biçimlerini uygulamaktadırlar. Dolayısıyla bu cemaat ve grupların sivil toplum olarak tanımlanmaları zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bir topluluğun demokratik anlamda sivil olarak nitelendirilebilmesi için kendisi dışındaki etnik, dinî, kültürel, ideolojik vb. gruplara da tahammüllü olması, baskıcı bir yapı arz etmemesi gerekir.

Sivil toplum açısından gerekli şartları taşımasına rağmen, İslâm'ın tevhid inancına dayanması sebebiyle sivil toplumla uyum sağlayamayacağı da yaygın bir kanıdır. Ancak –İslâm'ın esasları itibariyle farklılıkları ne kadar meşru gördüğü, bugünkü yorumlarının ne karakterde olduğundan daha az önemli ise de- İslâm'ın gerek Kur'an'daki âyetlerde gerekse ilk dönemlerden XIX. yüzyıl sonlarına kadarki uygulamalarında farklılıkları reddetmediğini görebiliriz. Dinî ve dünyevî konularda görüş ayrılığı, ötekini kabul etmek ve birlikte yaşamak, çoğulculuk, Kur'an'ın getirdiği ilkelerdendir.¹ Bu yüzden İslâm ilk dönemlerinde, diğer semavî dinleri tanımıştır. Böylece İslâm coğrafyasında yüzlerce mezhep birlikte yaşamıştır. İslâm'ın bu karakterine rağmen, bu coğrafyadaki birtakım gelişmeler; uzun yıllar süren sömür, arkasından sömüren devletlerin mirasçıları konumundaki baskıcı yönetimler altında ezilen, sömürülen, özgürlükleri ellerinden alınan halk -işgallerin de etkisiyle- Batıya karşı nefretle dolmuş ve sonuçta dinin aşırı yorumları ortaya çıkmıştır. Bu da şiddeti ve tahammülsüzlüğü, daha da önemlisi Batıda ortaya çıkan her kurumu dinî açıdan uygunsuz olarak değerlendirme refleksini doğurmuştur. İslâm'dan baskıcı ve totaliter bir yorum ortaya çıkaran bu akımlar, Batının kötü niyetli değerlendirme ve yönlendirmeleriyle, İslâm dininin özünden gelen, zorunlu bir durummuş gibi algılanmış, tevhid anlayışı da bu yönde yorumlanmıştır. Gerçekte ise tevhid, teolojik

Sağlıklı ve iyi niyetli çabalarla kavranan İslâmîyet, demokrasi ve sivil toplumu dışlamayacak, böylece sivil toplum ve İslâm kavramları arasında bir çatışma değil bir sentez gelişebilecektir.

bağlamda Allah'ın birliği inancını, sosyolojik bağlamda ise aynı inancı paylaşan insanlar arasındaki bağı, kardeşliği ifade eden bir kavramdır.

İslâm dünyasında demokrasinin bulunmayışı ile İslâm dini arasında ilişki olduğunu söylemek doğru değildir. İslâm dünyasındaki diktatörlüklerin hiçbirinin İslâmî açıdan bir meşru-

iyyeti yoktur. O zaman, İslâm dünyasına imparatorlukların ardından ortaya çıkan milli devletlerin neden diktatöryal yapıda olduğunu sorgulamak gerekiyor. Bu gelişmelerin aslını İslâm dünyasındaki sivil toplum kuruluşu özelliği taşıyan kurumların tarihinde aramak lâzımdır. Gerek Tanzimat sonrası Osmanlı dönemi, gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında klasik vakıf sisteminin yıkıldığı, vakıfların mal varlıklarının talan edildiği bilinmektedir. Bu hem Türkiye hem de Osmanlı'nın enkazından doğan diğer ülkeler için böyledir. Tahrip edilmiş bir vakıf sistemi demek, sivil toplumu yok edilmiş ülkeler demektir. Bu ülkelerde demokrasinin ve sivil toplumun gelişmemesi doğal bir hadisedir. Murat Çizakça'ya göre, bunun neden böyle olduğunu anlamak için Batı'ya özellikle de Fransa'ya bakmak gerekir. Çünkü Fransız Devrimi'nin felsefesine göre, vatanş ile devlet arasında hiçbir ara kurum bulunmamalıydı.² Aristokrasisi yok edilmiş bir toplumda, üstelik vakıf ve dernekler gibi ara kurumların kurulması devlet tarafından engellenirse, halkın devlet tarafından ezilmesi muhtemeldir.

Fransa'nın etkisinde bir modernleşme süreci yaşayan Türkiye'de ve Türkiye'nin etkisinde kalan İslâm dünyasında devletin vakıf sistemini yıktığı görülmüştür. İslâm ülkelerinde bir yandan, aristokrasinin bulunmayışı, diğer yandan Batılılaşmış devletlerin gayretleriyle vakıf ve derneklerin yok edilmesi sonucunda, halk devlet karşısında tamamen güçsüzleşmiştir. Bu da devletin aşkın bir niteliğe bürünmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla günümüz İslâm dünyasında demokrasi görülmüyor, özgürlükler tanınmıyor ve fakirleşme görülüyorsa bunun nedenini İslâm'ın demokrasiye karşı olmasında değil, XIX. ve XX. yüzyıllar boyunca gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerekse İmparatorluktan doğan devletlerde sivil toplumun tırpanlanmasında aramak gerekir. Tüm bu tarihsel arka planın etkisinin çok büyük olmasına karşın, İslâm ve sivil toplumun bir uyuşmazlık içinde olduğu görüşleri

de ağırlıklı olarak varlığını sürdürüyor. Bu tez ise, İslâm'da toplumun -tartışılmayacak şekilde- tevhid ilkesinin yansıması olduğu kanaatine dayanıyor.

Bilindiği gibi İslâm'da müminlerin eşitlikçi bir şekilde bir araya geliş ümmet kavramıyla ifade edilir. Ümmet her türlü farklılaşmanın üstündedir. Bu noktada şunu sorabiliriz: İslâmî inanca gönülden bağlı olmakla çoğulcu bir demokrasiyi savunmak mümkün mü? Bu soruya olumsuz cevap verenler şu gerekçelere dayanıyor: İslâm tevhid ilkesi üzerine temellendiğine göre insan ve toplum hayatının tüm alanlarını kapsar. Ümmet her şeyden önce siyasi bir nitelik taşıyan bir cemaattir.

İbn Teymiyye'ye göre siyasi eylem mümini Allah'a yakınlaştırdığı için teşvik edilmesi gereken bir harekettir. Çünkü ümmetin siyasi bir niteliğe sahip olması, her an bozulma tehlikesiyle karşı karşıya olan devleti korumak, kutsallığını yitirmemesi için çabalamak inananların görevidir.³ İslâm bireyi uhrevî hayata hazırlayan bir vahiyden ibaret değil, dünya işlerinde de hayatının tüm alanlarını düzenleyen bütünsel bir doktrindir. Müslümanın şeriat dışında bir toplum tasavvur etmesi düşünülemez. Bu tür bir yönetim biçiminde ise toplumsal bir varlık olarak müminin görevi itaattir. Sünni anlayışın esasını da işte bu devlet başkanına itaat fikri oluşturmaktadır. Çünkü "Allah'a, peygambere ve içinizden emir sahibi olana itaat ediniz" buyrulmuştur.⁴ Anlaşıldığı üzere, siyaset ile kutsal alanın bütünleştiği bu tekçi dünyada din dışı siyasi faaliyete yer yoktur. Meşruluk da gerçekte dinle ilgili teolojik bir sorundur; bireyin sorumluluğunda, iradesini kullanarak aşacağı, önerilerde bulunabileceği ya da çözeceği bir konu değildir. Ancak bu tespitler gerçeği yansıtsaydı, günümüzdeki gibi bir çeşitliliğe, İslâmî açıdan da rastlanmazdı. Dahası İslâm toplumlarında değişim mümkün olmazdı. Oysa bugün görüyoruz ki, bu tekçi dünyaya dünyevî alanın özerkliği de girmiş durumdadır. Ayrıca İslâm'da da dünyevî konularda bağımsız bir değerlendirmenin mubah olduğu peygamber zamanında kabul edilmiştir. Devlete itaatın gerekliliğini sınırlayan birçok âyet ve hadis sıralamak ve tarihsel uygulamalardan örnekler göstermek mümkündür. Yemen'in bir kısmını yönetmekle görevlendirdiği bir sahâbîye Hz. Peygamber, şahsi kanaatine göre karar almasına izin vermişti. Ayrıca siyaset ve hukuk alanındaki bağımsız düşüncenin, bi-

Merkeziyetçi, katı, otoriteryan devletlerin elinde dünyanın hiçbir yerinde sivil toplum gelişemediği gibi benzer yönetimlerin hüküm sürdüğü İslâm toplumlarında da gelişmemiştir.

reylerin zihni gayretlerinin (içtihat) imandan uzaklaştırmayacağı da genel bir kabuldür. Ama gerçek şu ki, bu özgür düşünce ilkesine karşı bir reaksiyon gelişmiş ve bu reaksiyon galip gelmiştir. Yani "içtihat kapısı kapanmıştır". Bu nedenle, demok-

rasinin temelini oluşturan sivil toplumu Müslümanların hiçbir zaman gerçekleştiremeyeceği ya da kabullenemeyeceği görüşü ortaya atılmıştır. Ancak, İslâm-sivil toplum ilişkisine baktığımızda İslâm'ın temelinde sivil bir dinî anlayışın bulunduğunu görmekteyiz. Katolik Kilisesinin elindeki Hıristiyanlığın aksine İslâm katı, merkeziyetçi, otoriter veya totaliter bir devlet amacıyla ortaya çıkmamış, insanın hidayete ermesini katı ve merkeziyetçi bir devletle ilişkilendirmemiş, aksine hidayete ermenin ve doğru yolu bulmanın temel referansı olarak vahyi esas almış, vahyi algılamada da insanın aklını ve vicdanını temel kıstas olarak kabul etmiştir. İslâm insana doğruyu ve yanlışı göstermiş, bu ikisi arasında seçim yapma konusunda da insanın kendi iradesini yetkili kılmıştır.⁵ Bu temel noktadan hareketle İslâm, Müslümanların toplumu adaletle, istişareyle ve barışla idare etmelerini emretmiştir. Kur'an Müslüman toplumlarda total bir siyasi organizasyon oluşturmayı ve tekil bir yaşam biçimi empoze etmeyi öngörmemiştir. Aksine "diğerleri"ni hep farklı bir kategori olarak kabul etmiştir. Müşriklerin Müslümanlarla birlikte barış içinde yaşayabileceğine ilişkin önemli ipuçlarını Kur'an'da görebilmekteyiz. Örneğin "sizin dininiz size, benim dinim bana"⁶ ilkesi bu bakımdan önemli bir kıstas oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in, hayatının son dönemlerinde gerçekleşen Mekke fethinden sonra, mümin-müşrik ayırımı yapmadan bütün Mekkelileri serbest bırakması da bu konudaki örnek uygulamalardandır. Bu hususta sık tekrar edilen bir referans da Hz. Muhammed'e atfedilen şu ifadedir: "Ümmetimin ihtilafı rahmettir." Nihayet Peygamber döneminde Medine bölgesinde, "Medine Vesikası" ile teşkil edilen toplum, zamanında emsali bulunmayan bir "toplumsal farklılık" ilkesine öncülük etmiştir. Aynı şekilde İslâm'ın öngördüğü yönetim de otoriter veya totaliter bir yönetim değildir. İslâm tarihinde bu özellikleri taşıyan yönetimlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bunun

dayanağı ne Kur'an'daki ilkeler ne de Peygamber'in uygulamalarıdır. Kur'an'da yönetime ilişkin temel iki ilke "istişare" ve "adalet"tir. İslâmiyet, dinin merkeziyetçi bir otorite eliyle yaygınlaşması yerine, ağırlıklı olarak

Kur'an Müslüman toplumlarda total bir siyasi organizasyon oluşturmayı ve tekil bir yaşam biçimi empoze etmeyi öngörmemiştir.

İslâm değişik kültürel ve ekonomik ortamlarda farklı yönetim biçimlerini uygulamıştır. Bu durum, İslâm'ın bir din olarak geliştirdiği "anayasa"nın da farklı okumalara tabi olabileceğini gösteriyor.

ilim erbabının çalışmalarıyla insanlığa tebliğ edilmesini öngörmektedir. İslâm'ın yaygınlaştırılmasında zor unsuru bir yöntem olarak asla tasvip edilmeyip, iknayı esas alan bir tebliğ yöntemi benimsenmiştir. Bu bakımdan İslâm'ın temel referansı totaliter devletlerin öngördüğü kitleler" değil, bireylerdir.

Her toplumun kendine özgü bir tarihsel arka planı olduğu için her toplum kendi temel ilkelerini doğal olarak farklı şekilde ortaya çıkarır. Bu bakımdan demokratik ilkelerin Batılı toplumlarda yaşayan pratiğini İslâm'da aramamız doğru olmaz. Ancak demokrasiyle birlikte bireyin temel hak ve hürriyeti esas alındığı için İslâm'ın bu haklara karşı açık olup olmadığını araştırma konusu yapabiliriz. İslâm'ın sosyal pratiğine baktığımız zaman ise farklı tarihsel evrelerle karşılaşmaktayız. İslâm, Peygamber'in şahsında sivil bir hareket olarak başlamıştır. Onun bu sivil karakteri İslâm coğrafyasında merkezî otoritelerin kurumlaşmasına kadar devam etmiştir. Mezhebî farklılaşmaların, felsefi canlanışın, tasavvufî algılayışın en fazla olduğu dönemler merkezî otoritelerin ortaya çıkmadığı ilk yüzyıllardır. Bu dönemde akıl, vahiy, ilham, velâyet gibi tek tek insanları ilgilendiren kavramlar farklı anlamlar kazanabilmekte; siyaset, şura, adalet gibi yönetimi ilgilendiren kavramlara da rahatlıkla değişik içerikler yüklenilmekteydi. Gene vahyin yanında aklın da toplumsal yaşamı şekillendirmede önemli, sürekli ve canlı bir kaynak oluşturduğuna ilişkin tartışmalar bu tarihî evrelerde rahatlıkla sürdürülebilmştir. Bu döneminin sonlarında Râgıb el-İsfahânî gibi Sünnî bir din âlimi bile "Allah'ın iki elçisi var, birincisi akıl, ikincisi peygamber" diyebiliyordu.⁷ İslâm bu dönemde bir "medeniyet" aşamasına ulaşmıştı.

Ne var ki İslâm dünyasında sivil evre'nin zamanla politik evreye dönüşmeye başladığını görüyoruz. Politik evrenin -yani katı, merkezî otoritelerin- başlamasıyla birlikte, diğer sosyal yaşam alanları gibi dinî yaşam alanı da merkezî otoritelerin tahakkümüne girmeye başladı. Günümüzde Batı'dan esinlenen bazı Müslüman düşünürler de iktidarın kaynağının halk olduğunu belirtiyorlar, hatta egemenliğin İslâm siyaset teorisi uyarınca da halka ait olduğunu vurguluyorlar, siyasetin halk iradesinin üstünlüğü uyarınca düzenlenmesini istiyorlar. Onlara göre halkın mutabakatı mutlaka şer'î hükümlere de uygun olacaktır.

Demokratik bir ortamda İslâm, sivil toplum, bireysel özgürlük ve temel haklar için önemli dayanaklardan biri haline gelebilmektedir.

Kur'an açısından muhalefet, beklenmeyen bir olgu olmadığı gibi aykırı bir durum olarak da değerlendirilmiyor.⁸ Muhalefet dinî konularda tasavvur edilebildikten sonra, meşverete dayanması istenen dünya işlerinin içinde muhalefetin olmaması öngörülemez. Kur'an'ın muhalefeti reddetmesindeki esas neden, bunu insan doğasından kaynaklanan bir olgu olarak değerlendirmesinden ileri geliyor. Ancak muhalif olmanın İslâm'da olağan karşılanmasına rağmen, muhafazakar düşünürlerin etkisinde kaldığımız için yine de buna şüpheyle yaklaşabiliriz. Bu yüzden de 'İslâm'ın demokrasiyle bağdaşmayacağı, çünkü egemenliğin tanrısal kökenli olduğu bir anlayışta bireyi ve onun özgürlüğünü esas alan bir düşünce yeşeremez' diye düşünebiliriz. Ancak burada değinmek gerekir ki, İslâm gibi Hıristiyanlık da egemenliği Tanrı'ya vermiştir, tüm tek tanrılı dinlerde de durum farksızdır. Şu var ki, laik düşünce de bu inançların egemen olduğu toplumlarda yeşermiştir. Bu yüzden burada üzerinde durulması gereken husus, bir değer olarak demokrasi ile bu değere ulaşma biçimlerini birbirine karıştırmak gibi bir yanılsa düşmekten sakınmamız gerektiğidir. Çünkü siyasi otoritenin tartışılmasının bir hak olarak kullanılıyor olması, -en azından günümüzde- bize, gerçekte İslâm'da muhalefetin de meşru bir olgu olduğunu gösteriyor. Bir sosyal bilimci için önemli olan İslâm'ın, doğuşunda ve yayılmasında, bir İslâm devletinde ne şekilde yaşandığı ya da saf haliyle esaslarının ne olduğundan çok; tarihsel süreçte, özellikle günümüz modern toplumlarında nasıl yorumlanıp nasıl yaşandığıdır. Aksi taktirde dini sabit, dokunulmaz, despotik bir sistem saymış oluruz. İslâm'ın, esasları itibarıyla sivil topluma karşı olması ya da sivil toplumu içermesi bir yana, -asıl önemli olan- değişimlerden ötürü meydana gelen dinî telakkidir. Özgün esasları İslâm âlimlerinin, ilahiyatçıların ilgi alanını teşkil eder. Bizim ise ilgi alanımız yaşanan durumlardır. Bu noktada C. Geertz'in düşüncelerine yer vermek uygun olacaktır. Geertz, İslâm'ın tek bir kereye mahsus olarak tespit edilmiş, tarih üstü bir sistem olmadığını söylüyor. İslâm değişik kültürel ve ekonomik ortamlarda farklı yönetim biçimlerini uygulamıştır. Bu durum, İslâm'ın bir din olarak geliştirdiği "anayasa"nın da farklı okumalara tabi olabileceğini gösteriyor. Farklı toplumlar farklı resmî söylemlerinde Kur'an'a uygun olduklarını savunabiliyorlar.

Türkiye’de ve başka Müslüman ülkelerde Medine Vesikası olayı örnek alınarak, sivil toplumun ancak İslâmî temellerde yükseleceğine dair ciddi iddialarda bulunmaktadır. Bu iddialardan yola çıkarak, İslâm’ın postmodernliğin karakteri olan parçalanmışlık ve çoğulluğu onadığı sonucuna varabiliriz. Bu durumu anlamak için öncelikle sivil toplumun postmodernitede kazandığı “kültürel” mahiyetten yola çıkabiliriz. Özellikle Ortadoğu’da devletin despot bir iktidar karakteri kazanmasıyla bir çıkar aracına dönüşmesi ve kapitalist dünyayla kaynaşmak adına “bağımlı” hale gelmesi sivil toplumun tükenmesine sebep olmuştur. Geriye kalansa sivil toplumun kendisini devletten ayrı olarak, ideoloji, efsane ve kültür aracılığıyla yeniden üretmesi olmuştur. İslâm da bir tepki olarak kendisini devletten ayrı konumlandırmak istemektedir. Bu isteği, İslâm’ın sivil toplumda suretini bulmasını getirmiştir. Bunu pekiştiren Medine vesikası gibi kültürel temelde sembolize edilmesi olmuştur. Yani Medine Vesikası, Müslüman entelektüellerce, Türkiye’de sivil toplumun kendisini devletten ayrı şekilde üreteceği ideolojik, kültürel ve efsanevi araç olarak sunulmaktadır. Ancak bir nokta gözden kaçırılmaktadır. Medine Vesikası’nın sembolize ettiği fikir, sivil topluma temel teşkil edecek olan İslâm’ın yekpare olmadığını. Mezhepler, tarikatlar ve kollar göz önüne alındığında, İslâm’ın yekpare olmadığı çok açıktır. Ayubi’nin dediği gibi İslâm dinsel bir çoğulculuğu içermektedir. İslâm’da bu çoğulculukla uyumlu liberal bir söylem bile vardır.

Merkeziyetçi, katı, otoriter devletlerin elinde dünyanın hiçbir yerinde sivil toplum gelişemediği gibi benzer yönetimlerin hüküm sürdüğü İslâm toplumlarında da gelişememiştir. Bu tür devletlerin bulunduğu yerlerde Müslüman halk üzerinde baskı kurulduğu için İslâm bir sentez olamamış, bir tepki kaynağı haline getirilmiştir. Halbuki rahat ve özgür toplumlara baktığımızda Müslümanların bir sentez yaratabildiklerini görebiliyoruz. Başka bir deyişle demokratik bir ortamda İslâm, sivil toplum, bireysel özgürlük ve temel haklar için önemli dayanaklardan biri haline gelebilmektedir.

İslâm’daki ümmet anlayışını ise insanlar arasındaki farklı fikirleri törpüleyen unsur, bir totaliter yönetim gerekçesi olarak değil; Müslümanlar arasında fakir, zengin, yönetici, yönetilen, A fikrinden olan, B

fikrinden olan herkesin eşit ve kardeş olduğu, hepsinin “Müslümanlık” eşitliği altında toplanabildiği ahlâkî bir yapı olarak yorumlamak gerekir. İslâm’ın çeşitli kaynaklarından sınıf, ırk ve millet ayrılıklarını kapatmanın, herkesi Allah’ın önünde eşit kılmının İslâmiyet’in en kapsayıcı niteliği olduğunu anlayabiliriz.

Sivil toplumun gereklerinin İslâm dünyasında dikkate alınmaması ise yukarıda bahsedilen birçok tarihsel gelişmenin talihsiz bir sonucu olmuştur. Bunlar dikkate alındığında, ‘İslâmî bir sivil toplum’ ya da ‘İslâm toplumlarında bir sivil toplum’ teorisinin gerekli olduğu ve bunun mümkün olduğu ortaya çıkacaktır. Sağlıklı ve iyi niyetli çabalarla kavranan İslâmiyet, demokrasi ve sivil toplumu dışlamayacak, böylece sivil toplum ve İslâm kavramları arasında bir çatışma değil bir sentez gelişebilecektir. ■

D İ P N O T L A R

- 1- Mesela bk. Yunus, 10/99; Hud 11/118; en-Nahl, 16/93.
- 2- Murat Çizkaya, “İslâm Dünyası ve Demokrasi”, Sivil Toplum Dergisi, 2003, sayı: 1.
- 3- Nur Vergin, “İslâm’da Çağdaşlık ve Türk Demokrasisine Geçişteki Rolü”, s.59.
- 4- Nisâ, 4/59.
- 5- İlgili bazı âyetler için bk. Bakara, 2/256; Kehf, 18/29; İnsan, 76/3.
- 6- Kâfirân, 109/6.
- 7- İsfahâni, ez-Zerî’a ilâ mikârumu’ş-şeri’a, Kahire, 1985, s. 207.
- 8- Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/61,66; Mücadele, 58/1.

K A Y N A K L A R

- 1- Zygmunt Bauman, Postmodern Etik, Çev: Alev Türker, Ayrıntı, 1998.
- 2- Murat Çizkaya, “İslâm Dünyası ve Demokrasi”, Sivil Toplum Dergisi, Sayı: 1, 2003.
- 3- Roger Garaudy, İslâm’ın Vaadettikleri, Çev: Salih Akdemir, Pınar Yayınları, İstanbul, 1984.
- 4- Erol Güngör, İslâm’ın Bugünkü Meseleleri, Ötügen, İstanbul, 1983.
- 5- Şerif Mardin, Din ve İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- 6- Ali Yaşar Sarıbay, Postmodernite Sivil Toplum ve İslâm, İstanbul 1995.
- 7- Alain Touraine, “Modernliğin Eleştirisi”, Çev: Hülya Tufan, Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- 8- Nur Vergin, “İslâm’da Çağdaşlık ve Türk Demokrasisine Geçişteki Rolü”,
- 9- Nur Vergin, “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, Toplum ve Bilim Dergisi, 1985.
- 10- Hilmi Yavuz, “İslâm ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar”, Boyut Kitapları, 1999.

BANA ALLAH'IM GEREK

Neyleyeyim dünyayı
Bana Allah'ım gerek
Gerekmez mâsivayı
Bana Allah'ım gerek

Ehl-i dünya dünyada
Ehl-i ukba ukbada
Her biri bir sevdada
Bana Allah'ım gerek

Dertli dermanın ister
Kullar, sultanın ister
Aşık cananın ister
Bana Allah'ım gerek

Bülbül güle karşı zar
Pervaneyi yakmış nar
Her kulun bir derdi var
Bana Allah'ım gerek

Beyhude hevayı ko
Hakkı bulagör yahu
Hüdâî'nin sözü bu
Bana Allah'ım gerek

Aziz Mahmud Hüdâî

MODERN TOPLUMUN İHTİYAÇ STRATEJİSİ

-GERÇEK İHTİYAÇTAN SUNİ İHTİYACA-

Saffet KÖSE*

İnsanların üretilen mala olan tutkusunu tahrik eden ve 'çöldeki adama ısıtıcı, kutuplardakine klima ya da buzdolabı satabilme' stratejisi üzerine oturmuş olan pazarlama zihniyeti, bilimsel tetkiklerle tespit edilen eğilim ve zaafı merkeze alan reklam araçlarının da gücüyle sunî ihtiyaçlar oluşturup tüketimi bir yaşam biçimi haline getirmeyi başarmış gözükmektedir.

□Günümüz insanının en önemli sorunlarından birisi tüketim çılgınlığıdır. Bu eğilim, bireyin ihtiyacı olup olmasından bağımsız olarak yeni olan her şeye sahip olma hırsıyla güdülenmesidir. Bunun temelinde de sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan modern ekonomi biliminin, kendisini 'ihtiyaçların sınırsız olduğu' düşüncesi üzerine konumlandırmış olmasıdır. Neticede 'sınırsız olanın ihtiyaçlar değil ihtiraslar, arzular olduğu' gerçeği ters yüz edilerek arzular ihtiyaç kisvesine büründürülüp kışkırtılmıştır.

Ekonominin bahsedilen bu konumuyla birlikte modern teknolojinin üretimde kullanılması sonucu ortaya çıkan ürün bolluğu ve çeşitliliği, zorunlu olarak bir rekabet ortamı doğurmuş ve pazarlama stratejilerinin de buna göre şekillendirilmesini ve çeşitlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle insanların üretilen mala olan tutkusunu tahrik eden ve 'çöldeki adama ısıtıcı, kutuplardakine klima ya da buzdolabı satabilme' stratejisi üzerine oturmuş olan pazarlama zihniyeti, bilimsel tetkiklerle tespit edilen eğilim ve zaafı merkeze alan reklam araçlarının da gücüyle sun'ı ihtiyaçlar oluşturup tüketimi bir yaşam biçimi haline getirmeyi başarmış gözükmektedir. Bir ürüne de teknolojinin ulaştığı en son özelliklerin tamamı değil, belli bir kısmı monte edilerek üretime gidilip kısa bir süre sonra ilave özelliklerle yeni ürünlerin piyasaya sunulmasıyla ya da aynı ürünün yeni tasarımlarıyla tüketim, sürekli aktif halde tutulmaya devam edilmektedir. Bugün her bir insanın, sadece kullanmış olduğu elektronik cihazlardan birine mesela bir telefon aparatına ya da bir bilgisayara veya bir otomobile bakması bile bu gerçekliği anlaması için yeterlidir. Bu yeni mamullerin tüketiciye oldukça yüklü bir maliyet getirdiğini söylemeye gerek yoktur.

Önemli bir tüketim aracı olarak moda da aynı yönde bir işlev görmektedir. Modanın en olumsuz etkisi, yükselttiği yeni ürünün, kendinden önce kullanımda bulunan ve işlevselliğini kaybetmemiş eşyayı eskimiş imajıyla kullanılamaz hale getirmesi ve ona karşı bir psikolojik iticilik oluşturmasındadır. Moda, bir taraftan eskiye karşı manevî baskı oluştururken diğer yandan yeniyeye karşı tahrik edici özelliğiyle insanı iki yönden sıkıştırma yoluna gitmekte, güçlü bir baskı oluşturmaktadır. Bu süreç sadece çok hızlı işleyen giyimle sınırlı olmayıp diğer bütün alanlarla yakından ilgilidir. Saç modellerinden aksesuarlara, ev eşyasından otomotiv sektörüne varıncaya kadar yenilenen tarz ve görüntü, marka düşkünlüğüyle tüketimin bir başka boyutunu öne çıkarmaktadır. Teknolojik gelişmeler ve kitle iletişim araçları, moda zihniyeti ile istenen değişikliği hızlandırmakta ve yeni tarzları yaygınlaştırmaktadır. Bu da tüketimi hızlandıran bir başka unsurdur.

Modern dünyanın 'tüketmek için üret' anlayışına dayalı bu zihniyetinin eşyaya bakışı, onunla olan ilişkiyi baştan sona değiştirdiği görülmektedir. Bununla "maddeye hükmeden insandan maddenin hükmettiği insan" tipinin ortaya çıktığını, gerçek zenginlik olan gönül zenginliğinin' unutulduğunu söylemek çok da hatalı gözükmemektedir. Sonuçta eşya için onun fonksiyonelliği, bir eksikliği gidermesi, bir ihtiyacı karşılaması önemli olmaktan çıkmış, onun kişiye kazandırdığı statü ya da sağladığı imaj veya bu yolla elde edeceği saygınlık ve çekeceği dikkat öne çıkmış durumdadır. Bu yaklaşımla birlikte, sahip olunanlarla üstünlük sağlama amacına dayalı mal yarışı, onunla övünme hatta çoğu zaman şımarıklık gibi zaafı normalleşmiş durumdadır. Bunlara bağlı olarak açgözlü, hırsçı, doyumsuz,

Modanın en olumsuz etkisi, yükselttiği yeni ürünün, kendinden önce kullanımda bulunan ve işlevselliğini kaybetmemiş eşyayı eskimiş imajıyla kullanılamaz hale getirmesi ve ona karşı bir psikolojik iticilik oluşturmasındadır.

mal ve dünyaya karşı hırsçı, gösterişe düşkün ve en önemlisi mutsuz, üretim-tüketim arasında gidip gelen, makineleşmiş bir insan tipi oluşmaya başlamış, hatta bugün batılı toplumlarda bu tatminsizliğin yaşamayı anlamsız kılması sebebiyle intiharların görüldüğü üzüntü verici sonuçlar doğmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), meşhur Cibril hadisinde kıyamet alâmetlerinden birisi olarak saydığı "yalın ayak, baldırı çıplak, meteliksiz çobanların yükselttikleri binalarla birbirleriyle yarış ettiklerini görmek"² tabiri aslında tam da bu noktaya parmak basmaktadır. Resulullah'ın sembolik anlamdaki "meteliksiz çoban" ve "dikilen binalarla yarış" şeklindeki bu ifadeleriyle, başlangıçta fakir iken daha sonra herhangi bir sebeple varlıklı hale gelmiş "sonradan görme", "türedi" ve "görgüsüz zenginlerin" çoğalması, bunların da geçmişini unutup eşyaya farklı bir anlam yükleyerek karşısındakinden 'bir fazlasını elde etme' ya da 'daha iyisine sahip olma' zihniyetiyle çokluk, marka, model vs. için gereksiz yarışa girmelerinin o toplumun kıyametini hazırladığına işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir başka hadisinde Hz. Peygamber, "Ben sizin fakirliğinizden değil dünyanın sizden önceki kavimlerin önüne serildiği gibi sizin önünüze de serilmesinden ve onlar gibi dünya için yarışırken helak olmanızdan endişe ediyorum"³ ifadeleriyle bu husustaki endişesini daha açık biçimde dile getirmiştir. İşte fakirliğin faziletinden bahsedilen hadisin⁴

böyle bir zenginliğe tepki amacı taşıdığını özellikle vurgulamak gerekir. Hadis, "şımarıklık ve azgınlığa sebep olacak zenginliktense fakir kalmak daha faziletlidir" şeklinde yorumlanmalıdır.⁵

Modern tüketim zihniyetinin 'eşyaya hükmeden insan'ı 'eşyanın hükmettiği insan'a dönüştürmesi, birey ve kurumlarıyla bir toplumda gereksiz harcamalara kapı aralamakta, harcamadaki öncelikleri tersyüz etmekte, israf ve savurganlığa sebep olmakta, varlıklı kesime karşı oluşan antipati sonucu insanlar-arası ilişkileri bozmakta ve sonuçta ilgili toplumun birçok açıdan dengelerini bozarak adeta onun kıyametini hazırlamaktadır. Bir türlü kapanamayan cari açıklarının temelinde bu özellikteki harcamaların büyük etkisinin bulunduğu bilinmektedir. Hatta bu anlayışın manevî alanlara bile bir şekilde nüfuz ettiğini söylemek mümkündür. Mesela yüksek maliyetlerle Müslüman kadınlara hitabeden tesettür defilelerinin düzenlenmesi bile nasıl tüketimin aracı haline geldiğimizin bir görüntüsüdür. Bunun İslâm'ın hangi ilkesiyle örtüştüğü hususu kolaylıkla anlaşılabilir bir konu değildir. Gösterişe dönüşen iftar sofraları, sağ elin verdiği sol elin görmeyeceği kadar gizliliğin esas olduğu zekâtın ve infakın ihtiyaç sahibinin rencide olabileceğine ve incinebileceğine aldırmandan kameralar önünde adeta davulla zurnayla yapılması, kalpten ziyade gözün önem kazandığı bir sürecin içinde yaşadığımızı gösteren can sıkıcı bir husustur.

Yukarıda bahsedilen tüketim furyasının, hazcı ideolojinin tehlikelerine karşı Müslümanca tavrın nasıl olması gerektiği sorusuna verilecek cevapları ana hatlarıyla şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

1. İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'an ve Sünnet açısından zenginlik ve harcamanın kötülenen bir husus olmadığı vurgulanmalıdır. Anlatılmak istenen şey, dünyayı gönlüne yerleştirmenin, dünya için ahireti feda etmenin, dolayısıyla arzulara teslim olmanın doğru olmadığı fikridir.⁶ Burada tüketim furyası ve hazcı ideo-

Sahip olunanlarla üstünlük sağlama amacına dayalı mal yarışı, onunla övünme hatta çoğu zaman şımarıklık gibi zaaf lar normalleşmiş durumdadır.

lojiye dönük eleştirilerden dünyanın ya da dünyevî zenginliklerin önemsenmemesi gibi bir anlam çıkarılmamalıdır. Hz. Peygamber'in fakirliğin şerrinden ve fitnesinden Allah'a sığındığı⁷ bilinirken ve "Fakirlik neredeyse küfür olacaktır"⁸

hadisi yoksulluğun olumsuz sonucunu çarpıcı biçimde ortaya koyarken, böyle bir şeyi düşünmek elbette mümkün değildir. Bu sebeple Müslümana düşen, Kur'an'ın öğretilerine uyarak, Allah'ın verdiği nimetlerin peşine düşüp onları araması,⁹ helâl yoldan kazanması,¹⁰ dünya ve ahiret dengesini kurması,¹¹ maddî olanın kendisine değil¹² kendisinin maddî olan neyi varsa ona hükmedebileceği¹³ bir zihniyete sahip olması, cimrilikten uzak şekilde gerektiğinde Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla maddî varlığından gönülden harcamada bulunabilmesidir.

2. Bir Müslüman helâl yollardan kazandığı ve zekât, infak, vergi gibi malî yükümlülüklerini yerine getirdiği kazancından israf ve savurganlık özelliği taşımayan ölçüde dilediği gibi harcaabilir. Hadis-i şerif'te belirtildiği üzere Allah verdiği nimetin eserini kulunun üzerinde görmeyi sever.¹⁴ Bu bağlamda ihtiyaç duyduğu bir malın en iyisini almak hak olmakla birlikte satın alınan bu eşya işlevselliğini devam ettirdiği sürece ilke olarak onunla yetinilmelidir. Esasen bu tutum bir hadiste şükrün en ileri derecesi sayılan kanaatin¹⁵ de bir çeşididir.

3. Her konuda olduğu gibi harcamalarda da itidali (orta yol, dengeli, ölçülü olma) gözetmek esas olmalıdır. Bizzat Kur'an-ı Kerim harcamalarda cimrilik ve savurganlık yapılmadan dengeli bir tutum takınılmasını,¹⁶ Hz. Peygamber de ilke olarak her konuda orta yolun tutulmasını emreder.¹⁷ Bir Müslümanın hayır amacıyla bile olsa, malının tamamını vasiyet etmesi bu ilkeye aykırı olduğundan

caiz değildir. Tamamını vasiyet etse bile üçte birinde geçerlidir. Keza malının tamamını Allah yolunda infak eden mesela bir cami vakfına bağışlayan bir Müslümanın bu bağışı sadece malının üçte biri için geçerlidir.¹⁸

4. İnsanın mala karşı hırslı ve tamahkâr eğilimde olduğunu "İnsanoğlunun iki vadi

dolusu altını olsa mutlaka bir üçüncüsünü ister, onun gözünü ancak toprak doyurur” hadisi¹⁹ ifade etmektedir. Bu hırs karşısında Hz. Peygamber insanın şu üç şey dışında malının bulunmadığının farkında olmasını ve ona göre bir tavır geliştirmesini ister: “Yiyip-içip bitirdiği, giyip eskittiği, sadaka olarak verdiği.”²⁰

5. Kişinin içinde bulunduğu şartlara göre harcamalarını şu sıraya göre takip etmesi işini kolaylaştırır.

a) İlk önce zaruri olanlar temin edilmelidir. Bunlar hayatın kendisine bağlı olduğu, olmazsa olmaz kabilinden dinî ve dünyevî menfaatler (zaruriyyât);

b) Sıkıntıyı ortadan kaldıracak özelliğe sahip olan, eksikliği hayatın devamında güçlük doğuracak olan menfaatler (hâciyyât);

c) İlk iki sıradakiler kadar zorunluluk taşımayan ancak bulunması rahatlık sağlayacak özelliğe sahip olan menfaatler (tahsîniyyât).²¹

6. Şımarıklığı, kibiri yasaklayan ve insanlara karşı tevazu içinde olmayı emreden âyetlerden²² anlaşıldığı kadarıyla Allah’ın verdiği bir nimet mesela makamın yüksekliği, servetinin miktarı ve kalitesi kişinin davranışlarını değiştirmemeli yani kişiyi kibir, gurur, tepeden bakma, şımarıklık gibi ahlâk dışı tavır ve davranışlara sevk etmemeli, azgınlık ve taşkınlığa sebep olmamalı, eldeki imkânları imtiyazı gibi görmemeli, tam aksine şükre vesile kılmalı, nimet çoğaldıkça tevazuu da artmalıdır. Hz. Peygamber eldeki nimetleri kibir aracı yapanlara rahmet nazarıyla bakmayacağını giyim örneğinde anlatır²³ ve iki elbisesiyle kibirli bir şekilde yürüyen şımarık bir insanı Allah’ın yere batırdığını haber verir.²⁴ İşte bu ruhî anlamda hastalıktır. **وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ** “insanlara karşı avurdunu şişirme”²⁵ âyeti buna işaret etmektedir. Zira bu ifade boynunda yer alan hastalık sebebiyle eğri büğrü yürüyen deve için kullanılmaktadır. Aynı şekilde servetine ya da diğer statülerine dayalı olarak mağrur bir şekilde hareket eden kişide de benzer hastalık var demektir. Bu şekilde davranan ve ikazda bulunanları hiçe sayan, onlara kulak tıkayan şımarıkları Kur’ân-ı Kerîm, Karun örneğiyle uyarılmaktadır. Karun, Hz. Musa’nın kavminden olup hazinelerinin anahtarlarını ancak güçlü bir topluluğun taşıyabildiği, zenginliğiyle mağrur, servetiyle şımaran, gösterişi seven, kavminin arasında ihtişamlı dolaşmaktan zevk

Hz. Peygamber eldeki nimetleri kibir aracı yapanlara rahmet nazarıyla bakmayacağını giyim örneğinde anlatır ve iki elbisesiyle kibirli bir şekilde yürüyen şımarık bir insanı Allah’ın yere batırdığını haber verir. İşte bu ruhî anlamda hastalıktır.

duyan, kavminin uyarılarına rağmen servetini kendi bilgi ve becerisi sayesinde elde ettiğini söyleyen küstah bir kişiydi. Sonuçta bu tavırları sebebiyle helak olmuştur.²⁶

Serveti, şöhreti, statüsü vb. güçleriyle toplum içinde şımarıp Allah’ın kendisini izlediğini unutanlar, sorumlu davranmayanlar ahiret yurdunda

gördükleriyle pişman olacaklar, yanlışlarını düzeltmek için kendilerine ikinci bir fırsat da verilmeyecektir.²⁷ ■

D İ P N O T L A R

- 1- Buhârî, “Rikâk”, 15; Müslim, “Zekât”, 120...
- 2- Müslim, “İmân”, 1, 5, 7; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16; Tirmizî, “İmân”, 4; Nesâî, “İmân”, 5, 6; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9, “Fiten”, 25; Ahmed b. Hanbel, I, 27, 52, 319. Ayrıca bk. Buhârî, “İmân”, 37.
- 3- Buhârî, “Cizye”, 1, “Megâzi”, 12, “Rikâk”, 7; Müslim, “Zühd”, 6...
- 4- Buhârî, “Rikâk”, 16.
- 5- Konu etrafındaki düşünceler için bk. Şeybânî, Kitâbü’l-Kesb, Dimaşk 1400, s. 51 vd.
- 6- Nâzi’ât, 79/37-39.
- 7- Ebû Dâvûd, “Edeb”, 101; Nesâî, “Sehv”, 90, “İsti’âze”, 16, 29; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V, 26, 29, 42, 44; ayrıca bk. VI, 57, 207.
- 8- Kudâ’î, Müsnedü’ş-şihâb, Beyrut 1407/1987, I, 342, nr. 380, 586; Beyhakî, Şu’abü’l-İmân, Bombay 2003, IX, 12.
- 9- Bakara, 2/198; Cumu’a, 62/10.
- 10- Bakara, 2/168, 172; Nisâ, 4/29; Maide, 5/88; Mü’minûn, 23/51; Müslim, “Zekât”, 65; Tirmizî, “Tefsîr”, 2/36.
- 11- Kasas, 28/77.
- 12- Âl-i İmrân, 3/180; Nisâ, 4/37; İsrâ, 17/100; Muhammed, 47/38; Hadid, 57/7, 10, 24; Hümeze, 104/2-4.
- 13- Bakara, 2/177, 195; İbrahim, 14/31; Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16...
- 14- Tirmizî, “Edeb”, 54; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 311; IV, 438.
- 15- İbn Mâce, “Zühd”, 24.
- 16- İsrâ, 17/29; Furkân, 25/67.
- 17- Buhârî, “Savm”, 51, “Zekât”, 30, “Teheccüd”, 20, “Nikâh”, 1, “Cihâd”, 70, “İtisâm”, 5; Müslim, “Zekât”, 40; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VI, 226; 347;
- 18- Bk. Saffet Köse, İslam Hukukunda Hakkın Kötüye Kullanılması, İstanbul 1997, s. 124-127 ve tür. yer.
- 19- Buhârî, “Rikâk”, 10; Müslim, “Zekât”, 116, 119; Tirmizî, “Menâkıb”, 32.
- 20- Müslim, “Zühd”, 3, 4; Tirmizî, “Zühd”, 31, “Tefsîr”, 102/1; Nesâî, “Vesâyet”, 1.
- 21- Bk. Rahmi Yaran, “İhtiyaç”, DİA, XXI, İstanbul 2000, s. 573-574; Cengiz Kallek, “İsraf”, DİA, XXIII, İstanbul 2001, s. 178-180.
- 22- İsrâ, 17/37; Lokman, 31/18-19.
- 23- Buhârî, “Libâs”, 1, 2, 5, “Fedâilü’s-sahâbe”, 5; Müslim, “Libâs”, 42-48; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25-27...
- 24- Müslim, “Libâs”, 49.
- 25- Lokman, 31/19.
- 26- Kasas, 28/76-82.
- 27- İnşikâk, 84/10-15.

İHSAN KALKAVAN*

□ Dünyevileşmeden müspet-menfi ne anlıyorsunuz?

Hadis-i Şerif'te buyurulduğu üzere "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalışmayı" anlıyorum.

"Dünyada uhrevileşme"den ne anlıyorsunuz?

Aslında bunun ölçüsü bize sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından çok net olarak gösterilmiş ve bu işte kullanacağımız ölçü de, Kur'an'ın yaşanmış örneği olan "Sünnet" şeklinde elimize verilmiştir. Dolayısıyla bu ölçüye uygun bir dünya hayatını hedeflediğinizde, yemek içmekten yatıp uyumaya kadar insanî olan ne varsa bunları irtikâb ederken aynı zamanda uhrevileşmiş de oluyorsunuz.

Zengin olmak kötü müdür? Müslümanın zengini nasıl olur?

Zenginlikten kastedilen maddî zenginlik ise bunun iyiliği veya kötülüğü, baktığınız noktaya göre değişir. Zira maddî zenginliğiniz arttıkça bunun gerek kazanma usulü gerek harcadığı yerler anlamındaki hesap ve sorumluluğunuz da artacaktır. Ancak diğer noktadan da Peygamber Efendimiz "Veren el, alan elden üstündür." buyurmuştur. Ayrıca bu maddî zenginlik Allah Teâlâ'nın emrettiği makul ölçülerde dünya nimetlerinden kendiniz ve yakın çevreniz için istifadeye yönelik olarak kullanılır, bunun dışında da büyük ölçüde yine Allah Teâlâ'nın emrettiği ve hadislerde sadaka-i cariyeye olarak tarif edilen hayır hasenat yollarında kullanılırsa son derece faydalı bir zenginlik ve bunu kullanan da hayırlı zengin bir Müslüman olmuş olur.

Yayın ve söylem anlamında son zamanlarda dünyevileşme konusu üzerinde fazlaca duruluyor. Sebebi ne olabilir?

Bu sorunun cevabı aslında son derece açık. Zira devrimiz "İletişim Çağı" olarak tabir ediliyor. Dolayısıyla bilhassa yeni yetişen gençlik daha okuma yazmayı öğrenmeden her türlü iletişim aracıyla tüm dünyayı takip edip izleyebiliyor. Bu sebeple zararlı etkilenmeler son derece hızlı ve yoğun oluyor. Her türlü dünyevî zevkler zararlı etkilerini daha henüz çıktığı anda büyük kitlelere ve topluluklara

sirayet ettirebiliyor. Bundan dolayı bence bugünün en büyük tehlikesi dünyevileşme olup, bu kavram üzerinde daha fazla durulmalı. Çünkü örneğin dünya üzerinde adı ölümle eşdeğer olarak anılan AIDS gibi bir hastalığın tüm dünyayı etkisi altına alması söz konusu değilken, bugün herhangi bir surette filme yahut çocukların dahi elinde bulunan cep telefonlarına çekilen zararlı bir görüntü, internet sayesinde anında tüm dünyadan izlenip zararlı etkilerini icra edebiliyor.

Yunus Emre'nin "Ben dervişim diyenler haramı yemeyenler / Haramın yenmediği ele girince imiş"; Haramı yememekten bahsetmek kolaydır, ancak gerçekleştirmek zordur mealindeki mısırından ne anlıyorsunuz?

Tabii bu işi ben, halk tabiri ile hep bir lades oyununa benzetirim. Zira insanın hep aklımda aklımda demesi ve hem kazandığının hem de harcadığının hesabını vereceği düşüncesini aklından bir an bile çıkarmaması gerekir. Bu da elbette ki büyük bir şuur ve azim gerektirir. Tabii ki bunun olabilmesi için öncelikle çocuklarımıza aileden gelen bir helal-haram şuurunun çok iyi verilmesi gerekir. Biz sokakta bulduğumuz bir ip parçasını eve getirdiğimizde annelerimizden dayak yiyerek büyüdük. Dolayısıyla insanın

henüz şahsiyetinin şekillendiği bu çocukluk döneminde o kalp sızısı çocuğa, aile ve özellikle de annelerimiz tarafından verilirse bu sorunlar büyük ölçüde aşılır. Ben hep şunu söylerim: insanoğlu önce vicdanını ikna etmeden, asla harama el uzatamaz. Bu insanın fitratı icabıdır.

İmanı dünyevileşme bağlamında değerlendirebilir misiniz?

Aslında bu sorunun cevabını yukarıda kısmen de olsa verdik. Zira insan Allah Teâlâ'nın emir ve yasaklarına riayeti esas alan meşru bir hayatı yaşama azmi içerisinde olduğu zaman dünyanın, özelde de midesinin kölesi değil, aksine dünyayı ve dünya nimetlerini imanının ve kulluğunun icabı olan hayır hasenat işlerinde kullanan, meşru dairede hayatını idâme ettiren bir mü'min olur. Kaldı ki bizim Resûlullah'tan aldığımız öğretimizde "İki günü birbirine eşit olan zarardadır." denilmek suretiyle, bir anlamda bu husus âdeta bize bir emir noktasında hedef olarak gösteriliyor. Nitekim bu emir yalnızca manevî gelişimi değil, maddî gelişimi de kapsamaktadır. Dolayısıyla bu doğrultuda hayır ve hizmet penceresinden ele alındığında dünyevileşme, imanının bir emri olarak da telakkî edilebilir. Ancak takdir edileceği üzere burada çok ince ve keskin bir çizgi mevcut olup, insan bu kapsamda "aracı, asla amaç edinmemelidir."

Ahiret hayatı günümüzde platonik bir duyguya mı dönüşmüştür?

Hesap, kıyamet, mizan, sorgu-sual, münker-nekir gibi kavramlar daha çocukluktan itibaren anlatılıp bu noktada insanın kalbine ve vicdanına bir his verilmeyince, doğal olarak ahiret hayatı insanın kendi dar tahayyülüne kalmakta, hatta günümüzdeki yaygın inanışla "Sen nasıl yaşarsan yaşa Allah Teâlâ affeder, yeter ki senin kalbin temiz olsun" şeklinde bir kolaycılığa kaçılmaktadır. Halbuki dinimizin bize Resûlullah vasıtasıyla ikazı dünyanın ahiretin tarlası olduğudur. Dolayısıyla biz asıl mekânımız olan o âlem için burada iyi ve kalıcı ürünler yetiştirmeye gayret etmeliyiz ki gittiğimiz zaman orada ürünsüz, kazançsız kalmayalım. Yani orası platonik değil "ASIL"dır. Ona göre hazırlanmak lazımdır.

Her insanın ahireti, dünyası kadar mıdır?

Az önceki soruya verdiğim cevap tam olarak bu sorunun

da karşılığıdır. Allah adalet sahibidir. Buradan gönderdiklerimizden hiç birini orada eksik bırakmaz. Ancak bizi ümitlendiren O'nun sonsuz rahmeti olduğundan kul olarak, yapmadıklarımıza da eksik yaptıklarımıza da O'nun kefil olmasını umuyoruz. Ne yapalım "ümit fakirin ekmeğidir" derler, bize düşen kul olarak bu ümidi sürdürmek ve bu ümidin tecellisine nail olmamızı sağlayacak amel-lerde bulunmaktır.

Ahireti de dünyevileştiriyor muyuz?

Tabii ki insanın olduğu her yerde doğal olarak bu da var. Şu husus beni her zaman için rahatsız eder. Örneğin gördüğümüz bir fakire sokakta 1 lira para verir ve âdeta o 1 lirayla Allah Teâlâ'nın rızası ile birlikte cennetin en müstesna yerlerini satın aldığımızı düşünürüz. Halbuki kullukta asıl olması gereken, o ibadetin Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak gayesiyle yapılmasıdır. Sonuç olarak ibadet O'nun katında ne semere ve mükafaat getirir, o da Allah Teâlâ'nın sonsuz rahmet ve sultanlığının tecellisindedir. Dolayısıyla böylesine bir fikrî beklenti ile kulluk yapıldığında ben hep ahireti dünyevileştirdiğimizi düşünürüm.

Ölümden sonrasına dair tahayyülümüz yabancı filmlerin tercümelerine dayanarak oluşmaya başladı. Yakınını kaybeden çocuklara "Annen ya da baban cennete gitti, şimdi bizi oralardan bir yerlerden izliyorlar. Sen işinde başarılı oldukça, ya da hayatını istediğin gibi yaşadıkça onlar da mutlu olacaklar" vb. cümleler kurularak yön verilmeye çalışılmaktadır. Müslüman kimselerin ölüm olgusuyla karşılaştıklarında dünya ve ahiretin tam ortasında iki tarafa da çekidüzen verme imkânı böylece ellerinden alınmış olmaktadır demek doğru mudur sizce?

Son derece doğrudur. Zira bizim inancımıza ve Resullah'ın hadislerine göre "nasihat olarak ölüm yeter". Hatta Peygamberimiz (s.a.v.)'in "dünya zevklerinin tadını bozan ölümü çokça anınız" buyurduğunu da biliyoruz. Dolayısıyla burada görev yine öncelikle anne ve babalara yani aileye ve sonrasında da öğretmenlerimize düşüyor. Kaldı ki ölümün ve ölüm ötesi ebedî hayatın doğru bir şekilde anlatılması, çocuklarımızın hem dünyayı daha iyi anlamasına ve hem de daha düzgün ve kişilikli bireyler olmasına yardım edecektir. ■

ALLAH KULUNU DARDA BIRAKMAZ

(AZİMET-RUHSAT)

Emine ARSLAN*

□ İnsan hayatı hep doğrusal devam etmez. Sıkıntı ferahlıkla, darlık bollukla, hastalık sağlıklı yer değiştirir. Bütün bu durumlar kendine has şartlarla beraber yaşanır ve dinin de bu şartların getirdiklerine dair söyleyeceği şeyler daima vardır. Âyet-i kerîmede ifade edildiği üzere her zorlukla beraber bir kolaylık bulunur. Bu sebeple normal şartlarda geçerli olan hükümler ve Şâri'in muteber kabul ettiği özürler sebebiyle kolaylaştırılmış istisnai hükümler bulunmaktadır. Bunlar yazımızın konusu olan azimet ve ruhsat hükümleridir.

Azimet, "ısrarla istemek, kastetmek, kesin karar vermek" manalarına gelen a-z-m kökünden türetilmiş bir isimdir. İstılâhî olarak ise, "baştan konan genel mahiyetli (külli) hükümler"dir.¹ Hükümün genel mahiyetli olması belli mükelleflere ve belli hallere mahsus olmaması demektir. Azimetten bahsedildiğinde gündeme gelen diğer kavram olan ruhsat ise r-h-s kökünden türetilmiştir ve kolaylık anlamına gelmektedir. Azimetle beraber kullanıldığında ruhsat "şeran geçerli mazeretlere binaen normal durumlara ait aslî hükümün (azimet) gereğine uymamayı meşrû hale getiren, kolaylaştırma esasına dayalı geçici

hükümü" ifade eder.² Ramazan orucu tutmak azimet olarak her mükellef müslümana farz iken yolculuk durumunda meşakkat sebebiyle bu farzın eda edilmeyip kazaya bırakılması ruhsat hükmüdür.

Farz ya da vacip olan bir emrin yapılmasını terk etmeye ya da haram olan bir fiili işlemeye izin veren ruhsatın varlığı hakkında iki durum söz konusudur. Ruhsatın varlığını gösteren teker teker meseleler hakkında varid olmuş hükümler ya da meşakkat, ikrah ve zaruret gibi şer'an geçerli kabul edilmiş mazeretler sebebiyle verilmiş ruhsat hükümleri vardır.

Hakkında şer'î delil bulunan ruhsat hükmüne örnek olarak ilk Müslümanlardan Ammar bin Yâsir (r.a.) ile anne babasının yaşadıkları gösterilebilir. Ammar (r.a.) anne ve babasının küfre girmedikleri için işkence ile şehit edilmesine şahit olur. Müşrikler ondan da İslam ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında küfrü gerektiren sözler söylemesini isterler. İşkencenin dayanılmaz boyutlara ulaştığı bir anda, Ammar (r.a.) kendisinden istenenleri söyler. Bunun üzerine serbest bırakıldığında soluğu Hz. Peygamber'in yanında alır ve: "Ammar helak oldu ey Allah'ın Resûlü" der.

Hız. Peygamber (s.a.v.) onu sakinleştirir, başından geçenleri dinler ve "Senden istenenleri söylerken kalbin nasıldı?" diye sorar. Ammar (r.a.) kalbinin İslam'a ve Hız. Peygamber'e (s.a.v.) derin bir muhabbetle dolu olduğunu, bunları kendisini zorladıkları için söylediklerini ifade eder. Resulullah (s.a.v.) Ammar'a "Seni yine zorlarsa istediklerini yine söyle" buyurur. Bunun zerine ikrah altında olanın söylediği küfür sözlerine günah terettüp etme-

diğine de işaret eden Nahl Suresi'nin 106. yet-i kerimesi iner. Bu yet-i kerimde "Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkar eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır." buyrulur. Bu yet hükmüne göre benzer şartlar altında kalan herkesin bu ruhsat hükmünden faydalanabileceğinde şüphe yoktur. Yine açlıktan ölecek durumda olan kişinin lşe yemesinde ya da susuzluktan kırılanın haram olan içkileri içmesinde -sadece ölmeyecek miktarda olmak kaydıyla- bir günah bulunmamaktadır. Bu konuda da "Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilene haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." 3 âyet-i kerimesi ruhsat hükmünü ifade etmektedir. Yine yolculuk ya da hastalık durumlarında Ramazan orucunun tutulmayabileceğine dair Bakara Suresi 184. yet-i kerimde "Oruç, sayılı gnlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (oruç) tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumunu fidyeye verir. Bununla birlikte, kim gönülden bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır." buyrulmaktadır. Bu tür kolaylaştırma hükümlerine başka ayet ve hadislerde de rastlamak mümkündür.

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere âyet ya da hadiste spesifik hükümler bulunmadığında ruhsatın genel fikhî kurallar üzerine bina edilen çeşidi de vardır. Bunlar zaruret-meşakkat-maslahat-maksıd vb. kavramlarla yakından ilişkilidir. Mecelle'nin "Bir iş diyk oldukda ittis eder"4, "Meşakkat teysiri celbeder", "Zaruretler memnû olan şeyleri mübah kılar" gibi maddeleri ruhsat hükümlerinde en çok başvurulan külli kaidelerdendir.

Meşakkatın niteliği

Ruhsatın varlığına karar verilebilmesi için dinin önce-

Hangi maslahat kalbimizde daha çok öncelik taşıyorsa, ya da olması gereken yerdeyse onun için bütün zorluklara katlanırız. Bu durum aynı değerlere sahip olmayanlar açısından ise çok meşakkatlı, dayanılmaz bir hal olarak tezahür eder. Yani insanın Rabbiyle olan ilişkisi pek çok zorluğu kolaylaştırır, tahammül eşiğini yükseltir.

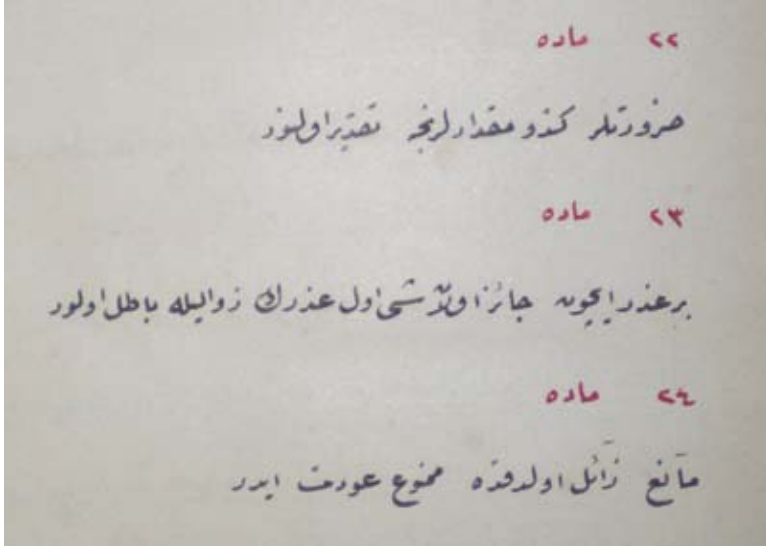
liklerinin, hedeflerinin (maksıd), itibar ettiği maslahatların bilinmesi ve zaruretin, meşakkatın derecelerinin tespitinde dikkatli davranılması gerekir. Zira bir kimse için dayanılması zor, meşakkatlı olan bir durum farklı şartlardaki başkası için aynı anlama gelmeyebilir. Mesela soğuk su ile abdest almak biraz meşakkatlı olsa da dayanılamayacak bir durum değildir. Ancak bünyesinin hassaslığı sebebiyle soğuk suyla abdest aldığında bazı has-

talıkları şiddetlenen kimsenin suyu ısıtacak imkana sahip olmadığında teyemmüm yapmasında bir sakınca yoktur. Böyle bir zr bulunmayanlar içinse teyemmüm caiz olmaz, azimet hükmü devam eder.

Her hangi bir hastalığı olmayan kimselerde bile bazen benzer farklılıklar söz konusu olabilir. Mesela bazı kişiler açlık ve susuzluğa uzunca bir süre zor da olsa dayanabilirlerken bazıları için beş altı saat açlık dahi tahammül edilemez bir zordur. Bu hem kişilerin yetiştiriliş şartlarıyla hem de değer yargılarıyla ilişkilidir. Zira ailesi tarafından nazlanarak yetiştirilen insanların güçlüklere tahammülleri daha azdır. Ancak Allah'ın emirlerini her şeyden üstün tutan ebeveyn -ne kadar evladını esirgerse esirgesin- öncelik verilmesi gerekenin yaradana itaat olacağını dikkate alarak çocuklarının oruçlarını tutmaları, namazlarını kılmaları v.b. dinî yükümlülükleri yerine getirmeleri konusunda hassas davranırlar. Yetişkin insanlar için de benzer durumlar söz konusudur. Hangi maslahat kalbimizde daha çok öncelik taşıyorsa, ya da olması gereken yerdeyse onun için bütün zorluklara katlanırız. Bu durum aynı değerlere sahip olmayanlar açısından ise çok meşakkatlı, dayanılmaz bir hal olarak tezahür eder. Yani insanın Rabbiyle olan ilişkisi pek çok zorluğu kolaylaştırır, tahammül eşiğini yükseltir. Bu sebeple ruhsatla amel edilebilmesi için meşakkatın vehmi değil, hakik olması, ayrıca hangi maslahatın öncelik taşıdığının bilinmesi gerekir. Aksi takdirde dinin getirdiği sorumluluklar her zorlukla ortadan kalkar ve sağlam esaslardan bahsetmek imkansız hale gelir.

Ruhsatın hükmü ve eşitleri

Ruhsatın bulunduğuna dair açık delil olan konularda ruhsatla amel etmeyip azimet hükümle amel etmek mi, yoksa "Allah sizin için kolaylık diler zorluk dilemez"5 ayet-i kerimesi ve "Allah ruhsatlarının işlenilmesini sever" hadis-i şerifi mcebince ruhsatla amel etmek mi daha faziletlidir? Aradaki fark sadece iki hükümden birini tercih edebilme imkanı mıdır yoksa bunlardan birini tercih et-

mek mecburi midir? Bu soruların tek bir cevabı bulunmamaktadır. Bazı durumlarda ruhsatla amel etmek mübah iken bazı durumlarda vâcib kabul edilmiştir. Kimi zaman da ruhsata izin verilmekle birlikte azimetle amelin daha faziletli olduğu bildirilmiştir.

Hanefi usulcüler ruhsatları azimet hükmünün varlığını koruyup korumaması açısından ikiye ayırmış, hakikat anlamında olanları "terfih ruhsatı",⁶ mecaz anlamında olanları "iskat ruhsatı" diye adlandırmışlardır. Buna göre ruhsat hükmü karşısında azimet hükmünün varlığını sürdürdüğü, yani mükellefin önünde iki seçeneğin bulunduğu durumlarda terfih (rahatlama) ruhsatı, mükellefin seçim yapma imkanının olmayıp da ruhsatın karşısındaki hükmün sâkit olduğu, mecâzen ruhsat diye adlandırılan hükmün artık azimet haline geldiği durumlarda ise "iskat ruhsatı" tabirleri kullanılmıştır.⁷

Terfih ruhsatına Ammar b. Yâsir'in (r.a.) durumunu örnek verebiliriz. Burada Ammar b. Yâsir (r.a.) sabrederek şehid olmakla, İslam'ı ve peygamberini diliyle inkar ederek canını kurtarma seçeneklerinden birini tercih etme imkanına sahipti. Ammar'ın (r.a.) bu açık ölüm tehdidi karşısında inkar yolunu tercih etmesi terfih ruhsatına örnek teşkil eder. Normal şartlarda en büyük günah olan bir fiili işlediği halde kendisine ruhsat sebebiyle herhangi bir günah terettüp etmediği ifade edilmiştir. Anne ve babası ise azimet yolunu tercih ederek, işkencelere sabredip canlarını Allah yolunda feda ettikleri için İslam'ın ilk şehitleri olarak övülmüşlerdir. Böyle durumlarda ruhsatla amel etmek mübah olduğu halde azimetle amel daha faziletlidir. Yolculuk sebebiyle orucun ertelenmesi de terfih ruhsatına misal verilmektedir. Bu meselede ruhsat ve azimetten hangisiyle amel edildiğinde daha faziletli bir iş yapılmış olacağı konusunda mutabakat yoktur. Hatta ikisini

eşit derecede görenler de mevcuttur. Ancak bazı fakihler yolculuğun meşakkatli geçeceği anlaşıldığında ruhsatla amelin mendub olduğu, kolay geçeceği tahmin edildiğinde ise azimetle amelin daha faziletli olduğunu ifade ederler.

Ruhsatla amelden başka bir seçeneğin olmadığı duruma ise aklıktan ya da susuzluktan ölme raddesine gelen kişinin haram olan yiyeceklerden yemesi ya da içeceklerden içmesini gösterebiliriz. Zira bu durumda mükelleften istenen başkasına zarar verme ihtimali olmadığı takdirde kulluğunu ifa edebilmesi için canını korumasıdır. Açık naslarla kendisine bu konuda izin verilen kişi, ben şarap içmem ya da domuz eti yemem, ölürüm daha iyi diyemez. Burada ruhsatla amel vaciptir.

Ruhsatla amelin süresi

Hakiki bir meşakkatin varlığı sebebiyle tabi olunan ruhsat hükmüyle ancak zaruret miktarı ve süresince amel edebiliriz. Mazeret ortadan kalktığında kolaylaştırma da kalkar. Mecelle'nin 22, 23 ve 24. maddelerindeki "Zaruretlar kendi miktarlarınca takdir olunurlar", "Bir özür için caiz olan şey, ol özrün zevali ile batıl olur" ve "Mâni zâil olunca memnû avdet eder" külli kaideleri bu mevzudaki esasları ifade eder. Aç kalan kişinin haram yiyeceklerden yiyebilmesi sadece ölmeyecek kadardır. Ölüm tehlikesi ortadan kalktığı anda ise haramlık hükmü geri döner. Bu ölçüleri keyfi olarak esnetmeye çalışan, sürekli zaruret içinde olduğunu söyleyerek buna hem kendini hem de fetva aldığı kişiyi inandırmaya çalışan Müslüman bir konuda fetvayı alsa da kendi vicdanını hakem kılmalıdır. Zira Allah bütün inananların istisnasız takva sahibi olmalarını -yaratıcılarına karşı ihtiram göstermelerini- ister ve sonsuz kudretiyle kullarının kalplerinde sakladıklarını bilir. ■

D İ P N O T L A R

- 1- Nesh edilmiş hükümlerde nesh eden ya da genel hükmü tahsis eden hükümler de baştan konulmuş azimet hükmü kabul edilir.
- 2- Ruhsatı bu çerçevenin dışında geçmiş ümmetlerin ağır yükümlülüklerinin Müslümanlardan kaldırılması anlamında da kullananlar vardır.
- 3- Bakara, 2/173. Benzer ifadeler için bakınız En'âm, 6/145 ve Mâide, 5/3.
- 4- Yani bir mesele hakiki anlamda zor hale gelince veya yapılması nerdeyse imkansız olunca bu konudaki hükümler kolaylaştırılır. Bakara, 2/185.
- 5- Hanefiler sefer halindeyken dört rekatlık namazların iki rekat kılınmasını da -Hz. Aişe'den nakledilen bilgilere dayanarak- azimet hükmünün ortadan kalkması sebebiyle mecâzi ruhsat kabul ederler.
- 7- Dönmez, İbrahim Kafi, DİA, XXXV, "Ruhsat", 208-209.

De ki: "Allah'ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?" De ki: "Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için âyetleri, ayrı ayrı açıklıyoruz."

A'râf, 7/32

□ Dünyevileşmeden müspet-menfi ne anlıyorsunuz?

Dünyevileşme müspet mânada “dünyalılışma” demektir. Dünyada olup bitenlerle ilgili olma, yeryüzünde gerçek ve sahici bir amaç gütmeye ve onun için mücadele etme mânasındadır. Menfi manada ise “dünya malına meyletme” demektir. Mal, mülk, para, servet peşinde koşma, bunların hayatın yegâne gayesi haline getirme anlamındadır ki Kur’an’da “dünya hayatı” derken bu kastedilir.

“Dünyada uhrevileşme”den ne anlıyorsunuz?

Az önceki dünyevileşme tanımına göre söyleyecek olursak, “dünyalı” olmaktan çıkma, dünyayla ilgilenmeme demektir ki bu tasvip edilen bir durum değildir. İkinci olarak da dünya malını gözünde küçültme, onlara değer vermeme anlamındadır ki bu mânada dünyada uhrevilik gereklidir.

Zengin olmak kötü müdür?

Kur’an’da zenginleşmenin övüldüğü bir âyet görmüş değilim. Sürekli olarak öksüzü koruma, yoksulla beraber olma, inkârcıların zenginliklerine özenmeme ve yoksula verme emrediliyor. Kanımca bunun amacı bunun böyle sürüp gitmesi değildir. Bir gün zengin ile yoksul arasındaki uçurumun ortadan kalkmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber’in vefatına yakın sahabe arasında zengin-yoksul uçurumu neredeyse sıfırlanmıştır. Ancak vefatını takiben yeniden uçurumlar meydana gelmiştir. Bu mânada benim gözümde ideal İslâm toplumu zengin olmadığı, yoksulun da kalmadığı bir toplumdur.

Yayın ve söylemlerde son zamanlarda dünyevileşme konusu üzerinde durulmasının sebebi nedir?

Müslümanlar arasında dünyevileşmenin yani dünya malına aşırı meyletmenin artmasıdır. Aslında bu tarih boyunca hiç bitmiş de değildir. Kur’an’ın ana vurgusunun hep bu konu etrafında dönüyor olması da bunun esaslı bir insanlık meselesi olduğunu gösterir.

“Ben dervişim diyenler haramı yemeyenler / Haramın yenmediği ele girince imiş” bu mısralardan ne anlamalıyız?

Bekâra karı boşamak kolaydır.

İmanı dünyevileşme bağlamında değerlendirebilir misiniz?

Kur’an’da sürekli olarak Allah’a iman ve tevekkülünden bahsedilir. Allah’a iman etmek aslında Allah’a güvenmek demek oluyor. Kişinin Allah’a güveni olmayınca, güvence olarak mal, para ve servet biriktirme başlıyor. Onlarla geleceğini garanti altına almak istiyor. Bunun için de yırtıcı bir rekabetin içine giriyor. Demek ki sadece Allah’a inanmak yetmiyor, O’na güvenmek gerekiyor.

Ahiret inancı, sadece romantik bir düşünce midir? Ahiret hayatına romantik mi yaklaşıyoruz?

Ahirete iman geleceğe iman ve güven demektir. Ahirete iman yarınları güvenmek demektir. Çünkü ahiret “sonra olan” demek olduğu için, yapacağı işin ilerisini düşünmek, sonrasını hesap ederek iş yapmak mânasına gelir. Demek ki ahiret bir dakika sonrasından başlar, bütün günü, haftayı, yılı, ömrü içine alır, bütün yarınları kapsar ve ölümden sonrasına kadar gider. Bütün bu akıp giden önümüzdeki “ileri, sonra” ahirettir.

Her insanın ahireti, dünyası kadar mıdır?

Kur’an dünyada kör olan ahirette iki kere kördür der. Dünya ahiretin tarlasıdır diye de boşuna söylenmemiş.

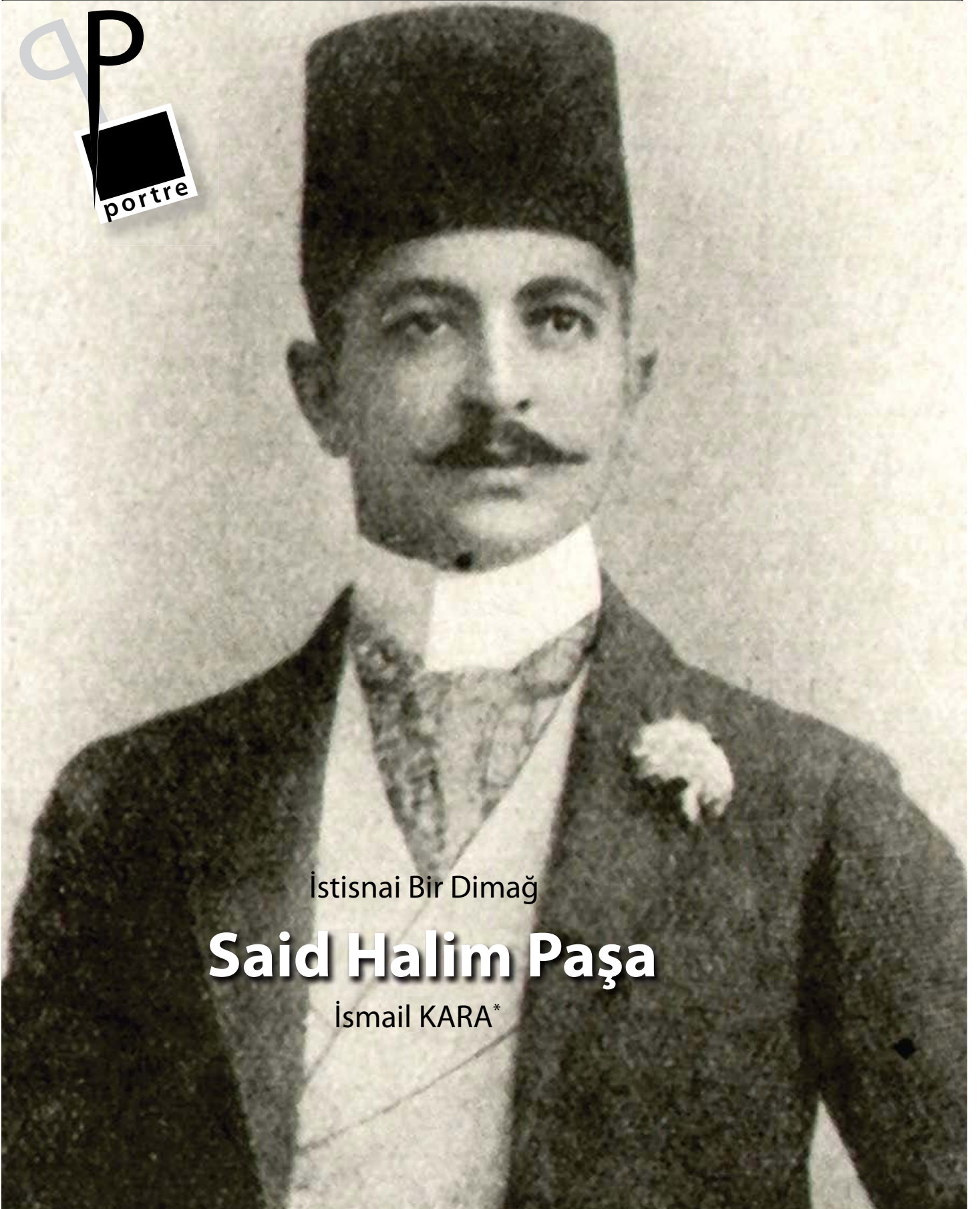
Ahireti de mi dünyevileştiriyoruz?

Bol servet, lüks hayat, maddiyat, huriler, gılmanlar... beklentisi ahiretin de dünyevileştirildiğini gösterir. Oysa cennet hayatı kardeşlik, eşitlik, esenlik, barış ve paylaşımı ifade eder. Cennette zengin yoksul ayırımı ve sınıflar yoktur. Serazat bir özgürlük, adalet ve eşitlik vardır. Dinlerde cennet ülküsü bunu ifade eder. Dünyada veya ahirette ilelebet bir gün bunların gerçekleşeceğini gösterir. Aksi halde cennet dünyadayken bastırılmış dürtülerin tatmin edildiği ve zincirinden boşandığı yer demek değildir. ■

“Ey iman edenler! Allah’ın size helal kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah’ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah haddi aşanları sevmez. Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helal, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının.”

Mâide, 5/87-88

İstisnai Bir Dimağ

Said Halim Paşa

İsmail KARA*

□ Hayatı

Osmanlı Devleti Birinci Cihan Harbi'ne girdiği zaman sadrazamlık koltuğunda oturan fikir adamı ve siyasetçi Mehmed Said Halim Paşa, modern Mısır'ın kurucusu Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve vezir Halim Paşa'nın oğlu olarak Kahire'de, 19 Şubat 1864 tarihinde dünyaya geldi. 6 yaşlarında iken ailesiyle birlikte İstanbul'a intikal etti ve devletin kendilerine tahsis ettiği Baltalimanı'ndaki sahilhaneye yerleştiler. Özel hocalardan eğitim aldı; Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendi. İsviçre'ye giderek üniversite tahsilini orada siyasî ilimler dalında tamamladı.

İstanbul'a döndükten sonra Şura-yı Devlet azalığına tayin edildi (1888), Rumeli Beylerbeyliği payesi aldı (1900). Yeniköy'de kendi adıyla anılan yalısını yaptırdı ve burayı bir kültür ve sanat merkezi gibi donattı. II. Abdülhamit'e Jöntürklerle ilgisi olduğuna dair verilen jurnal üzerine İstanbul'dan çıkarıldı (1903'ten sonra); Mısır'a gitti ve orada bulunan Ethem Ruhi'ye (Balkan) muhalif Osmanlı gazetesini çıkarması için yardımda bulundu, ardından Avrupa'ya gitti. Avrupa'da Jöntürklerle yakınlığını devam ettirdi, onlara maddi destek sağladı. (Said Halim Paşa, Mısır'a ve Avrupa'ya gitmesine sebep olan II. Abdülhamid'e hiçbir zaman sempati beslemeyecek, eserlerinde zaman zaman ondan, "kendi hakları ve serbestliği dışında her türlü hukuku inkâr eden...","esef verici idare","müstebit bir idare","bir müstebit", şeklinde bahsedecektir).

Paşa II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine Mısır yoluyla İstanbul'a döndü (1908), Meclis-i A'yan azalığına tayin edildi, yeniden canlandırılan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin (Darüşşafaka) Meclis-i İdare Heyeti'nde yer aldı. Belediye dairelerinde çalıştı, Şura-yı Devlet başkanlığına getirildi (1912). Aynı yıl sadrazam Said Paşa tarafından İtalya hükümet yetkilileriyle Trablusgarp savaşı konularını görüşmek üzere Lozan'a gönderildi. Said Paşa'nın istifası üzerine Şura-yı Devlet'teki görevinden ayrıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti sekreterliğine (umumi kâtiplik) getirildi. Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olması

üzerine Şura-yı Devlet'teki görevine döndü, kısa bir zaman sonra Hariciye Nazırlığı'na getirildi (Ocak 1913). Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine, padişahın istememesine rağmen Cemiyet'in ısrarlarıyla sadrazam oldu (Haziran 1913). Kurduğu kabinede Hariciye Nazırlığı'nı da kendi uhdesine bıraktı. Edirne'nin geri alınması (21 Temmuz 1913) ve Balkan ülkeleriyle sulh antlaşmalarının yapılması müsbet icraatı arasındadır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında ve Rusya limanlarına saldırarak I. Dünya Savaşı'na katılması Said Halim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında oldu. Savaşa girmek konusunda ne kadar fikir ve bilgi sahibi olduğu tartışmalı olsa da bu hadiseden sonra İttihatçılarla arasının gittikçe açıldığı ve padişah tarafından kabul edilmemekle beraber istifa etmek istediği bir vakıdır. Sıhî sebeplere istinad eden istifası çok sonra 3 Şubat 1917 tarihinde vukubuldu.

Mütarekeden sonra kurulan Divan-ı Harb-i Örfî'de harp mesulü olarak sorgulandı ve birçok İttihatçı ile rigeleniyle birlikte Malta'ya sürüldü (1919). 29 Nisan 1921'de tahliye edilmesi üzerine Sicilya'ya geçti. Buradan İstanbul'a dönmek istediye de hükümetten izin almak mümkün olmadı. Roma'da bir Ermeni tarafından 6 Aralık 1921 tarihinde vurularak şehit edildi. Naaşı İstanbul'a getirildi ve Sultan Mahmut Türbesi haziresine defnedildi.

Fikir Dünyası

Said Halim Paşa, pek de başarılı olmayan siyasi hayatına karşılık büyük bir fikir adamı, üst düzeyde bir modernleşme ideolojisi tenkitçisidir. Fikren ve madeten katkılarda bulunduğu II. Meşrutiyet'in ilânının üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemişken peş-

peşe yazdığı ve yayınladığı risâlelerde savunduğu fikirler, eşzamanlı olarak hemen hiçbir fikir adamında rastlanmıyacak, bu yüzden de döneminde anlaşılamiyacak derecede soğukkanlı, derin ve gerçekçidir. Bu düzeyde bir tenkit ve tefekkür ortaya koyabilmesinin asıl kaynakları, Avrupa'da siyaset bilimi tahsil etmesi, Batı medeniyeti

Osmanlı-İslâm modernleşmesinin kendisine değil, muhteva ve istikametine ciddi tenkitler yönelten Paşa'nın en çok üzerinde durduğu mesele, ıslahat hareketlerinin ve ıslahatçıların dinî, siyasî, sosyal, kültürel alanlar arasındaki zaruri ilişkiyi ve bu alanların farklı veya zıt kültürel kaynaklara, tarihî tecrübelerle sahip toplumlarda farklı tezahür edeceğini gözardı etmesidir.

ile toplumlar ve kültürler arası etkileşimler hakkında daha köklü bilgilere sahip olması ve meselelere teorik ve üstten bakabilme başarısını göstermesinde aranmalıdır. Halbuki pratik öncelikli bakışaçılarını öne çıkaran XIX ve XX. yüzyıl müslüman aydınların büyük çoğunluğunun Batı hakkındaki kanaatleri bilgiden çok hissiyata ve önkabule dayanmaktadır.

Osmanlı-İslâm modernleşmesinin kendisine değil, muhteva ve istikametine ciddi tenkitler yönelten Paşa'nın en çok üzerinde durduğu mesele, ıslahat hareketlerinin ve ıslahatçıların dinî, siyasi, sosyal, kültürel alanlar arasındaki zaruri ilişkiyi ve bu alanların farklı veya zıt kültürel kaynaklara, tarihî tecrübelerine sahip toplumlarda farklı tezahür edeceğini gözardı etmesidir. Ona göre yeni Osmanlı aydınlarının ve idarecilerinin yaptıkları gibi, Avrupa'da siyasi-toplumsal gelişmeye katkıda bulunmuş bir kavramı veya iyi işleyen bir kurumu, müsbet neticeler veren bir uygulamayı aynen bize aktarmak genellikle müsbet netice vermeyecektir. Çünkü bu kavram ve kurumun hatta uygulamanın arkasında yüzlerce, binlerce yıl gerilere giden bir tarih, bir din, bir sosyal yapı ve bir felsefe yatmaktadır. Siyaset ve toplum alanı müstakil değil bağımlı alanlardır; onların üstünde belirleyici unsurlar olarak din (itikadiyat) ve ahlâk alanı vardır. Said Halim Paşa bu temel görüşüyle XIX. ve XX. yüzyıl Osmanlı aydınları arasında çok kabul gören ve Ziya Gökalp'le en geniş sınırlarına varan ve mutlaklaştırılan kültür-medeniyet ayırımına ("medeniyet evrensel, kültür millîdir" veya "Batı'nın medeniyetini alalım, kültürünü bırakalım" şablonuna) yönelik köklü bir tenkit ve düşünce alanı da açmıştır.

Eserleri

Taassub (1917. "Taassub-ı İslâmî ve mâna-yı hakikiyesi" başlığıyla Sırat-ı müstakim'in IV/89-90 sayılarında tefrika edildi, 1910;

Said Halim Paşa, pek de başarılı olmayan siyasi hayatına karşılık büyük bir fikir adamı, üst düzeyde bir modernleşme ideolojisi tenkitçisidir. Fikren ve maddeten katkılarda bulunduğu II. Meşrutiyet'in ilânının üzerinden henüz fazla bir zaman geçmemişken peşpeşe yazdığı ve yayınladığı risâlelerde savunduğu fikirler, eşzamanlı olarak hemen hiçbir fikir adamında rastlanmayacak, bu yüzden de döneminde anlaşılamiyacak derecede soğukkanlı, derin ve gerçekçidir.

Said Halim Paşa, Mısır'a ve Avrupa'ya gitmesine sebep olan II. Abdülhamid'e hiçbir zaman sempati beslemeyecek, eserlerinde zaman zaman ondan, "kendi hakları ve serbestliği dışında her türlü hukuku inkâr eden..."; "esef verici idare", "müstebit bir idare", "bir müstebit", şeklinde bahsedecektir.

Fransızca baskısı: La Fanatisme Musulmane - Sa Signification Réelle, Paris 1910), Mukallidliklerimiz (1910), Meşrutiyet (1911), Buhran-ı İctimaîmiz (1916), Buhran-ı Fikrîmiz (1917), İnhitat-ı İslâm Hakkında Bir Tecrübe-i Kalemîyye (1918, Fransızca baskısı: Essai sur les Causes de la Décadence des Peuples Musulmans, Constantinople, 1918), İslâmlaşmak (1918. Tercüme: Mehmet Akif S. H. Bolay sadeleştirmesi aynı

adla yayınlandı, 1965). Bu 7 risale Buhranlarımız adıyla toplu olarak neşredilmiştir (1919. M. E. Düzdağ sadeleştirmesi aynı adla, Tercüman 1001 Temel Eser, nu. 9, ts. [1973]; A. Özalp sadeleştirmesi Toplumsal Çözümle adıyla yayınlandı, 1983), Les Institutions Politiques dans la Societe Musulmane (Roma 1921. Biraz farklı bir versiyonu Notes pour Servir a la Reform de la Societe Musulmane başlığıyla Orient et Occident dergisinin 1922 sayısında da yayınlandı. Mehmet Akif'in tercümesi "İslâm'da teşkilât-ı siyasiye" başlığıyla Sebilürreşad'ın XIX-XX/493-501 nolu sayılarında tefrika edildi, 1340. İngilizce ve Urduçaya tercümelere basılmıştır. İ. Kara sadeleştirmesi "İslâm'da siyasi teşkilat" başlığıyla [Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi içinde, I, 79-113, 1986]; A. Özalp sadeleştirmesi İslâm ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar başlığıyla [1987] yayınlandı. M. E. Düzdağ'ın Buhranlarımız ve Son Eserleri başlıklı neşrinde bu risâle de yer almıştır [1991]), L'Impire Otoman et la Guerre Mondiale (Birinci Cihan Harbi ve sonrasında Osmanlı Devleti'yle ilgili hatıra ve değerlendirmeler, 2000. Bu kitabın "Hilafet"le ilgili kısmının tercümesi Hilafet Risâleleri'nin IV. cildinde yer almıştır).

Said Halim Paşa eserlerini Fransızca yazmış, ikisi Mehmet Akif tarafından, diğerleri de Tahir Hayrettin ve Mehmet Rauf Bey (1882-1918) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. ■

HASAN KAÇAN

□ Dünyevileşmeden müspet-menfi ne anlıyorsunuz?

Dünyevileşmeden benim anladığım, İnsanın gönlünü yaradandan dünyaya çevirmesidir. Gönlünü dünyaya kaptırmasıdır.

“Dünyada uhrevileşme”den ne anlıyorsunuz?

Eskilerin bir sözü vardır, “El karda, gönül yarda” diye... Herhalde dünyada uhrevileşmeyi bundan iyi anlatan bir söz yoktur.

‘İnsan aklıyla ve bedeniyle elbette ki dünyadadır ve dünya için uğraşacaktır. Eğer gönlü de yaradanda ise ne mutlu o insana’ derler kendini bilenler.

Zengin olmak kötü müdür?

Zengin olmak elbette ki kötü değildir. Üstelik fıstık gibidir. Amma maddi zenginlik var, gönül zenginliği yok ise bu zenginlik herhalde güzel bir zenginlik olmaz. Gönül zenginliğine sahip insanlar, maddi zenginlikle ne yapacaklarını, bu zenginliği Allah rızası için nasıl kullanacaklarını bilirler. Biz böyle gördük, böyle duyduk.

Müslüman zengin tasavvurunuz nasıldır?

Yukarıda belirttiğim gibi, zenginliğini Allah rızası için nasıl kullanacağını bilen kişi olmalı. O zenginliği mahlukatla nasıl paylaşacağını bilen kişi olmalı.

Yayın ve söylem anlamında son zamanlarda dünyevileşme konusu üzerinde fazlaca duruluyor. Sebebi ne olabilir?

Memleketimizde inanan insanların imkan sahibi olması, onların da parayla ilişkisinin çelişkisi herhalde son dönemde böyle bir söylemi destekliyor olabilir. Bir de tabii bolca etkisi altında kaldığımız, etkisi altında kaldığımız ne demek, neredeyse bire bir aynısını hayatımıza tatbik ettiğimiz Modern kültür, ya da Batı kültürü artık ne deniyor ise, düşünce biçimimizi ve hayatımızı şekillendirmeye devam ettikçe dünyevileştikçe dünyevileşeceğiz...

Yunus Emre'nin “Ben dervişim diyenler haramı yemenler

Haramın yenmediği ele girince imiş”; Haramı yememekten bahsetmek kolaydır, ancak gerçekleştirmek zordur mealindeki mısrasından ne anlıyorsunuz?

İnsan elinde imkan yokken bol keseden sallar. Dünyevileş-

me dediğiniz şey sizi sarıp sarmaladıkça haramı da helal görürsünüz, ya da bir bahane uydurursunuz. Neticede sizin kılavuzunuz artık dünyadır, onun cazibesidir, güzellikleridir. Siz dünyayı değil de dünya sizi yönetmeye başladıysa, Yunus Emre hazretleri de bu sözü söyler. Hem geçmişe, hem geleceğe.

Dünyayı biraz fazla sevdik diye imanımız azalır mı?

Bu mevzu beni aşar. Dünyayı biraz sevmekten kastınızı ölçünüzü bilemem.

İmanımız azalır mı? Onu da insan kendisi bilir. Dünyadan hoşlanmak, keyif almak güzel bir yemek yemek gibidir diye düşünüyorum.

Yemeği yersiniz, biter, şükredersiniz. Herhalde patıcanlı kebaba aşık olacak halimiz yok.

Ahret hayatı günümüzde platonik bir duyguya mı dönüşmüştür? Yani varlığı mutluluk veren ama gerçekleşmeyeceği duygusunun derinlerde var olması gibi. Her insanın ahireti, dünyası kadar mıdır?

Her insanın ahireti dünyası kadar mıdır? Bu sorunuzun cevabı için ehline müracat etmeniz lazım.

Ahreti de dünyevileştiriyor muyuz?

Sinemayla uğraşan insanlar gerçeklik ile perdede oynayan şeyin farkını bilirler. Perdede oynayan ne kadar gerçeğe benzese de kurgulanmış, uydurulmuş bir hayaldir. İzleyenler ise sinema filmlerinin gerçek olduğunu zannedebilirler, gülerler, ağlarlar, heyecanlanırlar.

Eğer filmi izleyen insan sinemadan dışarı çıktığında o izlediklerini hala gerçek sanıyor ise, bu kişinin kapasitesi ile ilgilidir. Ahiret algısı da öyle olacaktır.

Özellikle çocuklar ve gençlerin ölümden sonrasına dair tahayyülünün yabancı filmlerce şekillenmesi sakıncalı mıdır?

Diyelim ki sakıncalıdır. Ne yapacağız, onlarca televizyon kanalına, binlerce sinema filmine, şarkılara, romanlara yeldeğirmenlerine saldırır gibi savaş mı açacağız?

Herkes elinden geldiğince yaşantısı ile sözü ile evlatlarına yol gösterecek. Kimileri yazıp çizdikleriyle örnek olacak. Kimileri doğrusunu, faydalısını üretecek... Bana sorarsanız içimizi ferah tatalım derim. Neticede gönülleri çeviren Allah'tır. ■

Hilmi YAVUZ

Kerime Cesur - Emine Arslan
Fotoğraf: Halit Ömer Camcı

Şair ve yazar Hilmi Yavuz, 1936 yılında İstanbul'da doğdu. Kabataş Erkek Lisesi'ni bitirdi. Bir süre gazetecilik yaptı. İngiltere'de BBC'de çalıştığı yıllarda Londra Üniversitesi felsefe bölümünü bitirdi. Dönüşünde çeşitli gazetelerde kimi kez müstear isimle eleştiri ve incelemeler yazdı. Mimar Sinan, Boğaziçi ve İstanbul Üniversitelerinde uygarlık tarihi ve felsefe dersleri verdi. İlk şiir kitabı Bakış Kuşu'dur (1969). Doğu Şiirleri ile 1978 yılında Yeditepe Şiir Armağanı'nı, Zaman Şiirleri ile de 1987 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Toplu Şiirlerini iki ciltte bir araya getirmiştir: Gülün Ustası Yoktur (1993) ve Erguvan Sözler (1993). Deneme ve inceleme yazıları, hikaye kitapları (Taormina, 1990; Fehmi K.'nın Acayip Serüvenleri, 1991; Kuyu, 1994) vardır.

□ **Dosya konumuz olan dünyevileşmeden yola çıkarak, batılılaşma, aydınlanma, sekülerleşme gibi birbiriyle bağlantılı kavramları Batı'daki ve Türkiye'deki anlam farklılıkları ile bunların değişim süreçleri açısından nasıl ayrıştırmalı ve değerlendirmeliyiz?**

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki; bu kavramlar birbiriyle kesinlikle ilişkilidir. Modernleşme deyince batılılaşma ya da çağdaşlaşmayı, bir anlamda rasyonelleşmeyi, bir anlamda sekülerleşmeyi anlamak mümkün. Ama tabii belirleyici olan kök kavram modernleşmedir. Modernleşmenin türevleri olarak sekülerleşmeyi, rasyonelleşmeyi eklemleyebilmek mümkündür. Dolayısıyla temel meselemizin modernleşme olduğunu söylemek gerekir. Bu kavramları modernleşmeden yola çıkarak tanımlayabiliriz. Türk modernleşmesi söz konusu olduğunda ise bunun gerçek anlamda bir batılılaşma olup olmadığının tartışılması gerektiğini düşünüyorum. Bizim için gerçek anlamda bir Avrupalılaşma ya da modernleşme söz konusu değildir; çünkü Avrupalı olmak bir medeniyet meselesidir. Aslında bu konuyu Avrupa medeniyetine ait olanlar ve Avrupa medeniyetine mensup olanlar şeklinde iki başlık altında değerlendirmek lazımdır. Yani aidiyet ile mensubiyet, iki temel kavram bağlamında ele alındığı zaman, niçin Avrupalı olamayacağımız dolayısıyla bizim modernleşmemizin niçin bir Avrupalılaşma olmadığı açıkça ortaya çıkar.

Avrupalı olmakla Avrupa medeniyetine ait olmak arasındaki ilişkiyi biraz açar mısınız?

Avrupalı olmak Avrupa medeniyetine ait olmak demektir. Avrupa medeniyetine bizim gibi daha sonradan intisap etmiş olanlar; yani 19. yüzyılın başından itibaren bir modernleşme ya da batılılaşma süreci içine giren Osmanlı toplumunun ilişkisi mensubiyet ilişkisi düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bizim Avrupa medeniyetine intisabımız ve medeniyet değiştirmemiz bu mânada Tanpınar'ın ifadesiyle 19. yüzyılın başında olmuştur. Bu bir mensubiyet meselesidir. Biz mensup olduğumuz için Avrupa medeniyetine ait değiliz. Biz olsa olsa Avrupalı değil, "Avrupalı gibi" oluruz. Avrupalı gibi olmanın bir modernleşme olmadığını, bunun bir oryantalistleşme olduğunu yıllardır yazıp duruyorum. Mademki bizim modernleşmemiz gerçek anlamda

bir modernleşme değil, oryantalistleşmedir, o zaman bunun hangi temeller üzerinde yükseldiğini, hangi temellerden yola çıkılarak modernleşme adı altında inşa edildiğini bilmek gerekir. Avrupa'da modernleşme tamamen bir sınıf meselesi olarak öne çıkmıştır. Başka bir deyişle alttan gelen sınıfsal bir dip dalganın sonucudur. Buna karşılık bizimkinin doğrudan doğruya tepeden inme devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmış bir modernleşme olduğunu söyleyebiliriz ki bu zaten gerçek anlamda bir modernleşmeden değil bir oryantalistleşmeden söz etmemizi daha çok mümkün kılıyor. Tabii bu yukarıdan aşağı devlet eliyle hayata geçirilmiş olduğunu söylediğimiz oryantalistleşme ya da modernleşirmenin Batı'dan alınan bir takım formatlara göre yapılandırılmış olduğunu da unutmamak gerekiyor. Bunlardan biri ve hiç şüphesiz en başta geleni dünyevileşmedir. Dünyevileşme veya sekülerleşme.

Weber'den bahsettiğiniz bir yazınızda, onun amacı ruh ve anlam yitimini öngörmüyordu diyorunuz. Ancak modernleşmenin böyle bir sonucu olmuştu ve Hıristiyanlık içinde deizm ile sonuçlandı. İslâm için böyle bir durum olmadığını söylüyorunuz. Fakat Müslüman olan bu toplumda da sekülerleşme süreci yaşandı. Öyleyse Weber'in söylediği ve öngördüğünü şöyle bir denklem halinde mi okumak gerekiyor: İncancı kendin yaşa. Türkiye'de de sekülerleşme ile din, toplumda bireye atfedildi, dünyevileşme ile de bireyin dini tamamen zayıfladı. Böyle bir süreç, böyle bir ayırım hakkında ne söylersiniz?

Weber'in söylediğini özellikle Türkiye bağlamında biraz daha farklı biçimde yorumlamak gerektiği düşüncesindeyim. Weber, dünyanın büyüden arındırılması diye tanımlıyor sekülerleşmeyi. Şimdi eğer gerçekten böyleyse o zaman bizim dünyanın büyüden arındırılmasından neyin kastedildiğini ortaya koymamız gerekir. Çok basit ve yalın bir düzeyde söylemek gerekirse, dinin toplumsal hayattan ya da kamusal hayattan geriye çekilmesi midir, tam da özel hayat alanı içinde yaşanması mıdır, yoksa başka birtakım anlamları var mıdır bunun? Ben dinin hiçbir zaman bireysel bir mesele olduğu kanısında değilim. Din toplumsal bir kurumdur. Bu toplumsal kurumun elbette hem toplumsal ya da kamusal alanda hem de bireysel anlamda yaşanırılığı

söz konusudur. Yani dini kamusal alandan çekip çıkaramazsınız. Çünkü dinin kamusal hayattan çekilmesi bütünüyle kamusal alanın devlete ait olarak tahayyül edilmesi ve bunun bir dayatma halini alması bireyi her şeyden önce kendi hayatını anlamlandırma konusunda büyük bir maluliyetle karşı karşıya bırakır. Dinin kamusal alanda yaşanıyor olmasının bir anlamda sekülerleşme ile ya da dünyanın büyüden arındırılması ile getirdiği çok önemli bir sorun var. O da kamusal alanın bütünüyle devletin alanı olması. Fakat devlet insanın mutluluğu konusunda yol gösterici olamaz. Devletin hayatımızı anlamlandırma konusunda bize sağlayacağı herhangi bir şey yoktur. Ama kamusal alan bütünüyle devlete ait olunca sanki devlet bizim hayatımızı anlamlandırma gibi ayrıca bir vazife ile kendisini muvazzaf görmüş oluyor. Halbuki kamusal alanın kime ait olduğunun tartışılması gerekir. Eğer Türkiye’de kamusal alan tümüyle devletin alanı olarak düşünülüyorsa, sivil toplum alanı değilse, o zaman hiç şüphesiz bu konuda devletin bize yol gösterici olması gerekir. Ama böyle bir şey sözkonusu değil. O yüzden sivil toplumun alanı olduğunu söylememiz gerekiyor. Eğer sadece devletin

alanı ise Türkiye’de sekülerleşmenin değil laikliğin önce çıktığını söylememiz gerekiyor. Burada laiklik ile sekülerleşme arasında radikal ve kavramsal bir fark öngördüğümü de belirtmek istiyorum. Çünkü eğer kamusal alan bütünüyle devletin alanı ise ve bu anlamda sivil topluma herhangi bir biçimde kamusal alandan yararlanma gibi bir imkân tanınmıyorsa bunun adı laikliktir. Sekülerleşme bir mânada –burada Türkiye bağlamında meseleye bakmamız gerekiyor- Türkiye’de bir tür laiklik biçiminde hayata geçirilmiştir. Çünkü seküler toplumlarda dinin kamusal alandan tümüyle çekilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Yani Batı ülkelerinde sekülerleşmenin hayata geçirilmesinde kamusal alanın bütünüyle devletin alanı olarak tarif edilmesi ve tahayyül edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Her ne kadar Weber öyle tarif ediyorsa da dinin kamusal alandan bütünüyle çekildiğini söylemek Batı ülkelerinde mümkün değil, Fransa hariç. O yüzden Türkiye’de öncelikle “Kamusal alan kime ait?” meselesinin konuşulması lazımdır. Bu açık ve seçik biçimde tarif edilmediği ve sadece zihnimizdeki imajlara göre tarif ettiğimiz için bir sürü problem ortaya çıkıyor. Dediğim gibi bu problem-

ler maalesef kavramsal olarak düşünmemekten, düşünmemekten ileri geliyor. Bu çözümlenirse o zaman dünyevileşmenin ne anlama geldiği, hangi şartlarda bir dünyevileşmeden söz edileceği ya da edilemeyeceği daha açık ve seçik bir biçimde anlaşılır. Türkiye’de gerçek mânada bir dünyevileşmenin gerçekleşme biçiminin tamamen laiklik olarak tanımlanması gerekir. Türkiye’de sekülerleşme ile laiklik aynı anlama geliyor. Oysa dünyevileşme ile sekülerleşme aynı anlama gelmez. Sekülerleşme ve laiklik eşanlamlı değildir.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde aydınlanma bir zihniyet değişikliği olarak gündemde idi. Cumhuriyet’le beraber daha radikal bir değişiklik- le aklı dogmalaştırarak farklı bir aşamaya ulaştı. Bu süreç devam etti ve sizin de değindiğiniz gibi özellikle Osmanlı döneminde modernleşme şapka ile, piyano çalma ile sembolize edildi. Günümüze geldiğimizde zengin bir Müslüman cipe bindiği zaman dünyevileşti, modernleşti şeklinde algılanıyor. Aradaki zaman farkına rağmen sembolik unsurlar üzerinden algılanan bir modernlik söz konusu o dönemden bu döneme kadar. O süreç içerisinde dindar Müslümanların bu sürece herhangi bir katkıları var mıydı?

Aslında sorunuz kendi içinde birkaç soruyu birden getiriyor. Türkiye’de Müslümanların dünyevileşmesinden ne anladıkları konusunu tartışalım. Türkiye’de Müslümanların dünyevileşmesinin laiklerin ya da Kemalistlerin dünyevileşmesinden çok daha farklı, çok daha radikal biçimde konumları var. Müslümanlar dünyevileşmeyi daha çok ve ağırlıklı olarak hayatlarını dünyaya dönük, Kur’an’daki terimle söylemek gerekirse metâ-ı dünyaya veya metâ-ı gurura dönük bir biçimde temellük etmeyi anlamışlardır. Dünyevileşme maddileşme biçiminde idrak edilmiştir Müslümanlar tarafından. Cipe binen başörtülü hanımlar. Bunun getirdiği ciddi sorunlar var. Bu sorunları da Müslümanlar tartışmıyorlar. Müslümanlar maddileşmekle dünyevileşmeyi eşanlamlı olarak idrak ettikleri için İslâmın muhtevasını, içeriğini, özünü geriye itmişler ve formu, biçimi öne çıkarmışlardır. Bana sorarsanız Müslümanlığın özü peygamber ahlâkı ile ahlâklanmaktır. Bu, İslâmın özüdür. Ama dünyevileşme ve metâ-ı gurur edinme ihtirası ve

onun yarattığı kibirle bu içerik ne kadar geriye itildikçe biçim o kadar öne çıkarılmıştır.

Müslümanlar hâlâ forma sahip çıkıyorlar mı?

Başörtülerinizden görüyorum sahip çıktığınızı. Başörtüsü meselesinin Türkiye’de problematize edilmesinin birinci nedeni biçimsel olarak Müslümanlığın öne çıkarılma gayretidir. Peygamberin ahlâkının zayıflamasıdır. Bu ise muhtevanın zayıflamasıdır. Peki bunun sebebi nedir? Bunun sebebi Müslümanların metâ-ı gurura kapılmalarıdır. Kur’an diyor ki siz istediğiniz kadar mal mülk edinebilirsiniz. Ama bunu başkaları üzerinde bir tahakküm, bir tafta, bir kibir aracı olarak kullanmadığınız sürece. Bu mal ve mülk edinmenin ahlâkî sınırlarını gösterir. Ama şimdi öyle

Avrupalı olmak Avrupa medeniyetine ait olmak demektir. Avrupa medeniyetine bizim gibi daha sonradan intisap etmiş olanlar; yani 19. yüzyılın başından itibaren bir modernleşme ya da batılılaşma süreci içine giren Osmanlı toplumunun ilişkisi mensubiyet ilişkisi düzeyinde gerçekleşmiştir.

bir yere gelindi ki Müslümanların dünyevileşmesi, bu mânada Kur’an’ın koyduğu o temel ahlâkî normları gözardı eden, onları aşan, onları bir kenara bırakan bir muhteva eksikliğine dönüştü. Bu benim bugün Müslümanlara yönelttiğim en temel eleştiridir.

Aslında bu çok tartışılan bir şey. Dindar camia içinde de tartışılıyor, pek belli olmuyor belki ama.

Müslümanların bunu tartışıyor olmaları bana bah-tiyarlık verir. Çünkü bu meseleye kamusal alanda ilk dikkati çeken benim.

Zenginlikle ilgili olarak İslâm medeniyeti ve İslâm burjuvazisi arasında ilişki kuruyorsunuz. Zenginleşmeye başlamış ama daha rafine olmamış bir toplum var. Henüz bahsettiğiniz şekilde İslâm medeniyetine katkıda bulunacak bir İslâm burjuvazisi oluşmamış. Ama o süreç içinde böyle bir şey normal mi, ümitvar olunabilir mi?

İslâm medeniyetine İslâm burjuvazisinin sahip çıkacağını düşünüyorum. Türkiye’de kendilerini for-

mel olarak, yani nüfus cüzdanlarının din sütunundaki konumları ile Müslüman sayan birtakım zenginler var, ama bunlar gerçek anlamda Müslüman burjuvazi değiller. Buna karşılık Anadolu'dan gelen ve Anadolu kaplanları diye adlandırılan Anadolu sermayesi, herhangi bir şekilde emperyalist sermaye ile şu ya da bu biçimde bütünleşmemiş olan, daha yerli konumunu muhafaza etmiş olan Müslüman burjuvazinin elbette bu işe sahip çıkması gerekir. Bakın mesela burada Koç Vakfı her iki yılda bir bienal düzenliyor. Ve bu bienalin konseptini, yani hangi temada hangi ürünlerin kabul edileceği ve sergileneceği ile ilgili konsepti yabancı küratörler belirliyor. Yabancı küratörlerin seçtikleri temalar bizim kültür ve medeniyetimizle şu ya da bu şekilde hiçbir ilişkisi olmayan konular. Niçin İslâmî konsept bu bienalin konusu olmuyor? Mesela bundan yirmi yıl kadar önce rahmetli Erol Akyavaş'ın bir projesi vardı Taksim Meydanı'nda. Tamamen şeffaf plaklardan oluşan bir labirent. Ortasından göğe yükselen bir lazer. Bunun adı Miraç. Bunu maalesef gerçekleştirme imkânı bulamadı. Neden İslâmî temalar bugünün sanat anlayışı içerisin-

de yeniden üretilmesin? Buna hiçbir mâni yok. Ama buna sahip çıkacak bir burjuva lazım. Temanın İslâmî olması bu tür projeler için engel olarak görülmektedir.

Türk modernleşmesini tüketim üzerinden irdeleyebilir miyiz? Modernleşmenin piyano çalma veya fötr şapka giyme üzerinden okunması gibi unsurlar hep tüketime dayalı şeyler değil mi?

Bakın Tanzimat romanında Avrupalılaştırmış ya da batılılaşmış erkek tiplerin hepsi yarım yamalak Fransızca konuşuyor. Çünkü Fransızca konuşmak Avrupalılışmanın bir sembolü, bir simgesi. Avrupalılık eşittir Fransızca bilmek erkekler için. Kadınlar için nedir: piyano çalmak. Modern ya da asrî kadın olmak, piyano çalmak. Niye? Çünkü bunlar semboldür, sembol birebir ilişki demektir. Birebir, bir bütünün başka bir bütünle yer değiştirmesi. Yani piyano çalmak Avrupalılaştırmak, Fransızca bilmek Avrupalılaştırmak. Halbuki sembol değil, parçanın bütün yerine konulması. Elbette piyano çalmak ya da Fransızca bilmek Avrupalı gibi olmaktır. Ama bütününü Avrupalı olmak piyano çalma ya da

Fransızca bilmeye irca edilebilir mi? Sanki o parça bütünü temsil ediyormuş gibi idrak edilmiş ve Avrupalılık böyle kabul edilmiş.

Bu, modernleşme sürecinin getirdiği bir şey midir? Çünkü diyorsunuz ki modernlik kendi geleneğini baştan üretir ya da geleneği değiştirip dönüştürerek kullanır. Bu süreçte Müslümanlarda dönüşümü o şekilde mi yaşadılar? Yani biraz içi boşaltıldı mı?

Kesinlikle boşaltıldı. Formun son derece yaşamsal bir mesele olarak -başörtüsü dahil- ortaya konulmasının arkasında muhtevanın geriye itilmesi var. Form, biçim öne çıkıyor, içerik geriye itiliyor. Geriye itilen Müslüman ahlâkıdır ve maddileşmenin Müslüman ahlâkı ile hiçbir ilgisi yoktur.

Form ve içerik birbirini destekleyen şeyler değil midir?

Destekleyen şeylerdir ama bizde öyle olmadı.

Modernlik ve gelenekle ilgili bir sorum olacak. Modernlik anlık şeyleri tanzim ederken gelenek erdemi öne alır. Öyleyse bizim modernleşme sürecimizde Cumhuriyet'le beraber gelenek tamamen geriye itildi mi?

Hayır böyle bir şey söz konusu değil, zaten büyük sosyologların da söylediği bu. *Modernliğin Sonuçları* kitabına baktığımız zaman açıkça söylüyor bunu: Bir toplum ne kadar modernleşirse modernleşsin -Avrupa için söylüyorum- o toplumu temelde inşa eden gelenekleri bütünüyle tasfiye etmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Hiçbir modernleşme, çok radikal olan Cumhuriyet modernleşmesi de dahil olmak üzere, geleneği, geleneksel olanı, yani dini asla tasfiye etmemiştir, edememiştir. Asla gelenekten kopmamıştır. Din öyle bir fenomen ki onu hiçbir zaman hiçbir toplumun hayatından bütünüyle tasfiye etmek imkânına sahip değildir. Bu işi en radikal biçimde Fransız İhtilali'nden sonra yapıyorlar aydınlanmacılar. En radikalini jakobenler yapıyor. Ne oluyor sonra? Aradan otuz sene geçiyor, kiliseye gidenlerin sayısı üç kat artıyor. Dolayısıyla bizim toplumumuz modernleşme ya da oryantalistleşme ile geleneği bir arada götürmüş olan, götürmekte olan bir toplum. Dolayısıyla birinin ötekini tasfiye etmesi gibi

bir durum söz konusu olamaz.

Tasfiye değil de dönüştürme, geleneği modernleşmenin gereklerine dönüştürme. Tamamıyla aynı gelmediğine göre gelenek, bir değiştirme olmuştur.

Bu mesele ta 1920'lerden beri konuşulmuş. Dinde reform adı altında. Dinde reformu kim yapacak?

Bir insanın birebir kendi hayatında da Müslüman olsun ya da olmasın, daha dünyevileştiği ya da uhrevileştiği hayat evreleri var mıdır?

Çok psikolojik bir soru. Herkes bir bireydir. Genellikle insanlar yaşlandıkça daha dine meyleder, çünkü ölüm vardır denir. Öyle olmayanlar da var. Ben 75 yaşındayım 50 yıldır uhrevileştim. Yani böyle bir şey yok. Adam 90 yaşına kadar geliyor, ateist.

Peki mekân açısından bunu söyleyebilir misiniz?

Böyle bir uhrevileşme ancak mezarlıktan geçildiği zaman olabilir. Bayramlarda pederin ve validenin kabirlerini ziyaret edip bir Fatıha ya da Yasin okuduğumuzda uhrevileşiyoruz. Çünkü o kapıda yazılı olan âyet hakikaten çok anlamlıdır. Bazıları bundan rahatsız oluyor. İşte bu rahatsızlık uhrevileşme korkusudur. Halbuki her nefsin ölümü tadacağını kabul ederseniz, içselleştirirseniz, o zaman hiç mesele yok niye rahatsız olsun ki? Ölümle uhrevilik arasında birebir bir ilişki vardır.

İnsana ve insanın hayatına anlam veren şey dünyanın büyüğü ise, modernleşme ile insanın hayatında var olan boşluk ne ile doldurulmuştur?

İnsan bu boşluğu dolduramıyor. İslâmı sadece bir akaid manzumesi olarak yaşamaya başladık, bunun bir medeniyet olduğunun idrakinde değiliz. Yeni yeni İslâm medeniyeti üzerine konuşulmaya başlandı. Halbuki bunun bir medeniyet olduğunu Batıya anlatmamız lazım. Bizim medeniyetimiz bir bilim medeniyetidir: yanlış. İslâm bir bilim medeniyeti değildir. Bunu artık kabullenelim. Bilim demek teori demektir. Bizde bilim adamı deyince Edison akla gelir, Graham Bell akla gelir. Bizim medeniyetimiz bir estetik medeniyetidir. Şiiriyle, musikiyle, minyatürü ile. Ne büyüklenelim ne de vahlanalım. ■

İki Dergi Üzerinden Kadın ve Aile Hayatına Yansıyan Batılılaşma:

“Avrupalılar Gibi Bir Kabul Günü Tesis Edersek...”

Tuğba AYDENİZ*

Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı ve niteliğine dair oluşan geniş tartışma literatürü Avrupalılaştırmanın resmi bir program olarak ilan edildiği Tanzimat'ı batılılaşmanın başlangıç noktası kabul etmektedir. Ancak bunun öncesinde yani 18. Yüzyılda kendini göstermeye başlayan yenileşme hareketi, Osmanlı toplum hayatında esaslı bir değişmeyi hedef almayarak, birtakım ihtiyaç ve zaruretlere karşısında bazı teknik ve bilgilerin intikali için girişilen teşebbüslerdir.

19. Yüzyılda ise artık devletin bazı müesseselerinin Batı'dan gelen teknik ve imkânlarla ıslahından öte, topluma ve insana ait değerlerin görünür düzeyde değişimi söz konusu olacaktır. Tanpınar'ın ifadesi ile “bu yenilikler hakikatte bir medeniyet dairesinden öbürüne geçmek, asırlardan beri inanılmış ve uğrunda mücadele edilmiş kıymetler dünyasından ayrılmak demektir”¹

□ II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında hız kazanan, özellikle aile hayatı ve kadın gibi konularda ortaya çıkan birtakım değişiklikler zaman içerisinde yeni moda ve yeni düşüncelerin toplum hayatında kuvvetli ve belirleyici bir yer edinmesi ile netice vermiştir. Bu süreçte Batılı bilgi ve hayat tarzının Osmanlı toplumuna aktarılmasında en önemli zemin gazete ve dergilerdir. Özellikle kadın dergileri değişen çehreleri ve verdikleri mesajlar ile giderek yerini sağlamlaştıran Batılı kadın tipolojisinin Osmanlı kadını üzerinde yerleşmesine büyük tesir etmişlerdir. Bu konu ile ilgili örnekleri 19. ve 20. Yüzyıla ait iki derginin kadınlarla ilgili haberleri üzerinden aktarmaya ve değerlendirmeye çalışacağız.

Bunların ilki, 1297 (1880) senesinde yayın hayatına başlayan Aile dergisidir. Bir kadın dergisi olduğunu, kapağında yer alan "Aileye, yani kadınlara, çocuklara ve ev işlerine müteallik mebhâhis-i mütenevviayı câmi' mecmuadır" cümlesi ile ifade eden derginin ev idaresi, çocuk bakımı, dikiş gibi konularda kadınları yönlendirici, uyarıcı mahiyette yazılar neşrettiği görülmektedir. Özellikle birinci sayıda yer alan iktisatlı kadın ve evinin idaresini bilen kadın arasında paralellik kurulmuştur. Çalışmayan, dikiş dikmeyen veya dikmeyi bilmeyen kadınların basma ve Amerikan bezinden elbiselerinin perişanlığına alaycı bir gönderme yapılmaktadır.

Gazete Yazısı

"Elbise"

"Her nerede kadınlar çalışır ve evlerinin idaresini bilirse, orada erkekler, kadınlar, çocuklar, cümlesi yünden güzel ve yeni elbise ile giyinmiş, kadınlar göğüslerini ve başlarını altınlarla tezyin etmiş, cümlesi güzel çehreli, kendileri, evleri, hatta hayvanları bile temiz olur; her nerede kadınlar çalışmayıp, tenbellik ve meskenetle imrâr-ı vakt eder ise, orada, bilakis, bütün halkın basmadan ve Amerikan'dan olan elbiseleri yırtık, bedenlerinin ekser tarafları çıplak, çocuklarının hemen kaffesi kel, cümlesi kuru, zayıf, çirkin, üstleri başları ve evleri pis, hayvanları uyuz olur; el-hasil, bir meskenet ve sefalet görülür."²

Aynı sayıda yer alan İğne-Makas başlıklı yazı ise her kadının dikiş bilmesinin bir mecburiyet olduğunu söylemekte-

dir. Yazı, terzilerin en büyük bütçe düşmanı olduğunu ifade ederek, hararetle dikiş tavsiyelerini iğne ve makasın kutsallığı ile sona erdirir.

Gazete Yazısı

"İğne-Makas"

"Bir kadının ziynete meyli olursa, yalnız kendi elbisesine dikkat etmez, çocuklarını da güzel giydirip, temiz tutmaya, kocasını ve sair ev halkını da güzel giyinmiş bir halde görmeye, evini de daima temiz ve müzeyyen bulundurmaya dikkat eder. Bu ise ne terziye müracaatla, ne işleri hizmetçilere havale etmekle mümkün olabilir. Ziynete bihakkın merakı olan bir kadın hiçbir terzinin kestiği robayı kendi tabiatına muvafık bulamaz, hiçbir fabrikanın dantelalarını beğenmez, kimsenin kolaladığı gömleği giyemez, her şeyi kendi eliyle yapmak zahmetine katlanır. Başkalarının elleriyle giydirilen kadın tenbel ve zavallı bir kadındır. (...) Bir kadın süslü ve güzel bir roba ile ancak onu kendisi kesip dikmiş ise, iftihar edebilir; çünkü yalnız o vakit hüner ve marifetiyle tabiatının nezaketini dahi göstermiş olur. (...) Bunun için, iğne ve makasın her bir kadın için muazzez ve mukaddes olması, her kadının iğne ve makasla olabilecek her bir işe malumat ve mahareti bulunması elzemdir"³

Bu yazılarda en çok dikkati çeken husus, ev hanımlarının masraftan kaçınmaları ve ev ekonomisine sağlayacakları katkıya yapılan vurgudur. Hem günlük kullanılacak hem de misafirlikte giymeye uygun olması sebebiyle kadınlar için en uygun elbisenin yünden olması buna bağlı olarak tavsiye edilmektedir.⁴ Kısa bir süre içerisinde tam tersine dönecek olan bu harcama anlayışı, masraflı, pahalı ve az dayanır giyeceklerin zenginlik göstergesi gibi gösterilmesini cahilce övünmek şeklinde değerlendirmektedir.⁵ Tercih edilmesi istenen kıyafetler aynı zamanda geleneksel giyim anlayışına da işaret etmektedir. Kıyafetin iklim şartlarına uygunluğunun esas olması, uzun yıllar içinde bir değişikliğe uğramaması ve hazırlanmasında el işçiliğinin esas olması o dönemde dikkate alınan unsurlar arasında yer almaktadır.⁶

Yazıda, erkek ve kadın kıyafetlerinin İslam dininin bazı prensiplerine göre seçilmesinin gerektiği ise dini bir kaynak

Asri Türkiye Mecmuası, sayı: 1, sene 1, s. 4 (1 Mart 1926).

Sevim Esans Yağları. Avrupa'nın en meşhur fabrikalarından celb edilen esans yağlarımız Türkiye'nin en latif ve en sabit esansları olup haftalarca rayihasını muhafaza etmesinden şehrimizin en yüksek ve en kibar mehâfilinde mazhar-ı takdir olmaktadır.

Derecesi yüksek ve İtalya'nın en meşhur fabrikalarının, limon, portakal, bergamot, türlü ve sair esanslarından imal olunduğundan şarlatanlıktan tamamen âri olarak Türkiye'nin en yüksek kolonyası olup sinir ve masaj için en maruf etibbâ tarafından tavsiye edilmektedir.

Resim 1:

Asri Türkiye Mecmuası, sayı: 1, sene 1, s. 4 (1 Mart 1926).

Beyoğlu'nun En Büyük Kürk Mağazası.
Corcia.

Her çeşit hazır ve sipariş üzerine envâi kürk. Gerek mücedded gerek müstamel kürkler Paris'in son modalarına tatbikan meşhur sanatkârlar tarafından matluba göre tertib ve mücedded bir halde teslim edilir.

gösterilmeden yazarın düşüncesi imiş gibi verilirken, dini literatürün "caizdir, dinimiz de buna cevaz verir" gibi ifadelerle kullanıldığı görülmektedir. Bu da bize giyim-kuşama dair halkın edineceği bilginin ilmiyal veya hoca olmadan farklı bir yoldan edinilmesinin söz konusu olduğunu göstermektedir.⁷

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 19. Yüzyılda başlayan Batılılaşma serüvenimiz kapsamlı bir yapılanma sürecine girmiştir. Siyasi yapı ve ekonomik düzenden başka hayatın her alanı devlet eliyle Batı medeniyetine göre yeniden şekillen-

dirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde neşr edilen, bilhassa kadın ve aileye yönelik olan dergi ve gazetelerde yer alan gece elbisesi modellerinin ağırlıkta olduğu kılık-kıyafete dair yazılar, kürk modası, şapka modelleri, ev düzeninde Avrupa mobilyalarının resimlerinin kullanıldığı görsel malzeme ile süslü sayfalar, yemek, sofr düzeni, adab-ı muşeret, kuaför ilanları, güzellik salonları reklamları Asyalı ve Avrupalı olmanın mukayesesinin sürekli yapıldığı yayınlar olarak karşımıza çıkar. Özendirilen kadın tipinin daha önce methiyeler dizilen iktisatlı, ev ekonomisine katkı sağlayan, evcimen, evini mahareti ile idare eden kadın olmaktan çıkıp, gittikçe dünyevileşen, harcamaya ve takdim edilen güzellik ölçüsüne ulaşmaya çalışan bir imaj haline dönüşmeye başladığı görülmektedir. Bu yazılarda sık dile getirilen "medeni milletlerde olduğu gibi, medeni hayatın icabı" gibi ifadeler de bu dünyevileşmeye büyük katkı sağlamaktadır. Yazarlar, kabul edilmesi toplum nezdinde pek sıcak karşılanmayacak birtakım değişiklikleri bu ifadeleri kullanarak adeta katı ve değişmez bir icabın kabulünü mecbur hale getirmeye çalışmışlardır. Mesela, aylık neşredilen ve kendisini "içtimai, iktisadi, edebi, aile ve salon mecmuası" olarak takdim eden Asri Türkiye Mecmuası'nın aile sütunları bölümünde yer alan "Kabul Gününün Ehemmiyeti" başlıklı yazıda Müslüman toplumlarda yerleşen ve Hz. İbrahim (a.s.) ile özdeşleşen misafirlik geleneğinin yerini medeni millet olmanın icabı şeklinde sunulan kabul gününe bıraktığı görülmektedir. Yazıda bir kanun hükmünde kabul edilmesi gereken bu günün dışında gelecek misafiri geri çevirmenin kimseyi müteessir etmemesi gerektiğinin de altı çizilmektedir.

Gazete Yazısı

"Kabul Gününün Ehemmiyeti", Mürüvvet Aziz

"Medeni milletlerde her ailenin misafirlerini kabul için hususi bir günü vardır ki bu güne 'kabul günü' namı veriliyor. Bu günün haricinde fevkalade ahval müstesna olarak vaki olacak ziyaretleri kabul etmemek mecburiyetinde bulunacağı ve bu sebeple belki bazı dostlarının iğbirânını [kırılma, gücenme] celb edeceği için hiçbir hane sahibi mütereddit ve müteessif değildir, çünkü medeni hayatın hemen hemen en mühim ciheti olan bu nizama muhalif hareket eylemek kimsenin aklından geçmez ve emrivaki karşısında mahcubiyete meydan kalmaz. İşte medeni milletlerde kabul günü bu derece mühim ve esaslı bir mevki iştigal eden ve herkesin buna tâbi olması icab eyleyen bir kanun-i tabi şekli kesb etmiştir. Kabul gününe bu kadar ehemmiyet verilmesinin esbabı acaba nedir? Aile hayatına bu kanun nasıl hakim olmuştur? Bu cihet cidden ta'mika [derinleştirme] tetkike muhtaçtır. Medeni ha-

yatın bütün icabatını kabul ettiğimiz bir sırada gördüğümüz her bir hareketi, esbabını öğrenmeden ve kendi hayatımıza tatbik eylediğimizde muhsenata kanaat getirmeden taklit etmek faideden fazla mazarratı mucibdir. Bu sütunlarda medeni hayatın icabatını hemşirelerime izah ederken en fazla bu noktaya ehemmiyet vereceğim; iyi adetleri kabul eylemeleri ve fena olanları taklit etmeleri için elimden geldiği kadar hanımlarımızı tenvire çalışacağım. Avrupalılar gibi bir kabul günü tesis edersek evimizin intizamının temin olunmasını sağlamış oluruz. İşte hayatımızın saadeti bu suretle evvel emirde aile yuvasından başlar"⁸

Yine aynı derginin bir başka sayısında yer alan "Akşam Taamına Misafirinizi Nasıl Kabul Etmelisiniz?" başlıklı yazıda Fransız ve İngiliz usulü servisler için hususi bir bölüm ayrılmış, yazı buna göre düzenlenmiş bir yemek masası fotoğrafı ile tamamlanmıştır.

Gazete Yazısı

"Akşam Taamına Misafirinizi Nasıl Kabul Etmelisiniz?"

"Fransız usulünde sofranın tertibi yapılsa peçetenin solunda bir çatal, sağında bir bıçak ve bir kaşık mevzu' bulunur. Her yemekten sonra çatal tabakla beraber tebdil olunur. En son gelen tabak küçüktür ve küçük bir bıçak meyve soymaya yaramak üzere bu tabağın içinde gelir. İngiliz usulü servise gelince bunda bir sürü çatal bir anda mevzu' bulunur; tabağın solunda bulunan bu çatalların her biri bir yemekte kullanılmak maksadıyla getirilmiştir. Sağında da üç bıçak mevzu' bulunur ki bunlardan gümüş olan biri balık içindir"⁹

Son Söz

19. ve 20. Yüzyıllara ait gazete yazı örnekleri, bizlere gündelik hayatımıza ve değerlerimize dair değişimlerin nereden nereye geldiğini işaret eder. Bu aynı zamanda dinin gündelik hayatın belirleyici unsuru olmaktan çıkarak, gazete ve dergiler üzerinden Batılı değerlerin ve hayat tarzının kabulüyle yeni bir değerler dünyasına girdiğimizi göstermektedir. Modern devletin mevzuatları ile belirlenmeye çalışılan bu değerler basın üzerinden topluma benimsetilmeye ve yeniden üretilmeye çalışılırken, Julien Benda'nın aktardığı aşağıdaki hikâye, kutsal değerlerin yerini neyin aldığına tam da bu noktadan işaret etmektedir:

"Tolstoy, orduya katıldığı subaylardan birinin, yürüyüşte sırayı bozduğu gerekçesiyle bir askeri dövdiğüne tanık oluşunu anlatır. Tolstoy subaya şöyle der:

- Kendin gibi bir insana bu şekilde davranmaktan utanmıyor musun? Hiç mi İncil okumadın?

Subay şöyle karşılık verir:

Asri Türkiye Mecmuası, sayı: 1, sene 1, s. 26 (1 Mart 1926)

Son Paris modaları, şapka modelleri.

- Peki sen, hiç mi Ordu Tüzüğü okumadın?

Bu sert yanıt, maddi olanın yönetimini ele geçirmeye çalışan tinsel insanın yüzüne bir şamar gibi inecektir daima. İnsanları maddi şeyleri elde etmeye yöneltenlerin adalet ve insafı ihtiyacı yoktur."¹⁰ ■

D İ P N O T L A R

- 1- Ahmet Hamdi Tanpınar, *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1942, s. 27.
- 2- Aile, C. 1, sayı: 1, s. 8 (17 C 1297/27 Mayıs 1880).
- 3- Aile, C. 1, sayı: 1, s. 12-13 (17 C 1297/27 Mayıs 1880).
- 4- Aile, C. 1, sayı: 2, s. 30 (24 C 1297/3 Haziran 1880).
- 5- Aile, C. 1, sayı: 2, s. 28 (24 C 1297/3 Haziran 1880).
- 6- Barbarosoğlu, Fatma Karabiyik, *Moda ve Zihniyet*, İstanbul 2002, s. 23-24.
- 7- Aile, C. 1, sayı: 2, s. 29 (24 C 1297/3 Haziran 1880).
- 8- Asri Türkiye Mecmuası, C. 1, sayı: 1, s. 25 (1 Mart 1926).
- 9- Asri Türkiye Mecmuası, C. 1, sayı: 3, s. 22 (1 Mayıs 1926).
- 10- Julien Benda, *Aydınların İhaneti*, çev. Cem Soydemir, İstanbul 2006, s. 9.

REKLAM VE TÜKETİM KÜLTÜRÜ İLE KUTSALIN TÜKETİLMESİ

Faruk Yazar*

Tüketimin süreklilik kazanması ve daha çok gerçekleşmesi noktasında medya manipülasyonu önemli bir rol oynamaktadır. Tüketim toplumunun en önemli dinamiğini reklamlar oluşturmaktadır. Reklamlar, tüketimin sembolik değerini artırarak, gerçekte tüketerek karşılanamayacak ihtiyaçların giderilmesini vaat etmektedir. Burada karşımıza bir çeşit tüketim mâneviyatı çıkmaktadır.

□ Ortaçağ Latincesinde 'advertere' "birinin dikkatini yöneltmek" sözcüğünden gelen reklam kavramı, kendine özgü söylemiyle yaşam biçimlerini, tüketim biçimlerini ve davranışları etkileyerek, bunları değiştirip dönüştüren bir iletişim disiplindir.¹ Tüketim kültürü olgusunu oluşturan en önemli figür reklamlardır. Reklamlar, yaşam tarzlarını, tüketim kalıpları ve tüketim alışkanlıkları üzerinden değiştirerek dönüştürür. Bu sadece bir değiş tokuş değil aynı zamanda anlam haritalarının belirlendiği kültürel bir süreçtir.

Modern toplumu tanımlayan en önemli kavramlardan birisi de tüketim toplumu kavramıdır. Kapitalist paradigma üretim seviyesini belirli bir olgunluğa erdirdikten sonra ihtiyaç ve istekler tüketim merkezli bir ekonomik örgütlenme içerisinde karşılanmaya başlandı. Üretimin standartlaşması ve zenginleşmesi ile ihtiyaçlar yeniden tanımlanarak gerçekte ihtiyaç olmayan yeni tüketim formları oluşturuldu. Bu süreçte ihtiyaçlar manipüle edilerek daha çok tüketim teşvik edildi. Kitlelerin maddî ve manevî tüm ihtiyaçlarını tüketmekle karşılayabilecekleri ve tüketimle kendilerini gerçekleştirebilecekleri mesajı veriliyordu. Modernizmin parçaladığı kozmik birlik zaten toplumlarda derin bir anlam krizi, bir değerler krizi yaşatmıştı.

Anlam arayışı tüm toplumlarda çeşitli şekillerde tezahür etmektedir. Kimi toplumlarda dinî referanslar bu arayışın karşılığı olurken batılı, modern toplumlarda ise profan, seküler hayatın bel kemiğini oluşturan tüketim kültürü, dinî referansların yerini almaktadır. Tüketim toplumunda insanların nesnelere kurdukları ilişkilerde amaç-araç ilişkisi tersine bir süreç izlemektedir. Geleneksel toplumlarda tüketim, ihtiyaçların makul bir şekilde karşılandığı bir eylemi ifade eder ve tüketim bir araç olarak görülürdü. Tüketim toplumunda ise tüketmek, bir amaç olarak görülmektedir. Kişiler tüm ihtiyaçlarını daha fazla tüketerek giderebileceklerini düşünmektedirler.

Tüketimin süreklilik kazanması ve daha çok gerçekleşmesi noktasın-

da medya manipülasyonu önemli bir rol oynamaktadır. Tüketim toplumunun en önemli dinamiğini reklamlar oluşturmaktadır. Reklamlar, tüketimin sembolik değerini artırarak, gerçekte tüketerek karşılanamayacak ihtiyaçların giderilmesini vaat etmektedir. Burada karşımıza bir çeşit tüketim mâneviyatı çıkmaktadır. İnsanlar gerçekte bir ürünü veya hizmeti değil, onun vaat ettiği sembolik anlamı ve değeri almaktadırlar. Reklamcılar insanların mâna arayışlarını çok iyi fark ettikleri için iletileri bu kodlar üzerinden yapılandırmaktadırlar. Dilsel ve görsel göstergeler ile kodlanan mesajlarda aşkın, metafizik imgeler sembolik anlamın değerini yükseltmektedir. Dolayısıyla tükettiği nesnelere insanlara, mutlak mutluluğu bulabilecekleri vaat edilmektedir. Her şeyi metalaştıran tüketim toplumunun yapısı dinî değer ve sembollerini de diğer tüketim malları gibi sunmakta ve reklamını yapmaktadır.²

Reklam mesajlarında manevî imgelerin nasıl kodlandığına dair ipuçlarını aşağıda verilen bazı reklam metni örneklerinde görmek mümkündür:

Pirlanta : "Bir senin benzerin yok... Bir onun. Tek ve benzeri olmayan. Aynı senin gibi.

Ev Tekstili: "Ebedi güzellik..."

Ev Tekstili: "Bu güzelliği gökte aramayın..."

Rezidans: "Gökyüzüne uzanan özel bahçeli rezidanslar"

Otomobil: "Mutlak güç. Mutlak kontrol"

Otomobil: "Sen kimsin? Ne istediğini, ne yapman gerektiğini biliyorsan yeni otomobilin hazır"

Mobilya: "Mutluluk (marka)'da.

Otel: "Sonsuz yaşamı bulmak..."

Bilgisayar: "Harikalar yaratmaya alışıñ!"

Televizyon: "Mutlu Ailelerin Sırrı..."

Margarin: Tüm mucizeler ondan gelir"

Firmalar ve reklamcılar, insanların en çok açlık hissettikleri maneviyat ihtiyacını kullanarak ürün ve hizmetleri çekici kılmaya çalışıyorlar. Özellikle büyük markalar reklamlar ve diğer kitle iletişim araçları ile tü-

keticileri sadık birer müşteri haline getirmek için dinî duyguya benzer bir bağ kurma gayreti içinde oluyolar. Markalar tıpkı dinin insanlarda oluşturduğu mânevi duyguları taklit etmeye çalışarak âdeta onun yerine geçmeye çalışıyorlar.

Martin Lindstrom yaptığı nörolojik araştırmalarda marka bağımlılığı ile bir dine mensup olanların bağlılıkları arasında benzerlikler bulunduğunu tespit etmişti.³ Araştırmalarında gösterdiği gibi modern toplumda tüketim varoluşsal bir mahiyet kazanmış ve tüketilen nesnelere bir çeşit mânevî bağ kurulmuştur. Reklamcılar bu boşluğu en iyi şekilde değerlendirerek mesajlarda kutsal imgeleri, alt metinlerde ürünle birleştirerek tüketim kültürünü şekillendirmektedir.

Kutsalın reklam mesajlarında yer alması ve tüketime konu olması manidardır. Amerika'da ve bazı Batı toplumlarında dinî değerlerin doğrudan ve dolaylı olarak reklamlarda kullanıldığı bilinmektedir. Mesajın cezbedici, gizemli ve çekici olması için kutsalın iletilerde kullanımı sözkonusu olmaktadır. Çünkü ürün ve hizmetler artık rekabetçi özellikleri ve üstün yönleri ile değil daha çok sağladıkları psikolojik tatminle kabul görmektedirler.

Reklam mesajlarının temel hedefi tüketicilerin beklentileri doğrultusunda bir dil ve dünya oluşturarak psikolojik ve duygusal tatmin sağlamaktır. Bauldrillard'ın deyişi ile "reklamlar, insanı şaşırtıcı bir hipergerçekliğin içine sokarak rahatlatmakta ve ayartma adlı karşı konulmayan bu boş biçimi hiçbir şeyle değiş tokuş etmeyecek hale gelmemizi sağlamaktadır." Reklam iletileri, ikna edici iletişim sürecinde duyulara seslenerek tutumları değiştirmeyi amaçlar ve söz sanatları, imgeler ve metaforlarla etkili bir strateji oluşturarak hedef kitleyi kalbin-

İnsanların mânevî ihtiyaçlarının karşılandığı geleneksel kurumların yerini bugün tüketim kültürü doldurmaya çalışmaktadır. Markalar dinin yerini almaya çalışmakta ve reklamlar daha fazla mâneviyat imgelerini kullanmaya yönelmektedir. Tüketime mâneviyatla eşitlenmesi toplumların anlam haritalarını alt üst etmektedir.

den vurmaya çalışır.

Teknolojik gelişmelere paralel olarak reklam mesajları, bir ürün ve hizmet tanıtımının ötesinde gündelik hayatı düzenleyen önemli bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir. Artık geleneksel reklam anlayışı yerini, bireylerin hayat tarzlarının ve değer yargılarının kurgulandığı reklamlara bırakmıştır.⁴ Dolayısıyla nasıl ki, her şey tüketime konu olabiliyorsa iletişim kodlarında da kutsal ve mâneviyat

imgeleri de bir ürün ve hizmetle ambalajlanıp kitlelere sunulabilmektedir.

İnsanların mânevî ihtiyaçlarının karşılandığı geleneksel kurumların yerini bugün tüketim kültürü doldurmaya çalışmaktadır. Markalar dinin yerini almaya çalışmakta ve reklamlar daha fazla mâneviyat imgelerini kullanmaya yönelmektedir. Tüketime mâneviyatla eşitlenmesi toplumların anlam haritalarını alt üst etmektedir.

Kutsalın reklamlar aracılığı ile sembolik anlamlar sistemi olan tüketime konu olması onu içeriksizleştirmekte ve anlam krizini derinleştirmektedir. Tüketiyorum öyleyse varım düşüncesi bir değer krizini ifade etmesinin yanı sıra aynı zamanda çevreyi, doğayı ve toplumu tehdit eden bir sorunu temsil etmektedir. Bu sorunla başedebilmek için öncelikli olarak bu durumun fark edilmesi ve tüketim kavramının yeniden ele alınması gerekmektedir. ■

Bulabilirmisiniz? bu dolapta ne var ....

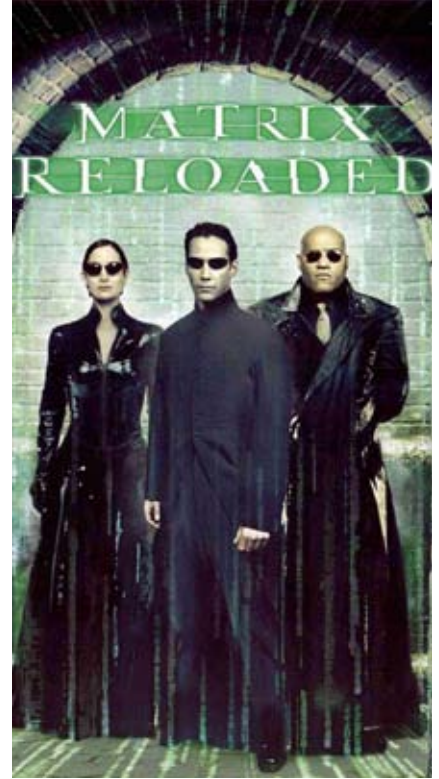

D İ P N O T L A R

- 1- Güz, Nüket, Küçükeroğan, Rengin, Sarı, Nilüfer, Küçükeroğan, Bülent, Zeybek, Işıl, Etkili İletişim Terimleri, İnkılap Yayınları, Ankara 2002.
- 2- İsmail Demirezen, Tüketim Toplumu'nun Oluşumu ve Din İle Etkileşimi, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 10, Sayı:3, 2010 s.97- 99.
- 3- Martin Lindstrom, Buy.ology, Optimist Yayınları, İstanbul 2009 sh. 118.
- 4- Seda Mengü Çakar, "Reklamın Toplumsal Değer Yapılanmasına Etkisi", Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul 2005, (3):113-132.

*Niceleri geldi, neler istediler,
Sonunda dünyayı bırakıp gittiler
Sen hiç gitmeyecek gibisin değil mi?
O gidenler de hep senin gibiydiler.
Ömer Hayyam*

SİNEMADA MİSTİK ÖĞELER

Celil CİVAN*

Görüntü –dolayısıyla gerçeklik– seyircinin metafizik bir tefekküre dalması için gerekli bir suret işlevi görür ve mânaların tecellisine yol açar. Dolayısıyla burada sinemacı, Necip Fazıl Kısakürek'in şair için dediği gibi "gaybı kurcalayan çilingir"dir.

□ Sinemada mistik öge ve kişiler, sanat filmlerinin yanı sıra ana akım filmlerde de sıkça karşımıza çıkar. Sanat sinemasında mistiklik, görünen gerçeği aşma çabasını, mevcut çizgisel zaman kavramının eleştirisini, gündelik hayatın sınırlarını sorgulama gayretini gösterir. Bu tür bir yaklaşım, gerçeğin ne olduğuna dair felsefî bir araştırmayı içerir. Dindar bir Hıristiyan olan Tarkovski, sinemanın seyirciyi rahatsız etmesi, onu düşünsel bir yolculuğa, keşfe çıkarması gerektiğini söylerken kendi sinemasına da atıf yapmaktadır. Tarkovski sinemasında rüya, hatıra, hayalet, şiir ve yavaşlık gibi, gündelik hayatın hızı içinde kendini sorgulamaya fırsat bulamayan modern insanın sinema aracılığıyla kendi içinde derin bir yolculuğa çıkması için ipuçları sunar. Böylesi bir sinemada görüntü veya imge, gerçekliğin araştırılmasında seyircinin önüne çıkan bir engel değildir. Bilakis perdedeki görüntü, ardında keşfedilmeyi bekleyen bir başka sahanın varlığını haber verir. Başka bir deyişle, görüntü –dolayısıyla gerçeklik– seyircinin metafizik bir tefekküre dalması için gerekli bir suret işlevi görür ve mânaların tecellisine yol açar. Dolayısıyla burada sinemacı, Necip Fazıl Kısakürek'in şâir için dediği gibi "gaybı kurcalayan çilingir"dir.

Mistik öğeler sadece gerçekliği sorgulamak amacıyla kullanılmaz. Mesela Uzakdoğu sineması içinde bu öğeleri gündelik hayatın parçası olarak gösteren örnekler vardır. Mistik öğeler, bu coğrafyada yaşayan insanların "gerçekliklerinin" bir parçasıdır. Dolayısıyla bu coğrafyaya özgü şaman, ruh gibi öğeler, reenkarnasyona atıf yapan sahneler yadırganmaksızın filmin içinde yer alır. Keza Afrika sineması da bu açıdan ilginç örneklerle sahiptir. Çağdaş Afrika sineması, daha çok sömürge sonrası siyasî iklimi, Batı ile ilişkileri, yoksulluğu ve toplumsal sıkıntıları ele alsa da yer yer kolonyalizm öncesi tarihe de bakar. "Beyaz adam gelmeden önceki" Afrika'yı anlatan bu filmlerde iyi ve kötü büyücüleri, şamanları ve yerel mistik motifleri görmek mümkündür.

Ana Akım Sinemada Mistik Şablon

Ana akım sinemada mistik öge ve kişilerden bol bol yararlanmakla birlikte bunlara yaklaşımı farklılık gösterir. Seyirciyi sinema salonlarına çekmek için aksiyon tarzı ve fantastik filmlerde görülen bu unsurlar, birçok ortak özellik taşır. Sinemaseverler için "kült" olmuş, gişede de büyük başarı kazanmış serilere bakarak bu özellikleri sıralamak mümkündür. Yıldız Savaşları, Matrix ve Yüzüklerin Efendisi serilerini incelediğimizde hepsinde şu öğeleri görebiliriz: Dünya bir yıkıma doğru sürüklenmektedir. Filmin kahramanına dünyayı kurtarma görevi verilir. Ancak kendisi başlangıçta çok güçsüz ve yalnız biridir. Görevi üstlenmek istemediği gibi, dünyanın yok olmak

Türk Sinemasında dindarlara veya dinî kişiliklere rastlansa da mistik unsurları görmek pek mümkün değil. Son dönem Türk sinemasında rüyaya ve tekinsiz durumlara yer verilse de bunları mistikten ziyade psikanalitik düzlemde ele almak gerekir.

üzere olduğuna da inanmaz. Görevi veren kişi ona kılavuzluk eder ve onu yalnız biri olmaktan çıkarıp herkesin beklediği kahramana, "seçilmiş olan"a dönüştürür. Neredeyse baştan aşağı kötülükten ibaret bir düşmanla savaşılan kahraman dünyayı yok olmaktan kurtarmak için kötülükle savaşıyor. Sonunda kahraman kötülüğü yener ve dünyayı kurtarır.

Filmlerdeki şablon, Hıristiyanlığa özgü bir paradigma üstüne kurulmuştur: Dünyaya kötülük hâkimdir ve onu yenecek bir Mesih'e ihtiyaç vardır. Bu tür filmlerin kahramanları kendilerini insanlık adına feda etmeye hazır İsevî figürlerdir. Filmin kahramanı başta dünyayı kurtarma görevini kabul etmese de zaman içinde "seçilmiş kişi" olduğunu kavramaya başlar. Bunu kavramasını sağlamak görevi de elbette kılavuza verilmiştir. Ağırlıklı olarak Hıristiyanlık literatüründen ilham alınarak çizilmiş bu kılavuz tipi, bilgece sözler sarfeder ve kahramana sı-

Türk Sinemasında mistik ve metafiziğin beyazperdedeki yansımından söz edeceksek iki yönetmenin adını zikretmemiz şart: Ahmet Uluçay ve Semih Kaplanoğlu.

kıştığında yardım eder. Bir görünüp kaybolan, geleceği bilen ve olağanüstü kabiliyetleri olan bu kılavuzlar, çoğu kez kaderin tecelli etmesi için mevcuttur. Onlar, dünyanın kötülük tarafından yok edilmemesi için "kurtarıcı"yı bulmakla görevlendirilmiş mistik kişilerdir. Bu filmlerde kadere yapılan vurgu da mühimdir. Kader ne olursa olsun gerçekleşmek zorundadır, dolayısıyla kahramanın da kendi kaderinden kaçması mümkün değildir.

Fantastik olmayan Hollywood filmlerinde de karşımıza çıkan bu şablon, Hıristiyanlık kadar modern Batılı zihniyete de uygun bir içeriğe sahiptir. Zira şablonun alt metni bireyciliğe vurgu yapar: Kişi, tek başına her şeyi başarabilecek güce sahiptir; kişisel gayretiyle kahraman olması mümkündür; dünyanın kurtuluşu tek bireyin elindedir.

Peki ya Türk Sineması?

Türk sinemasında mistik öğelere ve kişilere rastlamak mümkün mü? Dindarlara veya dinî kişiliklere rastlanırsa da sözünü ettiğimiz mânada mistik unsurları görmek pek mümkün değil. Bresson, Bergman ve Tarkovski gibi yönetmenler Yeni Türk Sineması'nı etkilemişse de bu yönetmenlerin sinemasal anlatımına yaklaşan örnekler fazla yok. Son dönem Türk sinemasında rüyaya ve tekinsiz durumlara yer verilse de bunları mistikten ziyade psikanalitik düzlemde ele almak gerekir.

Yavaş yavaş gelişmeye başlayan Türk korku sineması cin, şeytan, zebani gibi öğeleri kullanma gayreti içinde olsa da bunların başarılı olduklarını söylemek zor. Teknik ve sinematografik mânada başarısız olan bu filmler, yer vermek istedikleri dinî unsurları dikkatle incelemiş görünmüyor. Uzakdoğu korku sinemasından etkilenen söz konusu korku filmleri, başka bir kültüre ait paradigma üzerine İslâmî unsurları koymak isterken maalesef korkunç olmaktan ziyade gülünç oluyor.

Ancak mistik ve metafiziğin beyazperdedeki yansımından söz edeceksek iki yönetmenin adını zikretmemiz şart: Ahmet Uluçay ve Semih Kaplanoğlu. Uluçay hem tek uzun metrajlı filmi Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak'ta hem de kısa film-

lerinde mistik olanı, gündeliğin içinde görünür kılarken ne gülünç ne de yadırgatıcı oluyor. Bilakis bu mistik motifler, filmlerin derinleşmesine imkân sağlıyor. Böylelikle Uluçay'ın filmleri farklı açılardan okumalara açık bir katmanlı yapı sergiliyor. Üstelik yönetmen kullandığı cin, ruh gibi mistik unsurları, masal ve efsane gibi olağanüstü anlatımları gündelik gerçeklikle harmanlayarak yazının başında söz ettiğimiz felsefi sorgulamayı da mümkün kılan bir yaklaşım gösteriyor.

Semih Kaplanoğlu'nun "Yusuf Üçlemesi" ise mistik öğelere yer vermekten ziyade üslup olarak gerçekliği aşarak metafizik olana yaklaşmaya çalışmasıyla dikkat çekiyor. Durağan anlatımının yanında zaman algısını tersyüz eden üçleme, rüyaları da hakikate ulaşmak için kullanıyor. Filmlerde dış dünya, manevi bir boyutun varlığını hatırlatıyor. Yumurta'da Yusuf'un köpekle karşılaşması nefisle mücadeleyi ima ederken, Bal'da Yusuf'un doğa ile kurduğu ilişki doğaötesinin varlığını işaret ediyor. Kaplanoğlu'nun film serüveni, Tarkovski'nin söylediği gibi bir düşünce yolculuğuna atıf yapıyor. Yolculuğun amacı ise yönetmenin ifadesiyle "Yaratan'ın karşısındaki aczini idrak ve ifade edebilmek".

Sinemada mistik öğe ve kişiler, sinema tarihi boyunca her coğrafyada ve her tür filmde kullanılmıştır: Kimi zaman felsefi bir derinliğe ulaşmak, kimi zaman seyirciyi salonlara çekmek, kimi zaman anlatımı güçlendirmek, kimi zaman da coğrafyaya özgü kültürü göstermek için. Sinemada ve genel olarak sanatta mistik unsur, bu amaçların dışında, gerçekliğin sorgulanmasında önemli bir anahtar işlevi gördüğü için önemlidir. ■

Sordum Sarı Çiçeğe

*Sordum sarı çiçeğe
Annen baban var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba
Annem babam topraktır.*

*Sordum sarı çiçeğe
Benzin neden sarıdır
Çiçek eydür derviş baba
Ölüm bana yakındır*

*Sordum sarı çiçeğe
Sizde ölüm var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba
Ölümsüz yer var mıdır?*

*Sordum sarı çiçeğe
Evlat kardeş var mıdır?
Çiçek eydür derviş baba
Evlat kardeş yapraktır.*

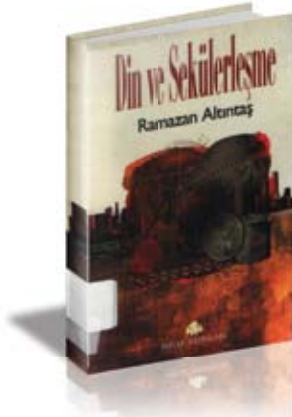
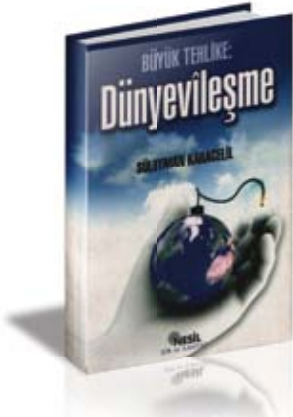
*Sordum sarı çiçeğe
Boynun neden eğridir
Çiçek eydür derviş baba
Kalbim Hakka doğrudur*

*Sordum sarı çiçeğe
Sen beni bilir misin?
Çiçek eydür derviş baba
Sen Yunus değil misin?*

Kitabın K'si

DÜNYEVİLEŞME KİTAPLIĞI

Kâmil BÜYÜKER*

□ Dünyevileşme ya da sekülerizm, üzerinde çok konuşulan ve ileride de çokça konuşulacağına benzer konular arasında geliyor. Daha çok sonuçlarından hareketle yapılan çalışmalar şimdiden yaptığı ve yapacağı tahribatin büyük olduğunu/olacağını gösteriyor. Bu sahada ülkemizde çok da fazla eser neşredildiği söylenemez fakat sekülerizmin bizzat tanıkları olmamız ya da bu işi kanıksadığımız düşünülebilir. Ama yazılan eserler sebepleri ve sonuçları itibarıyla gösteriyor ki dünyevileşme, bu toprakların din'le irtibatının zedelenmesine, örselenmesine hatta yok olmasına doğru götürüyor. Bunu okuyacağımız eserler ve zaman gösterecek.

Dünyevileşme/sekülerleşme'nin tarihi ve sebepleri

Sekülerizmin geleceği şekillendirecek evrensel projesini ilk deşifre eden eser S. Nakip Attas'a ait. Kitap, *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi* (Çev. Mahmut Erol Kılıç, İnsan Yay., 256 s., Mayıs 1995.) adını taşıyor. Yazar, kitabın önsözünde eserini gelecek Müslümanlar için hazırladığını ifade ediyor. Eser, 1975-1980 yılları arasına tekabül eden zamanlarda kaleme alınmış yedi bölümü ihtiva eden monografilerden oluşmakta. Birbiriyle irtibatlı yedi başlıkta çarpıcı, insanlığın ve İslâm'ın hayatîyet arz eden mevzularına değinilmiş. Kitabın ikinci bölümü Seküler, Sekülerizasyon, Sekülerizm başlığını taşıyor. Yazar bu bölümle alakalı olarak iddialı bir cümle kuruyor: "Seküler (Dünyevî)

kavramıyla Sekülerizasyon'un (Dünyevileştirme) anlamı ve bunun kapsamı –ki Müslümanların bunları anlaması büyük önem taşımaktadır –burada anlatıldığı biçimiyle sanırım İslâm dünyasında daha evvel ele alınmış değildir." (s.9)

Müslümanların henüz sekülerleşme konusunda bilgi sahibi olmadığından hareket eden yazar, meselenin ve kelimenin aslına dönüp, yani onu dünyaya öğreten ve onu savunan insanlara bakıp evvela meseleyi öğrenmemiz gerektiğini ifade ediyor. Yazar sekülerleşmeyi "İnsanın aklı ve dili üzerindeki önce dinî, sonra metafizik denetimden kurtarılması" olarak tanımlamakta. Yine dikkat çeken farklı bir tanımlama ise: "İnsanın bakışlarını dünya ötesinden bu dünyaya ve bu zamana çevirmesidir." Peki sekülerleşmenin tamamlayıcı kısmını, mütemmim cüzünü hangi tanım karşılar? Bunu da yine eserden öğreniyoruz: "Sekülerleşmenin tamamlayıcı kısımları ise doğanın tılsımının bozulması, siyasetin kutsallıktan kurtarılması ve değerlerin kutsanmasına son verilmesidir." (s.44) Yazar sekülerizm kavramını ve mütemmim cüzlerini işin merkezine dayanarak incelerken bir yandan da İslâm'ın sekülerizm karşısında duruşunu ve olması gerektiği yeri de şu cümlelerle özetler: "Sekülerleşme bir bütün olarak tamamen gayri İslâmî bir dünya görüşünün ifadesi olmakla kalmayıp İslâm'a da karşıdır. Bu yüzden İslâm, sekülerleşmenin açık ya da kapalı her türlü tezahürünü, nihai olarak varmak istediği gayeyi kesin olarak kabul etmez. O halde

Müslümanlar bunu kendi içlerinden ve nerede görürlerse derhal kovmalıdırlar. Çünkü o gerçek inancı (iman) öldürücü bir zehir gibidir." (s.69)

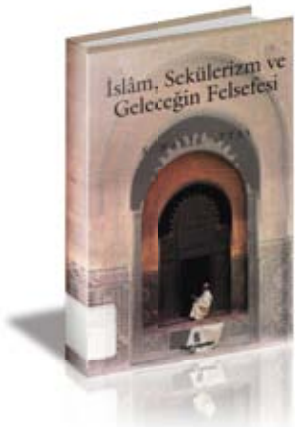
Meselenin çok boyutu var ve meseleyi incelerken sadece ilahiyatçı veya sosyolog bakış açısıyla okuyamayız. Hem ilahiyatçı hem de bir iktisatçı olarak, meselenin ilahiyata/metafiziğe, ekonomi ve sermayeye yansıyan boyutunu tespit için Doç. Dr. Bünyamin Duran'ın *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış yolu Arayışı* (Timaş yay. 216 s., İst. 1996.) isimli eserine bakmak gerekiyor. Yazar, temel dayanak noktalarını Weber, Platon, Aristo, Thomas Aquinas ve bizim medeniyetimizden de Bediüzzaman Said Nursi'den almış. Sekülerizm kelimesini Laisizm ile tevill eden yazar "Anti-Rasyonel Sekülerleşme&Laikleşmenin Tek Örneği: Türk Sekülerleşmesi" bahsinde şu can yakan soruyu soruyor: "Biz neden laikleşme, sekülerleşmeye ihtiyaç duyduk?" Çok ciddi bir şekilde farklı kültürlerin ve içeride tarihine arkasını dönen bir sistemin tesirinde kalan Müslüman toplum, kendisine sunulan bu yeni hayat tarzını sorgulamadan, hesaplaşmadan kabul etmiş ya da kabule mecbur bırakılmıştır. Yazar bu yoğun tahrifatı şu cümlelerle özetliyor: "Müslüman birey, darwinist, ateist, materyalist, nihilist, deist, pozitivist düşünce ve fikirlerin yoğun bombardımanı altında tutula tutula yüksek İslâmî şuur ve tahkiki imanını geniş ölçüde kaybetmiştir. Yaklaşık bir buçuk asırdır Müslüman bireyin beyni İslâm'ın kozmik, ontolojik, ekolojik, estetik, ilmi, etik ve felsefi kaynaklarından arındırılmış, tamamen seküler&laik-protestan-burjuva kültürünün kezzap kadar zehirleyici tortusuyla doldurulmuştur. (...) Günümüzde Müslüman bireyde kalan sadece ruh ve derinlikten uzak ritüeller ve iç boyutuyla soyutlanmış şekillerdir." (s.138) Yazar bütün bu tahrifatları sıralarken çözümün hem Kur'an ve Sünneti yaşamış hem de eserine nakşetmiş Bediüzzaman'ın eserlerine dönüp bakıldığında görüleceğini beyan ediyor. Bediüzzaman'dan dünya algımızı şekillendirecek birkaç alıntı:

"Hem hayatı Cenab-ı Hakk'ın insana verdiği en kıymetli bir sermaye cihetiyle sevmek, Cenab-ı Hakk'ın hizmetinde istihdam etmek o muhabbet yine Mabud'a (Allah'a) aittir.

Hem dünyayı, ahiretin mezarı ve esma-i ilahiyye'nin aynası ve Cenab-ı Hakk'ın mektûbatı ve muvakkat bir misafirhanesi cihetinde sevmek, Cenab-ı Hakk'a ait... (olan bir sevgidir.)" (s.164-165)

Dünyaya ne kadar yakınlık ne kadar uzaklık?

Yine bir kelamcı ilim adamının gözüyle *Din ve Sekülerleşme* aynı adla kitaplaşmış. Prof. Dr. Ramazan Altıntaş, kendi sahasının imkânlarını kullanarak farklı zaviyelerden meseleye yaklaşıyor ve dünyayı inandığımız din içerisinde nereye koyacağız ve koymalıyız sorularını soruyor. Eserde "sekülerizm nedir? Doğuşunu hazırlayan sebepler nelerdir? el-hayatü'd-dünya'dan ne anlamamız gerekiyor? İslâm'a göre sekülerleşme imkânı nedir?" sorularına cevap bulabiliyoruz. Kur'an'da geçen "dünya" kelimesini tefsir eden yazar, aslında kelimenin etimolojik bakımdan analiz edildiğinde din-dışılıktan ziyade, dinî bir anlam taşıdığını, hatta arkaik Arapça'da "yakın olmak" anlamındaki "denâ" kökünden geldiğini, sonuç itibarıyla dünyanın Allah'a yaklaşım bir araç olduğunu ifade eder. Yazar "el-hayatü'd-dünya" kavramının "el-ahire"den bağımsız olmadığını vurguluyor ve tasavvuf-taki zühd kavramının burada yanlış yorumlanıp yaşandığını söylüyor: "Fakirliği öven ne Allah'ın kitabında bir âyet ne de Hz. Peygamber'in sahih sünnetinde bir hadis vardır. Dünyada zühdü övme konusunda vârid olan hadislerden hiçbir zaman fakirliği övme kasdedilmez. Çünkü zühd anlam bakımından mülkiyeti gerektirir. Gerçek zâhid, dünyalığı elinde bulundurmasın rağmen onu kalbine sokmayandır. İslâm'da "dünya kurma" anlamında dünyevîlik Allah'ın şükürünü istediği bir nimet, fakirlik ise kaçınılması gereken bir musibettir." (s.158)

Sekülerizmi sorgulayabilmek

Batı'da da sekülerizm konusunda çalışan belli başlı isimler var ve bunların konuyla ilgili makalelerinin yer aldığı bir başucu kitabı *Sekülerizm Sorgulanıyor* (Ufuk Kitapları, Şubat 2002, 246 s.) adıyla yayınlanmış. Kitabın neşrini Ali Köse'ye borçluyuz. Eserde kendisinin de bir makalesi yer alıyor. Kitapta Peter L. Berger, "Sekülerizmin Gerilemesi", "Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine"; Rodney Stark, "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme"; W.H. Swatos-K.J.Chiristiano, "Sekülerleşme Teorisi: Bir Kavramın Serüveni"; Jeffrey K. Hadden, "Sekülerizm'den Dönüş"; Robert N. Bellah, "Din ile Sosyal Bilim arasında"; David Martin, "Sekülerleşme Sorunu: Geçmiş ve Gelecek"; Ali Köse, "Sekülerden Kutsala Yolculuk"; Mark Juergensmeyer, "Anti-Fundamentalizm" başlıklı makaleleriyle yer alıyor. Eserin maksadını Ali Köse şu şekilde açıklıyor: "Son yıllarda sosyolojik din araştırmalarının en gündemde ve en can alıcı konusu haline gelen sekülerleşme teorisi üzerine tartışmalar, görünen o ki 21. yüzyılın ilk yıllarında da canlılığını koruyacaktır. Elinizdeki derleme eser bu teorinin geçerli olmadığını artık bu yüzyılın başında anlaşıldığını, yani modernleştikçe dinden uzaklaşılacağı tezinin yanlış olduğunu düşünen sosyal bilimcilerin görüş ve tespitlerini, farklı din sosyologlarının farklı yer ve zamanda yayınlamış oldukları makalelerini Türkçeye çevirerek Türkiye gündemine yansıtmayı amaçlamaktadır." (s.9) Sekülerleşme/dünyevileşmenin hızlı bir şekilde hayatımızı sarmala aldığı ve anlamın değerini yitirdiği bir çağda Jeffrey K. Hadden, "Sekülerizm'den Dönüş" yazısında iyimser tespitler de bulunuyor:

"Sekülerleşme teorisyenlerinin iddialarının aksine eğer din geçmişte varlığını devam ettirmişse, bu durum gelecek için de geçerli olabilir mi? Ben öyle olacağını düşünüyorum. (...) altı noktayı sonuç olarak sunmak istiyorum:

1. XXI. yüzyılda din ölmeyecek ve artık sosyal bilimler literatüründe de dinin yok olacağını tahmin eden görüşlere pek fazla rastlanmayacaktır.

2. Sekülerleşme teorisi radikal bir şekilde tekrar ele alınacak veya artık geçerliliği olan bir teori olarak değil, din sosyolojisine marjinal anlamda katkıda bulunan bir tez olarak görülecektir.

3. Din son zamanlarda küresel gündemde kazandığı yerini devam ettirecek ve din bilimsel araştırmanın daha da önemli bir alanı haline gelecektir.

4. Sekülerleşme teorisinin önemini kaybetmesi ve din araştırmalarının artmasıyla birlikte dinin geleceği ile ilgili daha sağlıklı bir teori ortaya koyabiliriz.

5. Hem Amerika hem de dünyanın birçok bölgesi üzerine sağlıklı bir veri birikimi oluşturmak bugün olduğu gibi yakın gelecekte de önemli bir problem olarak önümüzde duracaktır.

6. (...) Öyle zannediyorum ki gelecek bizi tekrar Weber'in başladığı yere götürecektir ve önümüzdeki elli yıl içinde dinin karşılaştırmalı bir sosyal bilim anlayışıyla çalışılması önemli bir entelektüel bir hamle olacaktır." (s.155-156)

"Öteki"ne benzemek

Peygamber Efendimiz bir hadislerinde Ehl-i kitaba ya da başka milletlere benzemenin âfetlerinden bahsederken "Öyle ki, onlar bir keler/kertenkele çukuruna girseler siz de arkalarından gireceksiniz" buyurur. "Kertenkele çukuru" bir metafor olarak düşünülebilir ve bu meselenin çözümünde bir başka yaklaşım tarzıdır. Bu isimle bir kitap neşredilmiş (*Kertenkele Çukuru: Milliyetçilik-Dünyevileşme-Kemalizm*, Nesil Yay., Ocak 2009, 128 s.) Yazar Metin Karabaşoğlu, seçtiği üç konuyu bu çerçevede inceliyor. Öncelikle Yahudi-Hıristiyan dünyasında boy vermiş milliyetçilik ve dünyevileşmenin, keza Kemalizmin imanî açıdan tahli-lini yapıyor. Uzun dünya yolculuğunda çukurlara düşmek isteyen her insanın bu kitaptan alacağı anlamlı his-seler bulunuyor. Aynı tehlikeye işaret eden âfetler başka eserlerde de ele alınıyor:

- Mustafa Çelik, *Kıyamet Şiddetinde Tehlikeler 1: Dünyevileşme Tehlikesi*, 147 s., Fütüvvet yay. 2003.

-Süleyman Karacelil, *Büyük Tehlike Dünyevileşme*, Nesil yay. 144 s., İst. 2008.

Zühd eksenli çıkış yolu

Tasavvuf metinleri terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i terk diye üç şeyin peşi sıra terkini ortaya koyarlar, ama din bu işe ne der? Neyi, nerede ve nasıl terk etmeliyiz? Zühd kavramı ne dönemde nasıl okunmalı ve anlaşılmalı? Ahmet Yıldırım'ın hazırladığı eser (*Din-Dünyevileşme-Zühd*, 270 s., Araştırma yay., Ankara 2005) ilmi vechesiyle olayı çok boyutlu olarak irdeliyor. Eserde özetle şunlar söyleniyor: Dinin bu işlevselliğiyle birlikte yaşadığımız gezegen-de dini ortadan kaldırmayı, otorite ve etkisini azaltmayı hedefleyen, onu kılıksız ve kalıpsız bir hale getirmeye çalışan bir sürecin var olduğunu ve buna da dünyevileşme dendiğini biliyoruz. İnsanlık tarihi kadar eski bir ahlâki sorun olan dünyevileşme dediğimiz bu olgu, bütünüyle bir dünya görüşü ve paradigma değişimidir ki, bu dünyevî düşünce paradigması, baş döndürücü hızıyla insanlığa yeni eserlerini takdim etmektedir. Eserde bu tehlikelere düşmemek ve zühd kavramını da doğru okumak üzere Kur'an, sünnet ve tasavvufta zühd kavramı incelenmiştir.

Bu bahis altında zikredilmesi gereken bir diğer kitap daha:

-*Hadislerde Dünyanın Yerilmesi (Zühd)*, *Kitâbü'z-zühd*, *Kitâbü zemmi'd-dünyâ*, *İbn Ebi'd-Dünya*, terc. Hüseyin Yıldız, 360 s. İst., Ocak Yay, 2008.

Dünyevileşmenin sonuçlarına dair iki önemli saha araştırması

Bursa'da Din Sosyolojisi alanında çalışmalar yapan bir akademisyen, Doç. Dr. Abdurrahman Kurt *İşadamlarında Dindarlık ve Dünyevileşme* (208 s., Emin yay., Bursa 2009) adlı bir saha çalışması yaparak Bursa'da işadamlarının dindarlık düzeyini ölçmek istemiştir. Bursa'da faaliyet gösteren beş meslek örgütü ve bu örgütlerde çalışan 219 kişiye ulaşılmış, çıkan sonuçlar önemli bir çalışmaya kaynaklık etmiştir. Yazar bu eserin yayınlanış maksadını şu cümlelerle özetliyor: "Sanayileşme ve din ilişkisi, sosyolojinin temel araştırma konularının başında gelenlerindedir. Kurucu sosyologlar, sanayileşmenin dinî düşüncüyü marjinalleştireceği, hatta ortadan kaldıracığı konusunda neredeyse hemfikirdiler. Ancak, yirminci yüzyılın ortalarından itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan bir çok ülkenin sanayileşmiş kentlerinde dinin, gerilemek yerine yeni bir dinamik dalga halinde kentlerin çevresini kuşattığı fark edildi. Buna paralel olarak, aynı yıllarda, sanayileşmeye endekslilik sekülerleşme kuramları sosyal bilimlerde sorgulanmaya başladı. Biz bu araştırmada, söz konusu değişime temas ettikten sonra, bir sanayi kenti olan Bursa'da, örgütlü iş adamlarının dindarlık ve sekülerlik profillerini belirlemeye çalıştık. Çalışmanın ana ekseninin, Max Weber'in tezinin Bursalı işadamlarında yansımalarını ortaya çıkarmak olduğunu söyleyebiliriz. Sadece ekonomik değil, siyasal bağlamda da Weber'in görüşlerine sıkça göndermelerin yapıldığı günümüzde böylesi bir çalışmanın önemi açıktır." (s.13) Sahasında tek diyebileceğimiz bu çalışma dünyevileşmenin dinle beraber, sanayide ve ticarete yol açtığı tahribatı göstermesi açısından önemli bir veri olma özelliği taşıyor. Sonuç sadedinde verilen bir örnek de bu noktada hal-i pür-melâlimizi ortaya koyar nitelikte: Dindar bir aileden gelen ve küçüklüğünde hafızlık da yapmış olan, ama Türkiye'ye geldikten sonra seküler bir hayata başlayan Bulgaristan göçmeni ünlü bir işadamlarının bir başka işadamına söylediği "Dine sarıldıkça

dünyevî işlerim, dünyaya sarıldıkça dinî işlerim geriledi" sözü de sekülerleşme sürecine işaret etmektedir. (s.151)

Bu çalışmayı destekler mahiyette bir saha araştırması da bu kez üniversite öğrencileri arasında yapılmış. Sütçü İmam Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi öğrencileri arasında yapılan "Din ve Sekülerleşme" başlıklı sosyolojik araştırma, din sosyolojisi hocası Mehmet Ali Kirman tarafından kitaplaştırılmış:

-Mehmet Ali Kirman, *Din ve Sekülerleşme*, 303 s., Karahan yay., Adana, Mayıs 2005.

Dinin Sosyal Gerçekliği (Çev. Ali Coşkun, 312 s., İnsan yay., İstanbul, 1993) kitabı, daha önce Batıda ve Amerika'da çeşitli eserleri yayınlanan ünlü sosyolog Peter L. Berger'in Türkiye'de çevirisi yapılan birkaç eserinden birisi olma özelliğini taşıyor. Yayımlandığı andan itibaren din sosyolojisine değişik bir bakış açısı getiren eser, adından da anlaşılacağı gibi sosyolojinin hitap dünyasında kalınarak din üzerine gerçekleştirilen teorik bir deneme mahiyetindedir. Kitabın bizim için bir diğer önemli tarafı, dünyevileşmeyi sistematik bir şekilde işleyen ve tarihî süreci Din ve Dünya-Kurma, Din ve Dünya Koruma'dan alıp Dünyevileşme sürecine kadar doğru tahlillerle götürüp çözümleyen ilk çalışmalardan biri olmasıdır. Dünyevileşmeyi kendi içinde makul ve meşru zemine oturtma sürecini tahlil eden Berger, sekülerizmi şöyle tanımlıyor: "Sekülerizasyonla biz toplum ve kültür alanlarının (sektors) dinî kurumlar ve sembollerin egemenliğinden çıkarıldığı süreci kastediyoruz." (s.162) Kitapta ilâhî adalet, yabacılaşma, modernleşme ve dünyevileşme konularında doyurucu makaleler yer almakta.

Din-devlet, din-dünya ilişkilerinin kavram kargaşasına kurban gittiği ülkemizde, sanki beşikten başlayıp bizimle beraber mezara giren sorunları, ironik bir biçimde yorumlama çabası için bir kitaba daha dikkat çekmek gerekiyor:

-Mustafa Akyol, *Dini Dünya İşlerine Karıştırmanın Faydaları*, Etkileşim yay. 199 s., İst. 2011. ■

Dâvûd'a Süleyman'ı bağışladık. O ne güzel kuldu! Şüphesiz o, Allah'a çok yönelen bir kimse idi. Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu. Süleyman, "Gerçekten ben malı, Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim" dedi. Nihayet gözden kaybolup gittikleri zaman, "Onları bana geri getirin" dedi. (Atlar gelince de) bacaklarını ve boyunlarını okşamaya başladı. Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi. Süleyman, "Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye lâyıık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!" dedi.

Sâd, 38/30-35

